

SBORNÍK
MUZEA
BRNĚNSKA

20

22

SBORNÍK MUZEA BRNĚNSKA
2022

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

byť je letošní Sborník Muzea Brněnska o něco útlejší než ročníky předchozí, věříme, že vybraná téma mají potenciál oslovit laickou i odbornou veřejnost.

V centru zájmu autorů stojí letos sbírkové fondy poboček Muzea Brněnska, které zaujaly badatele napříč vědními obory – analyzován je unikátní záznam stop prvohorního čtvernože ze sbírky Podhoráckého muzea, rozmanitý fond kuřákých potřeb ve sbírce Muzea v Ivančicích či literární ztvárnění ženských archetypů v knížkách lidového čtení z ivančické historické knihovny.

Velký prostor je vyhrazen archeologii. Pokračuje mapování prehistorie osídlení ve východní části okresu Brno-venkov a najdete zde také stavěnovou cenným příručkům archeologických fondů, které muzeu v roce 2020 odevzdali spolupracovníci z řad veřejnosti. Tyto mnohdy velmi hodnotné artefakty, obohacující sbírky a rozšiřující naše poznání uplynulých staletí, jsou výsledkem dlouhodobé spolupráce archeologů muzea s komunitou amatérských zájemců o obor.

Sborník přináší také další výstup výzkumu novodobé historie Vily Löw-Berger v Brně, tentokrát zaměřený na aspekty výchovy mládeže v socialistickém Československu. Autorka konfrontuje dobové předpisy a metodiky s žitou každodenností dospívající zachycenou ve vzpomínkách někdejších chovanek zdejšího internátu.

Část Zprávy se zabývá interpretační činností Muzea Brněnska. Konkrétně oceňovanou imerzivní hrou inspirovanou životními osudy obyvatel Vily Löw-Berger v Brně a pravidelnými tematickými setkáváními seniorů nad sbírkovými fondy poboček Muzea Brněnska. Recenze připomínají mimo jiné významný loňský počin rajhradské pobočky muzea, výstavu *Člověk na divadle světa*.

Přejeme podnětné čtení a připomínáme, že starší ročníky Sborníku Muzea Brněnska si můžete přečíst prostřednictvím naší online platformy na adrese <https://www.sbornikmb.cz/>.

Vaše redakce

OBSAH

STUDIE

KRIZELDA A BRIZELDA.	
DVĚ TVÁŘE ŽENY V ČESKÉ ZÁBAVNÉ LITERATUŘE.....	9
Andrea Procházková	
DOMOV MLÁDEŽE JAKO MÍSTO PRO VÝCHOVU NOVÉ SOCIALISTICKÉ GENERACE? STŘÍPEK Z DĚJIN VILY LÖW-BEER V BRNĚ.....	27
Jana Černá	

MATERIÁLY

STOPY VELKÉHO ČTVERNOŽCE Z PERMU BOSKOVICKÉ BRÁZDY	59
Gabriela Calábková, Vojtěch Nosek	
PRAVĚKÉ NÁLEZY ODEVZDANÉ NEBO ZÍSKANÉ PROSPEKCÍ DO SBÍREK POBOČEK MUZEA BRNĚNSKA V ROCE 2020.....	69
David Hons, Filip Ševčík	
PRAVĚKÉ A STŘEDOVĚKÉ OSÍDLENÍ NA KATASTRECH OBCÍ KOVALOVICE, POZOŘICE, SIVICE, TVAROŽNÁ A VINIČNÉ ŠUMICE.....	83
David Hons	
KUŘÁCKÉ POTŘEBY VE SBÍRCE MUZEA V IVANČICÍCH.....	111
Barbora Svobodová	
ROZBÍJEČI STROJŮ V BRNĚ 1819.....	123
Dušan Uhlíř	
KE ZRODU KNIHY ALOISE MIKULKY O PIDIŽLU VELIKÉM	129
Libor Kalina	

ZPRÁVY

KRUH – KLUB SENIORŮ MUZEA BRNĚNSKA	141
Monika Mikulášková	
V KŮŽI TAJNÉHO AGENTA – PÁTRACÍ HRA VE VILE LÖW-BEER V BRNĚ	144
Markéta Brhlíková, Jana Černá	

RECENZE

ČLOVĚK NA DIVADLE SVĚTA. LIDSKÝ ŽIVOT V ZRCADLE BAROKNÍ LITERATURY	149
Tomáš Jeřábek	
HISTORICKÁ PEČETIDLA BRNĚNSKA (KATALOG K VÝSTAVĚ)	151
Miroslava Šudomová	

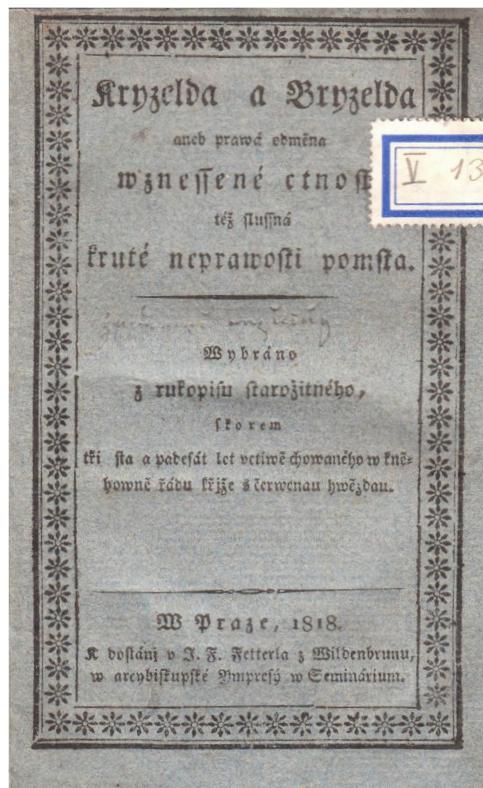
Andrea Procházková

V pražské tiskárнě rodiny Vetterlů z Wildenbrunnu byla v roce 1818 vytištěna dvojice příběhů s názvem *Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna vznešené ctnosti též slušná kruté nepravosti pomsta*.¹ Jedná se o jediné tištěné vydání těchto dvou povídek, které byly společně zapsány již ve druhé polovině 15. století v rukopise uloženém v knihovně rádu Křižovníků s červenou hvězdou.² Jeden z exemplářů tohoto tisku se nachází ve sbírce Muzea v Ivančicích a klade nám řadu otázek, které souvisí s jeho významem v kontextu příběhů s ženskou postavou v české literatuře, s dobovou tiskařskou praxí či čtenářskou kulturou.³ Ivančický výtisk nejeví známky čtenářského opotřebení, je tvořen 48 stranami osmerkového formátu bez ilustračních dřevorytů a na první pohled by se tedy mohlo zdát, že se jedná o jednu z mnoha knížek lidového čtení, které si po staletí udržely oblibu u čtenářů zábavných příběhů. V tomto případě je však situace složitější a uvedené zde platí jen

-
- 1 Pražská knihtiskárna s výrazným podílem české tiskařské i nakladatelské produkce. Zakladatel knihtiskářské větve patricijské rodiny Vetterlů z Wildenbrunnu (psali se Fetterl, Fetterle, Vetterl, Vetterle, dále Vetterl), význačný písecký knihtiskař Josef Vetterl z Wildenbrunnu (1779–1863), koupil v roce 1815 v Praze staroměstskou tiskárnu dědici Hrabovských v domě U Tří stříbrných růží a pronajal si Arcibiskupskou knihtiskárnu v Clementinu. Obě tiskárny řídil jeho bratr, bývalý důstojník František Vetterl z Wildenbrunnu (zemřel 1819), který podnik roku 1817 převzal a soustředil do Arcibiskupské knihtiskárny. Iniciály křestních jmen J. F. v impresu některých knih mohly označovat oba bratry. Od roku 1826 vedl tiskárnu spisovatel V. Špinka, který se z ní pokusil vytvořit vydavatelské středisko české literatury. Mimo jiné zde své spisy tiskl Josef Jungmann, jehož mladší bratr Jan Jungmann byl knězem řádu Křižovníků s červenou hvězdou. FORST, Vladimír, OPELÍK, Jiří a MERHAUT, Luboš, ed. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Sv. 4/I. Praha: Academia, 2008, s. 1319–1321; Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl 13. [Praha]: Argo/Paseka, 1998, s. 678; VOIT, Petr. *Encyklopædie knihy*. Praha: Libri, 2006, s. 890–891.
 - 2 Rukopis Křižovníci sign. XXII A 4 deponovaný v NK ČR ve vlastnictví Křižovníků s červenou hvězdou.
 - 3 Sbírka Muzea v Ivančicích, podsbírka Historická knihovna, inv. č. V/13; další tisky jsou uloženy např. v Národní knihovně ČR, sign. 54 E 000 193, sign. 65 E 008804; Strahovské knihovně, sign. EA IV 49; Knihovně Národního muzea 83 J 00171, 67 G 00173, 66 e 00213/přív.), také v Österreichische Nationalbibliothek Wien [online]. [cit. 1. 6. 2022]. Dostupné z http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ183408307.

z poloviny. Na následujících rádcích se pokusíme představit obě literární hrdinky – Krizeldu a Brizedlu – v souvislostech české zábavné literatury a přiblížit okolnosti jejich společného návratu do české literatury v roce 1818.⁴

Zábavná literární tvorba nazývala v 15. století na starší tradici – byly opisovány skladby se světským jádrem jako např. *Kronika Trojánská*, *Gesta Romanorum*, vyprávění o Alexandru Velikém, Štěpánovi a Bruncvíkovi či o Apolloniovi. Současně česká literatura přejímala nové podněty z jiných literatur – nejdříve italskou renesanční novelu z překladu Boccacciova *Dekameronu* (*Griselda*), dále dobrodružné rytířské romány, převzaté z románského prostředí prostřednictvím němčiny (*Meluzína*, *Oktavián*, *Magelona*) a později i látky z německého prostředí měšťanského (*Faust*, *Fortunatus*, *Enšpígl*). Některé z těchto příběhů původně vznikly jako četba určená úzkému kruhu šlechtického publiku, v 15. století knihtisk významně přispěl k rozšíření jejich překladů a adaptací. Zejména v 17. a 18. století se jako knížky lidového čtení masově šířily tiskem po velmi dlouhou dobu a bez výraznějších změn obsahových a typografických. Známé příběhy zajišťovaly tiskařům stálý odbytek – patřily mezi běžné jarmareční zboží, tiskly se ve velkém množství a za co nejnižší náklady, což se odrazilo např. na postupném odstranění dřevorytů a ornamentů z textu. V pobělohorském období byly tištěny hlavně

Obálka vydání z roku 1818. (Muzeum v Ivančicích)

Valter žádá Kryzeldu o ruku. Renesanční dřevořez, vydáno ve Skalici roku 1852. (Moravská zemská knihovna)

v mimopražských tiskárnách; na Moravě v Jihlavě, Olomouci, Brně, moravské čtenáře hojně zásobovala také tiskárna Škarniclů ve Skalici.

Příběhy knížek lidového čtení se oproti svým předlohám vyznačovaly zvýrazněním dobrodružného děje, odstraněním úvahových pasáží a omezením kulturního a historického rámce vyprávění na nejmenší možnou míru nutnou pro jejich pochopení. Důležitou roli hrálo atraktivní šlechtické prostředí a cizokrajné země, které kontrastovaly s každodenní zkušeností čtenáře. Hrdinové těchto příběhů mají jasné dané vlastnosti, které se v průběhu vyprávění nemění, záporné a kladné postavy jsou tedy charakterizovány hned na začátku, a tím jsou určeny i čtenářské sympatie. Základním hybným motivem děje bývá pohádkový prvek: např. číslo tři symbolizující uzavřenosť nějakého celku – splnění zkoušky, návrat z cesty, dále setkání s nadpřirozenou bytostí či prostředí lesa, vnímané ve středověku jako tajemné a nebezpečné místo. Příběhy se odehrávají ve světě, který je na jedné straně tvořen reálnými místopisnými a historickými souvislostmi, v překladech postupně zkomolenými do nesrozumitelnosti, a na druhé straně představami o okolnostech a způsobu života lidí z určitých vrstev v dávných dobách. V 19. století byla řada z nich v různých variantách zapsána sběrateli a otištěna v souborech lidových pohádek, udržovaly tedy kontinuitu česky psané literatury od středověku až do počátků národního obrození.

⁴ Jména obou hrdinek se v tiscích objevují v různých podobách: Griselda/Krizelda/Kryzelda a Brizedla/Bryzelda. V tomto textu budeme užívat tvar Griselda v kontextu Boccacciova Dekameronu, v pasážích pojednávajících o tisku z roku 1818 užíváme tvar Krizelda/Brizedla s odkazem na cizí původ jmen. V citacích zachováváme podobu jmen užitou v tomto konkrétním tisku, tedy Kryzelda/Bryzelda.

AD FONTES

Griselda, postava z poslední novely *Dekameronu* Giovanniego Boccaccia, měla zřejmě svůj předobraz ve starší ústní tradici, do světové literatury ji uvedl Petrarkův latinský překlad z konce 14. století.⁵ Jeho prostřednictvím vstoupil v 15. století příběh o Griseldě také do české literatury, jako první z boccacciovských novel v českém prostředí.⁶ Česky se dochoval ve třech rukopisech: nejstarší z let 1459–1469 (M) je uložen v Knihovně Národního muzea, další dva rukopisy z roku 1472 (A) a z roku 1520 (B) byly uloženy v knihovně řádu Křižovníků s červenou hvězdou. Obě nejstarší redakce rukopisu (M, A) jsou velmi blízké Petrarkovu zpracování Boccacciovovy novely, pocházejí zřejmě ze stejně předlohy, nejmladší redakce rukopisu (B) se liší.⁷ Podle názoru Jiřího Polívky nejstarší český překlad Griseldy chybí a předpokládá, že musel vzniknout už v první polovině 15. století.⁸

Povídka o pokorné a oddané Griseldě, která dodrží manželský slib a podstoupí všechny zkoušky, vycházela tiskem už od 16. století. Od poloviny 18. století až do konce 19. století byla vydávána jako knížka lidového čtení, buďto samostatně, nebo nejčastěji společně s kronikou o paní Lukrécií, avšak pouze v jediném vydání spojeném s příběhem o Brizeldě.⁹ Později se příběh folklorizoval a zakotvil opět v lidové tradici.

Postava nevěrné ženy, protiklad Griseldy, se poprvé objevuje v latinském rukopise, který zřejmě vznikl na Moravě v letech 1459/1460 pod názvem *Historie infidelis mulieris...* Byl uchováván v kartuзиánském klášteře Svaté trojice v Brně-Králově Poli, odkud byl roku 1786 odvezen do Vídni.¹⁰ V tomto kodexu je za opisem Petrarkova latinského překladu příběhu o Griseldě zapsána *Historie infidelis mulieris...* Obsahově se s touto latinskou verzí příběhu o nevěrné ženě shoduje česká verze

dochovaná v křižovnickém rukopise z roku 1472, v němž oba příběhy tvoří diptych.¹¹ Jsou řazeny za sebou a propojeny incipitem: „Tuto se počíná řec velmi pěkná a užitečná o Grizeldis, panně velmi pokorné a chudé, a kterak ji pojal jeden markrabie bohatý jménem Valterus a kterak jesi od něho mnohé zámutky trpěla a všecko pokorně snášela a potom ji milý Pán Bóhdivný svú milostí obveselil.“¹² Další povídka navazuje slovy: „Již se pak počíná o druhé ženě nešlechetné jménem Brizelidis, kterak mnoho zlého činila jest muži svému a kterak jie pán Bóh pomstil...“¹³ Žádná jiná redakce příběhu o Brizeldě není doložena.

Mezi latinskou a českou verzí příběhu o Brizeldě existuje několik rozdílů, např. v latinské verzi nemá hlavní ženská hrdinka jméno, z hlediska kompoziční výstavy by se text nečlení na kapitoly, je zakončen zbožným doslovem, chybí desátá kapitola. Česká verze se člení na čtrnáct kapitol, do čtvrté kapitoly se přidržuje latinského originálu, poté je již mnohem stručnější, zbožný doslov je vynechán.¹⁴

Zatímco postava Griseldy v české literatuře v průběhu staletí zdomácněla, příběh o Brizeldě zůstal ukryt v rukopisném kodexu až do roku 1818, kdy ale vyšel

⁵ POLÍVKA, Jiří. *Dvě povídky v české literatuře XV. století*. Praha, 1889, s. 11n.

⁶ V roce 1490 přeložil 11 novel Hynek z Poděbrad, na počátku 16. století následovaly překlady Mikuláše Konáče z Hoděškova.

⁷ POLÍVKA, pozn. 5, s. 17.

⁸ Ibid.

⁹ Přehled doložených tisků z tiskáren v Jindřichově Hradci, Olomouci, Praze, Kutné Hoře, Pardubicích, Litomyšli, Skalicí viz Knihopis: č. K01193, č. K01194, č. K01194a, č. K18583, č. K01192b, č. K01192c, č. K04473, č. K04459, č. K01192a, č. K18584, č. K01192, č. K18585, č. K18586; Knihopis – Dodatky II, s. 112; MIŠIANIK, Ján. *Bibliografia slovenského písomníctva do konca 19. stor.* Bratislava: 1946, s. 131.; RIZNER, L'udovít Vladimír. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konce r. 1900.* Díl 2. Martin: Matica slovenská, 1968–1972, s. 475.

¹⁰ Rukopis kodexu je uchováván v *Österreichische Nationalbibliothek Wien*, HAN, Theologische Sammelhandschrift – Verschiedene, sign. Cod. 4739, fol. 190v–203r.

Digitální kopie je dostupná on-line: *Österreichische Nationalbibliothek Wien* [on-line].

[cit. 28. 3. 2022]. Dostupné z: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DT_L_3120768&order=1&view=SINGLE.

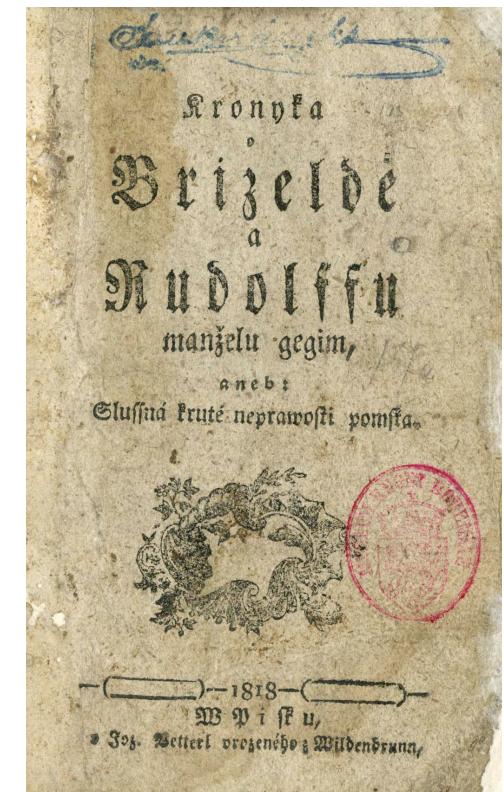
¹¹ J. Polívka se domnívá, že český překlad křižovnického rukopisu není pořízen přímo z latinské verze, ale jedná se o opis překladu buď ztraceného, nebo dosud neznámého.

POLÍVKA, pozn. 5, s. 28.

¹² PRAŽÁK, Jiří. *Katalog rukopisů křižovnické knihovny nyní deponovaných ve Státní knihovně ČSR*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1980, s. 109.

¹³ Ibid., s. 110.

¹⁴ Podrobněji viz POLÍVKA, pozn. 5, s. 27.

Kronika o Brizeldě a Rudolfo manželu jejím: aneb Slušná kruté nepravosti pomsta, titulní strana vydání z roku 1818 v Písku. (Knihovna Národního muzea)

hned dvakrát, a to u tiskařů Vetterlových. Vedle pražského vydání *Kryzeldy a Bryzeldy* byla povídka ve stejném roce vydána také samostatně pod titulem *Kronika o Brizeldě a Rudolfu manželu jejím: aneb Slušná kruté nepravosti pomsta u Josefa Jana Vetterla v Písku*.¹⁵ Nevěrná Brizelda si tedy stejnou čtenářskou oblibu jako Griselda zřejmě nezískala, resp. nemohla získat, představuje však z hlediska literárně-historického konkrétní příklad, jak dobová česká literatura reagovala na nové podněty, které jí přinášely překlady z jiného kulturního prostředí. Nabízí se tedy otázky, v jakém vzájemném vztahu oba příběhy jsou, jak jsou ztvárněny protikladné typy ženských hrdinek a jaké skutečnosti mohly mít vliv na jejich čtenářský ohlas. Vycházet a citovat budeme nadále z ivančického exempláře pražského tisku z roku 1818, který je novočeskou úpravou rukopisu z roku 1472.¹⁶

PODIVNÝ OSUD JEDNÉ VELMI POKORNÉ A CHUDÉ PANNY KRYZELDY, KTERÁ MNOHÉ ZÁRMUTKY POKORNĚ SNÁŠELA, AŽ OD BOHA ZASE MILOSTIVĚ POTĚŠENA BYLA

Chudou, ale krásnou a ctnostnou Krizeldu si za manželku vybere markrabě Valter a během manželství ji vystaví třem zkouškám. Po narození dcery má potvrdit oddanost svému muži tím, že se dítěte vzdá a svému manželovi neodporuje, ani když se domnívá, že má být dítě zabito. Tato situace se opakuje po narození syna. Do třetice ji Valter vyžene a oznámí zásnuby s novou ženou. Krizelda všechny zkoušky podstoupí s oddaností, kterou svému manželovi slíbila před vstupem do manželství, a vrátí se zpět ke svému otci. Po čase je přizvána k přípravám svatby, a když i v této situaci zachová svému manželovi poslušnost, Valter jí představí domnělou nevěstu – jejich dceru, a syna, kteří byli po celou dobu v péči své tety. Krizelda je tak odměněna za svou pokoru a sílu, s níž snášela všechny manželovy zkoušky.

Příběh není blíže časově ukotven, začíná vypravěckou formulací „Byl jest jeden v Vlaších znamenitý a mocný markrabě jménem Valterus...“¹⁷ nabízí však čtenář hned v úvodu informaci, že se jedná o příběh ze vzdálené země, odehrávající se

v atraktivním prostředí šlechty. V příběhu o Krizeldě se neobjevují fantastické a nadpřirozené prvky jako ve starší výpravné próze, což ji posunuje na pomezí mezi středověkým a renesančním pojetím zábavné prózy,¹⁸ ve vyprávění však nacházíme motivy, které jsou typické pro středověkou dobroružnou epiku, později knížky lidového čtení a pohádky.

Téma nerovného sňatku mezi bohatým markrabětem Valtrem a chudou Krizeldou je ztvárněno trojím opakováním zkoušek, jejichž splněním spěje děj ke šťastnému konci, motiv čísla tří tedy určuje vnitřní kompozici příběhu. Motiv chudoby je zde podobně jako v rytířské epice spojen se zkouškou charakteru, chudoba a neurozený původ jsou zámkou k prověření manželské stálosti a víry v Boha: „...chtěl markrabě Valterus slibu své věrné manželky zkusiti. Zavolav jí tedy do komory, takto promluvil k ní: Má milá Kryzeldo (...) Zdáť se jim [pánům a zemanům] protivno oddánu býti sedlské ženě; protož chtě já sobě jich lásky zachovati, musím s tím dítětem učiniti, ne což mně libo jest, ale což jiným. Však bez tvého vědomí nechci toho učiniti. Protož přetrap to mile a nebudiž tobě to těžko, co já s tímto dítětem učiním; věziž, že jsi mi tak byla slíbila, když jsem tě nejprve za manželku svou volil a pojímal. Slyševši ta slova Kryzelda, ani se zamoutila, ani kterého hnútí ukázala, nýbrž dí k němu: ,Pane milý, vy jste pán můj a já i tato dcerka vaše jsme, z vašich věcí učínte, což ráčíte. Což se koli vám líbí, tot se i mně líbiti má; neboť sem to na svém srdci tak utvrdila, že nic nežádám mít a nic neobávám se ztratiti, nežli vás.“¹⁹

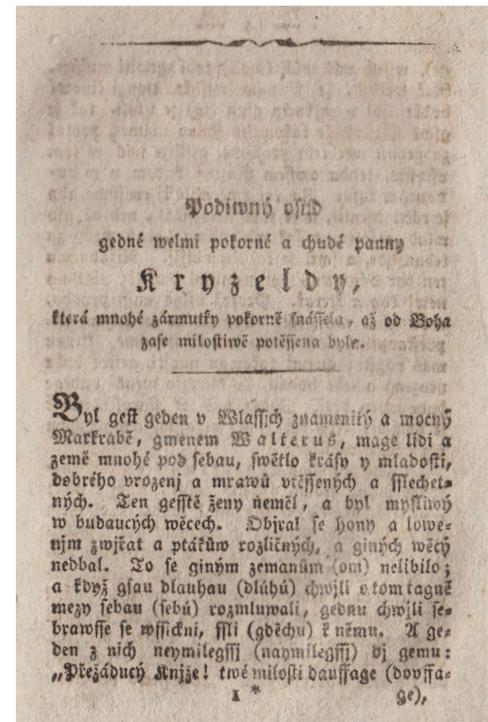
¹⁵ Viz KNM sign. 68 f 00209, *Národní muzeum – Staré tisky* [on-line]. [cit. 11. 5. 2022]. Dostupné z: <https://stt.opac.nm.cz/records/118aada3-495e-48ff-a373-80ed2c08939b>; Za upozornění na existenci tohoto exempláře děkuji Mgr. Miroslavě Šudomové.

¹⁶ Na několika prvních stranách jsou v závorce uvedeny také starší jazykové varianty, poté se již vydání řídí dobovým jazykovým územem, např. „To se jiným zemanům (óm) nelíbilo; a když jsou dlouhou (dluhú) chvíli o tom tajně mezi sebou (sebú) rozmlouvali, jednu chvíli sebravše se všickni, šli (jděchu) k němu.“ Sbírka Muzea v Ivančicích, podsírka Historická knihovna, *Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna vnešené ctnosti též slušná kruté nepravosti pomsta*, inv. č. V/13, s. 3 (nepaginováno).

¹⁷ Ibid., s. 3 (nepaginováno).

¹⁸ KOLÁR, Jaroslav. K počátkům české renesanční prózy. In: KOLÁR, Jaroslav a JIROUŠKOVÁ, Lenka. *Návraty bez konce: Studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 1999, s. 126.

¹⁹ *Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna...*, pozn. 16, s. 9–10.

Úvodní stránka příběhu o Krizeldě, vydání z roku 1818. (Muzeum v Ivančicích)

Postava Griseldy v literatuře představuje typ oddané a věrné manželky, která trpělivě snáší všechna příkoří od svého manžela. Ztělesňuje všechny ctnosti, které byly od ženy církevními autoritami vyžadovány a společností očekávány, tedy zbožnost, mravnost a poslušnost.²⁰ Vyznění příběhu jako vzoru hodného následování akcentuje závěr, který ukotvením v křesťanské morálce přenáší důraz z funkce zábavné na funkci poučnou: „Toto jest proto psáno, aby byl příklad dán netolikojiným ženám, ale také i mužům, aby věru obojí drželi v manželství, jakožkoli nesnadně může taková žena nalezena být, na kteréžby taková věra a trpělivost v takových těžkých půtkách shledána byla. Zvláště, aby každý rožal dobrý příklad na té dobré a poctivé ženě, jakož jesti ona tak smrtevného člověka milovala věrně a svou vůli s jeho vůlí sjednala ve všech. – Aby též člověk v štěstí i v neštěstí i v protivenství Pána Boha svého milého stvořitele nadevšecky věci miloval a svou vůli s jeho vůlí sjednal; a tak svůj život aby dokonal.“²¹

BRYZELDA ANEB SLUŠNÁ KRUTÉ NEPRAVOSTI POMSTA

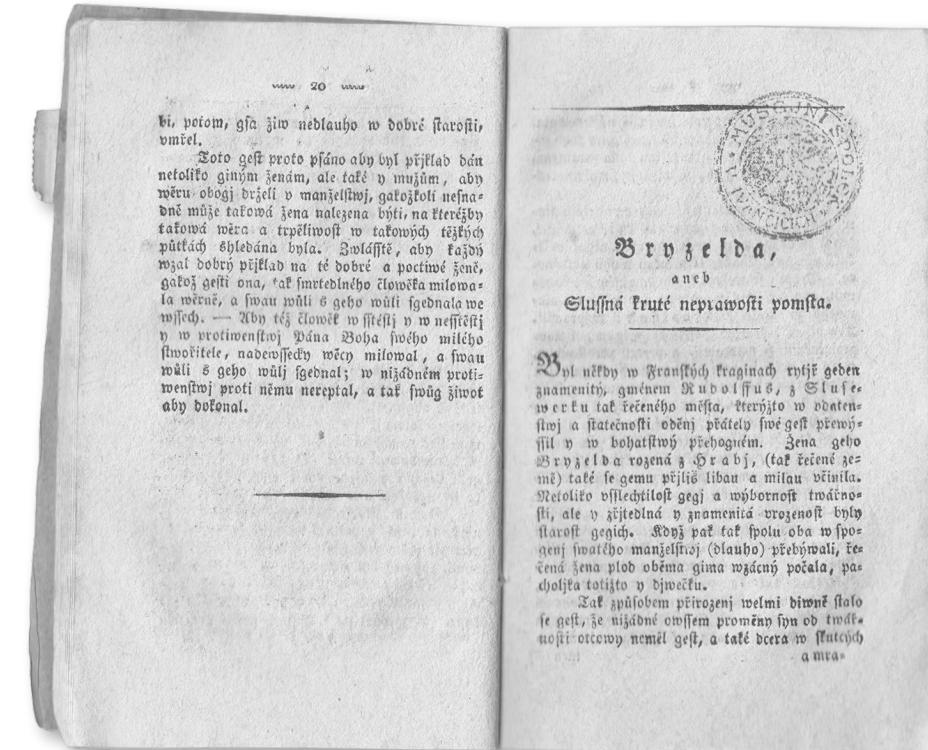
Příběh vypráví o rytíři Rudolfovi a jeho ženě Brizeldě, která onemocněla malomocenstvím. Rudolf neuposlechne rady přátel, aby se s ní rozvedl, prodá svůj majetek a s celou rodinou odejde ze země. Po čase přijedou do portugalského království, kde probíhá válka s pohanskými králi, a Rudolf vstoupí do služeb ovdovělé královny. Utká se v soubojích s pohanskými protivníky, jednoho z králů zabije a portugalské království se stává vítězem války. Poté se dozví o studánci s kouzelnou vodou, která jeho ženu může vyléčit. Podstoupí se svou družinou všechny nástrahy a Brizelda se uzdraví. Její krása svede starého měšťana ke kupnímu sloupu – navrhne Brizeldě, aby opustila manžela a stala se ženou bohatého krále. Ta s návrhem souhlasí a společně s dětmi Rudolfa tajně opustí. Rudolf se ji vydá hledat v převleku za kupce a je poznán vlastním synem. Vychází najevo, že Brizelda žije s bratrem zavražděného pohanského krále a dostane svolení rozhodnout o osudu svého manžela. Odsoudí Rudolfa k smrti a krutě jej mučí – připoutaný ke sloupu je pálen žhavými uhlíky a je nucen přihlížet smilstu své ženy. Rudolf je vysvobozen svým synem, Brizeldu, svou dceru a krále za trest zavraždí. Během útoku z pohanského království bojuje s pronásledovateli, jeho putování končí návratem k portugalské královni a smrtí.

Příběh zpracovává v literatuře rozšířený motiv nevěrné ženy a hlavní ženská postava je nositelkou středověkých představ o záporných vlastnostech žen, které

20 LENDEROVÁ, Milena, ed. Žena v českých zemích od středověku do 20. století.

Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 172.

21 Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna..., pozn. 16, s. 20.

Brizelda aneb Slušná kruté nepravosti pomsta, 1818. (Muzeum v Ivančicích)

jsou vnímány jako slabé, nestálé a náchylné k hříchu.²² Podrobně se dosud textem zabýval pouze Jiří Polívka, a to ve vztahu k předpokládanému inspiračnímu zdroji. Příběh o Brizeldě analyzuje jako pendant ke Griseldě vystavěný na paralelách – manželský pár, dvě děti, téma věrnosti, rady přátel, kteří jednoho z manželů navádějí k rozvodu, symbolický význam čísla tří. Vedle kompozičních a dějových podobností obou textů se však zaměřil především na tematicky příbuzné pověsti o zlých, nevěrných ženách a zkoumal jejich výskyt v evropských, zvláště slovenských, literaturách a jejich kořeny v literatuře indické.²³ Předchozí pasáže o válce a výpravě končící uzdravením Brizeldy pomíjí, proto se na ně zaměříme podrobněji.

22 LENDEROVÁ, pozn. 20, s. 172; Podrobněji k formování negativního pohledu na ženy ve středověku viz KOPIČKOVÁ, Božena. Žena evropského středověku v zajetí své doby. In: LENDEROVÁ, Milena, ed. Eva nejen v ráji. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002, s. 13–44.

23 POLÍVKOVÁ, pozn. 5, s. 25–45.

Motiv putování, jeden z nejfrekventovanějších kompozičních principů středověké zábavné prózy,²⁴ vytváří hlavnímu hrdinovi situace, v nichž může prokázat své rytířské ctnosti. Líčení válečných střetů, rytířských turnajů, v nichž vítězí proti přesile, cesta ke kouzelné studánce i hledání Brizeldy v převleku za kupce tvoří zábavnou rovinu příběhu. Rudolfova dobrodružství jsou však pevně zakotvena v křesťanských hodnotách, které hlavní hrdina svým konáním brání. Víra v Boží rád mu nedovoluje opustit nemocnou manželku, pomáhá při boji s pohanskými králi i při putování lesem a souboji s nejrůznějšími netvory.

Vyprávění navazuje na tradici středověkého rytířského románu nejen po formální stránce, ale také konkrétními odkazy k dalším dílům s rytířskou tematikou. Rudolfov kůň je přirovnáván ke koni Alexandra Velikého Bucelfalovi a koni Hektoru Galateovi.²⁵ Aluze na hrdinu trójské války odkrývá jednu z mnoha vazeb ke čtenářsky oblíbené *Kronice Trojánské*. Z tohoto textu převzal autor českého překladu desátou kapitolu, která v latinském rukopise chybí, a jak upozornil Milan Kopecký, jméno hlavní hrdinky nevzniklo pouze záměnou souhlásky ve jméně Griselda, ale odkazuje k typově příbuzné hrdince *Kroniky Trojánské* Briseidě.²⁶

Příběh je tedy vystavěn na dobrodružstvích, která postupně zažívá rytíř Rudolf. Jakou roli však v příběhu hraje Brizelda? V úvodu jsou oba manželé charakterizováni jako dvojice splňující ideál rytíře a jeho paní: Rudolf ze Sluševerku, rytíř z francécké říše, „kterýžto v udatenství a statečnosti odění přátely své jest převýšil

24 KOLÁŘ, Jaroslav a NEDVĚDOVÁ, Milada, ed. *Próza českého středověku*. Praha: Odeon 1983, s. 17.

25 „I měl jest Rudolf kůň nějaký zrůstu velmi pěkného, výborných velmi a silných údův, kterýžto pro svou sílu mohl být druhý Bucefalus tak řečený, na kterémžto Alexander bojoval, anebo kůň Hektora velikého Galatras.“ *Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna...*, pozn. 16, s. 25.

26 Jméno Briseis (Briseida, Briseovna apod.) se nachází v literatuře antické, v české literatuře v Trojánské kronice – Briseida je dcera trojského biskupa Kalchase, který zradil Troyany a přidal se na řeckou stranu. Briseida, poté co byla z Troje propuštěna za svým otcem, zradila svého milence Troila a zamílovala se do Řeka Diomeda. Kopecký také dokázal, že 10. kapitola byla převzata z *Kroniky Trojánské*. KOPECKÝ, Milan. O vztahu mezi Trojánskou kronikou a historií o Bryzeldě. In: KOPECKÝ, Milan a FUKAL, Rudolf, ed. *Rodně zemi: sborník prací k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora*. Brno: Musejní spolek, 1958, s. 372–373; Srov. „Briseida, dcera Kalkasova, byla jest veliké krásy a slušnosti, středné postavy, ani vysoká, ani nízká, ani tlustá, ani churavá, mléčné bělosti a ruožené čreností, rusých vlasou, než srostlých oboče; a že bieše ta srostlost hustá vlasy, čnieše na ni nelepost; krásné výmluvnosti, milostivá, ochotná, frejová a v tom nestálá. (...) A v tom od nie odšedše, mnoho darovu jí poslachu. Ještě ten den nebieše přišel k hodině nešporní a již Briseida svú vuoli změni i dávné úmysly srdce svého, nebo se jí zdáše již lépe přebývat s Řeky, nežli jest přebývala až do té chvíle mezi Trojánskými. Již poče ušlechtilého Troila vrůcie láška vlažněti na její mysl. A tak v krátké chvíli poče ke všem se měnit, nebo darové ukrocují bohy a převracují úmysly lidské a zvláště ženské, poňavadž to jest toho pohlavie zvláštnost vlastne, že jich úmysly vrtký na obratl sedí.“ DAŇHELK, Jiří, ed. *Kronika Trojánská*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 93, 174.

i v bohatství přehojném“ a Brizelda, rozená z Hrábí, „také se jemu příliš libou a milou učinila. Netoliko ušlechtilost její a výbornost tvářnosti, ale i zřítedlná i znamenitá urozenost byly starost jejich.“²⁷ Šlechtický původ hlavních hrdinů a výjimečné kladné vlastnosti, jichž jsou nositeli, odpovídají středověké poetice rytířské epiky: Rytíři vynikají zbožností, šlechetností, smyslem pro ochranu slabších, udatností, rovnážností, ženy, kterým rytíř slouží, jsou krásné, jemné, věrné a pokorné.²⁸ Náhlé postižení Brizeldy právě malomocenstvím mohl středověký čtenář interpretovat také jako trest, stigma, které upozorňuje na skrytý hřích rodiče²⁹ a předznamenává její budoucí selhání: „... ránou těžkou byla [Bryzelda] poražena a z dopuštění Božího ohavností malomocenství jest zmazána.“³⁰ Z hlediska vnitřní výstavby textu se tato situace stává hybatelem děje a pro Rudolfa představuje první rytířskou zkoušku a impulz k cestě do ciziny.

Od svého onemocnění až do zázračného uzdravení se Brizelda jeví jako žena svému muži oddaná: „... vidím milost mezi vámi a manželkou vaší Bryzeldou, velmi velikou“,³¹ její postava je ve vyprávění upozaděna. Tento způsob ztvárnění ženské postavy odpovídá starší etapě vývoje rytířského eposu – do děje vstupovaly ženy jen okrajově a vlastní osud hrdiny byl určován především povinnostmi služby panovníkovi, v tomto případě portugalské královny, a křesťanství.³² Zvrat nastává v okamžiku, kdy Brizelda podlehne pokusu. V této části příběhu již jedná samostatně – tajně s dětmi uteče od Rudolfa, stane se ženou pohanského krále, promýšlí důsledky svého útěku, iniciuje zatčení Rudolfa a jeho mučení. Není pouze objektem vyprávění, ale jsou ztvárněny její myšlenkové pochody a promluvy: „Bryzelda smělost a statečnost manžela svého znajíc, na své myslí pilně si všechno rozbírala. (...) Umínila tedy, že o smrt jeho horlivě pracovati bude, a přivolavši krále, jej takto na to namlouvala: „Nejmilejší králi a pane můj milý, jaké ráčíš dáti odplaty tomu, kdož tvrdého a úhlavního nepřitele snažiti se bude v tvou moc dáti? Zvláště takového, který bratra tvého ukrutně mečem zahubil, s světa shladil a tebe i s vojskem

27 *Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna...*, pozn. 16, s. 21.

28 HURTAJOVÁ, Zuzana. Rytierstvo a žena v stredovekej európskej rytierskej poviedke v ľudovom čítaní na Slovensku. In: *Žena v české a slovenské literatuře*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2006, s. 7–10.

29 LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*. Praha: Argo, s. 114–115.

30 *Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna...*, pozn. 16, s. 22.

31 Ibid., s. 33

32 PETRŮ, Eduard a MAREČKOVÁ, Dagmar, ed. *Rytířské srdce majice: česká rytířská epika 14. století*. Praha: Odeon, 1984, s. 7.

33 „... časové vaši budou veselí, a cožkoliv pěkného neb libého úmyslu vás požádá, všecko bude mít. (...) malá panstvíčka, jichž jste prve paní byla, nyní za veliké království vyměnité (...) Ale Bryzelda tu všechnu mrákoťu stydlivostí od sebe odvrhše, což sobě na mysl myslila, vzdechla, a takto jest mluvila, řkoucí: „Jestliže to učiniti chceš, což pravíš, učiním, k čemu mě nabízíš.“ *Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna...*, pozn. 16, s. 38.

s pole zahnal?“³⁴ Tato proměna charakteru hlavní postavy je v rámci rytířské epiky nečekaná a v kontextu tohoto žánru neústrojná, neboť Brizelda přestává být nositelkou kladných vlastností a stává se ztělesněním středověkých mizogynských představ o ženě.

Od Brizediny zradily se také mění způsob vyprávění – text nabývá charakteru exempla s tématem potrestání nevěrné ženy a jeho výchovný aspekt zesilují vstupy vypravěče, který se dosud nezviditelněval. Jeho promluvy jednak zpomalují vyprávění a vytvářejí dějové napětí, jednak plní funkci moralistní: „Ó přenevěrná manželko! neřádná, falešní podušilá nešlechtená ženo, budíš na věky hanebně zlorečená! (...) Což jest toto tehdy ta odměna, jenž jemu za tak mnoho dobrodiní navracuješ? Nebo kterak stydlivost odvrhší, všecky z přísahy své zrušti směla, že nevděčností jsouci poškvrněná, svého věrného zklamala manžela, jenž tvé stálosti a víře úplně se dívčí?“³⁵

Na tuto emotivní pasáž navazuje promluva vypravěče k Rudolfovi, v křižovnickém rukopise jí odpovídá desátá kapitola, v níž zaznívá výčet negativních vlastností přisuzovaných ženám: nestálost, falešnost, smyslnost a z ní plynoucí nevěrnost, lstimost. Brizedin případ je jejich potvrzením: „Tak tedy, milý Rudolfe, tvá mladost připudila tě zblouditi v ukrutnost, proto žes ženským pochlebenstvím a pláčům věřil a ochotnostem lstimým. (...) Protož což jest to, jenž by praveno bylo o ustavičnosti žen? jejichž pokolení to vlastenství v sobě má, aby brzkou křehkostí jich úmyslové rozpuštěni, byli zvěčněni. I jistě nepodobno jest člověku jich lstimosti a lehké proměny vypsatí moci, poněvadž více můž pověděno býti, jsou jich vrtký úmyslové nešlechtení a zlostní; jakož toho důvod na této ženě zjevně máme. (...) Tuto uslyšíme pokutu o její zlosti, pošlou z prozrušení slibu jejího a z pohrdnutí jednáním Božím. Mizerná smrt byla spravedlivou nešlechetnosti odměnou.“³⁶

Závěrečná část, která v křižovnickém rukopisu odpovídá čtrnácté kapitole, je v tisku z roku 1818 oproti předloze zkrácena o poslední větu: „Dokonala se jest věc velmi pěkná a užitečná každému, kdož chce číst o Rudolfovi rytieři a o Bryzelidě ženě jeho nešlechetné, kteráž jemu mnoho zlého činila a kterak jie pán Bóh nad ním pomstil.“³⁷ Tím došlo k přenesení důrazu z nábožensko-výchovné roviny k zábavné, neboť pointráta uzavírá Rudolfova rytířská dobrodružství návratem k portugalské královně a splněním otcovských povinností: „... ve zdraví se navrátil; ježž králova s poctivostí velikou přivítala. Tu pak některé časy bydlel Rudolf, syna svého Pána Boha se znáti a jeho přikázání ostříhati učil. A pak se roznemoha nemocí těžkou umřel.“³⁸

34 Ibid., s. 42–43.

35 Ibid., s. 38–39.

36 Ibid., s. 39–40. Srov. DAŇHELKU, pozn. 26, s. 171–172.

37 POLÍVKU, pozn. 5, s. 93.

38 Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odměna..., pozn. 16, s. 48.

GRISELDA VS. BRIZELDA

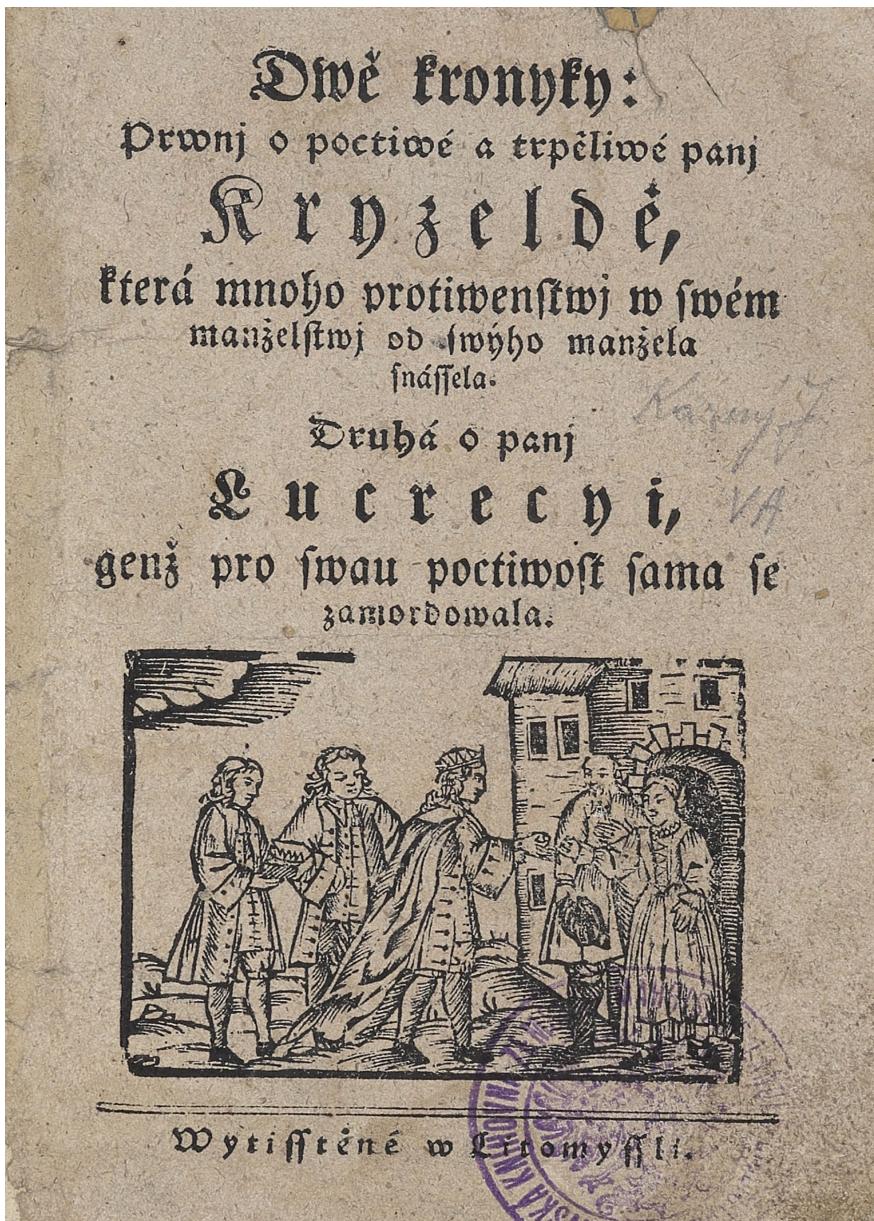
Na začátku 19. století, v době vydání *Kryzeldy a Bryzeldy...* tiskem, byly křesťanské hodnoty, které hlavní postavy těchto povídek reprezentují, stále platné. Boccacciova Griselda se od svého vstupu do české literatury v 15. století stala oblíbenou hrdinkou zábavné literatury, později knížek lidového čtení a spolu s dalšími příběhy o nevinně trpících manželkách Meluzíně, Jenovéfě či Lukrécií si po staletí udržela zájem čtenářů. I přes absenci kouzelných prvků nabízelo vyprávění dostatek napětí a dějových zvratů, atraktivních detailů, např. líčení bohatství, kterým Valter Krizeldu zahrnul, a také šťastný konec. Hlavní ženská postava představovala vzor křesťanské trpělivosti a pokory, který bylo možno následovat nebo k němu přinejmenším vzhlížet, a její jednání bylo srozumitelně motivováno snahou dostat manželskému slibu. Nevelký rozsah bez dějových odboček umožňoval předávání příběhu také ústně a jeho zakotvení v lidovém vypravěčtví.

Pandán k příběhu manželské věrnosti je založen na protikladu hlavních hrdiniek. Neznámý autor zpracoval téma způsobem odpovídajícím starší domácí tradici – literárním ztvárněním navázal na linii rytířských dobrodružných příběhů, pro něž byly charakteristické také nadpřirozené prvky,³⁹ současně však ustálené schéma porušil. Zápletka většiny středověkých rytířských románů byla vystavěna na falešném obvinění z nevěry, jehož neopodstatněnost vycházíajevo v závěru vyprávění.⁴⁰ V případě antihrdinky Brizeldy se však jedná o nevěru dokonanou a potrestanou, takže zábavné vyprávění v závěrečné části plní funkci exempla s odstrašujícím poselstvím. Pravidla středověkého žánru jsou porušena i v rovině postav. V průběhu vyprávění se překvapivě mění charakteristika hlavní ženské postavy – z typu věrné a oddané ženy v nositelku všech negativních vlastností přisuzovaných ženám, což se vymyká požadavku na jasné rozdělení kladných a záporných postav. Zda další opisy středověkého rukopisu nevznikly, či jen dosud nebyly objeveny nelze s jistotou říci, Brizelda však větší oblibu zřejmě nezískala ani jako knížka lidového čtení. Staronový příběh o Brizeldě, který se tiskaři Vetterlovi rozhodli v roce 1818 vydat společně s osvědčenou Krizeldou, sice tematicky patřil k rovněž oblíbeným rytířským příběhům, ale oproti dobrodružstvím Štilfrida a Bruncvíka či Magelony s rytířem Petrem nenabízel tolík pohádkových prvků a zřejmě ani silný, zapamatovatelný příběh.

Téma nevěry se v české renesanční literatuře objevilo v překladech Boccacciových novel, facetích i v domácích pokusech o příběhy s milostnou, resp. erotickou tematikou. Světská téma v zábavné literatuře na přelomu 15. a 16. století však

39 KOLÁR, pozn. 18, s. 126.

40 HURTAJOVÁ, pozn. 28, s. 11.

Dvě kroniky: První o poctivé a trpělivé paní Kryzeldě..., titulní list vydání z Litomyšle, cca 1801-1820. (Moravská zemská knihovna)

postrádala náboženský prvek a snaha českých humanistů obhájit tato díla narážela na hodnotovou hranici vymezenou církví. V české literatuře, v níž dlouhodobě převládala spíše tendence ke zdůrazňování didaktické a výchovné funkce, se proto tato tvorba dále nerozvíjela. Ztvárnění témat, která byla vnímána jako nežádoucí, bylo v literatuře možné jen ve vztahu k těmto křesťanským hodnotám, nejčastěji ve funkci parabol nebo exempl.⁴¹ Ukotvení literární tvorby v křesťanském hodnotovém systému se také stalo jedním z předpokladů trvalé čtenářské obliby i u příběhů s pohádkovými či exotickými prvky. Zobrazení nevěrné ženy bez moralizujícího apelu se tedy v české zábavné literatuře neujalo, tematizace odvrácené tváře ženy však zůstala součástí jiných žánrů výchovně-náboženského zaměření. Z tohoto pohledu lze příběh o Brizedě vnímat také jako součástí obecnější tendenze v dějinách české literatury.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích, Sbírka Muzea v Ivančicích: podsbírka Historická knihovna, *Kryzelda a Bryzelda aneb pravá odmena vznešené ctnosti též slušná kruté nepravosti pomsta*. Vybráno z rukopisu starožitného, skorem tří sta a padesát let uctivě chovaného v kněhovně řádu kříže s červenou hvězdnou. Praha: k dostání u J. F. Fetterla z Wildenbrunu, v arcibiskupské impresí v semináriu, 1818. inv. č. V/13.

Kratochvílná kronika o trpělivé Krizeldě: kterážto ačkoliv z chudého rodu pocházela, však ale v kráse, ctnostech a trpělivosti mnohé převýšila. Litomyšl: Tiskem a nákladem Josefy Bergrové, [post 1852].

Dvě kroniky: První o poctivé a trpělivé paní Krizeldě, která mnoho protivenství v svém manželství od svého manžela snášela. Druhá o paní Lukrecii, jenž pro svou poctivost sama se zamordovala. Litomyšl: [Václav Vojtěch Tureček], [1801–1820?].

Příkladná kronika o velmi trpělivé paní Krizeldě. Skalice: písmem F. X. Škarnicla synů, 1852.

41 KOLÁR, Jaroslav. Trojí obhajoba milostné tematiky v literatuře u českých humanistů. In: KOLÁR, Jaroslav. *Sondy: marginálie k historickému myšlení o české literatuře*. Brno: Atlantis, 2007, s. 39.

- DAŇHELKA, Jiří. ed. *Kronika Trojánská*. Praha: Československý spisovatel, 1951.
- FIALA, Jiří, SOBOTKOVÁ, Marie a ŠPIČKA, Jiří. Olomoucká Griselda. K 700. výročí narození italského básníka a novelisty Giovanniego Boccaccia (1313–1375). *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci, 2013, č. 306, s. 55–74. ISSN 1212-1134.
- FORST, Vladimír, OPELÍK, Jiří a MERHAUT, Luboš, ed. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Sv. 4/II. Praha: Academia, 2008, s. 1319–1321. ISBN 80-200-0468-8.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, DAŇHELKA, Jiří, HRABÁK, Josef. *Výbor z české literatury doby husitské*, Sv. 2. Praha: Československá akademie věd, 1964.
- HURTAJOVÁ, Zuzana. Rytierstvo a žena v stredovekej európskej rytierskej poviedke v ľudovom čítaní na Slovensku. In: *Žena v české a slovenské literatúre: sborník z literárne-vědné konference konané v Opavě 14. a 15. září 2004*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2006, s. 7–13. ISBN 80-7248-380-3.
- HURTAJOVÁ, Zuzana, ed. *Utešené, zábavné, ale i príkladné rytierské príbehy*. Bratislava: Tatran, 1980.
- KOLÁR, Jaroslav. K počátkům české renesanční prózy. In: KOLÁR, Jaroslav a JIROUŠKOVÁ, Lenka. *Návraty bez konce: Studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 1999, s. 119–144. ISBN 80-7108-190-6.
- KOLÁR, Jaroslav, ed. *Tři knížky lidového čtení*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-377-0.
- KOLÁR, Jaroslav a NEDVĚDOVÁ, Milada, ed. *Próza českého středověku*. Praha: Odeon, 1983.
- KOLÁR, Jaroslav. *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.
- KOLÁR, Jaroslav. Trojí obhajoba milostné tematiky v literatuře u českých humanistů. In: KOLÁR, Jaroslav. *Sondy: marginálie k historickému myšlení o české literatuře*. Brno: Atlantis, 2007, s. 37–43. ISBN 978-80-7108-293-4.
- KOPECKÝ, Milan. O vztahu mezi Trojánskou kronikou a historií o Bryzeldě. In: KOPECKÝ, Milan a FUKAL, Rudolf, ed. *Rodné zemi: sborník prací k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora*. Brno: Musejní spolek, 1958, s. 371–376.
- KOPIČKOVÁ, Božena. Žena evropského středověku v zajetí své doby. In: LENDEROVÁ, Milena ed. *Eva nejen v ráji*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002, s. 13–44. ISBN 80-246-0375-6.
- LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*. Praha: Argo, 1998. ISBN 80-7203-074-4.
- LENDEROVÁ, Milena, ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl 13. [Praha]: Argo/Paseka, 1998, s. 678.
- MIŠIANIK, Ján. *Bibliografia slovenského písomníctva do konca 19. stor.* Bratislava, 1946.
- PETRŮ, Eduard a MAREČKOVÁ, Dagmar, ed. *Rytířské srdce majice: česká rytířská epika 14. století*. Praha: Odeon, 1984.
- PETRŮ, Eduard. Specifickost rytířské epiky ve slovanských literaturách. In: PETRŮ, Eduard. *Vzdálené hlasy: studie o starší české literatuře*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-162-1.
- POLÍVKOVÁ, Jiří. *Dvě povídky v české literatuře XV. století*. Praha, 1889.
- PRAŽÁK, Jiří. *Katalog rukopisů křižovnické knihovny nyní deponovaných ve Státní knihovně ČSR*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1980.
- RIZNER, Ľudovít Vladimír. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900: s pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, mestopisnou a prírodovedeckou*. Díl 2. Martin: Matica slovenská, 1968–1972, s. 475.
- SLANAŘ, Otakar. K otázce topiky ve středověké rytířské epice. In: *Dvory a rezidence ve středověku*. Praha, 2006, s. 273–286. ISBN 80-7286-095-X.
- VÁCLAVEK, Bedřich. *Historie utěšené a kratochvilné, člověku všelikého věku i stavu k čtení velmi užitečné: Výbor z české krásné prózy XVI. a XVII. století*. Praha: Svoboda, 1950.
- VOIT, Petr. *Encyklopédie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006, s. 890–891. ISBN 80-7277-312-7.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- Národní muzeum – Staré tisky [on-line]. [cit. 11. 5. 2022]. Dostupné z: <https://stt.opac.nm.cz/records/118aada3-495e-48ff-a373-80ed2c08939b>
- Österreichische Nationalbibliothek Wien [on-line]. [cit. 28. 3. 2022]. Dostupné z https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3120768&order=1&view=SINGLE
- Österreichische Nationalbibliothek Wien [on-line]. [cit. 1. 6. 2022]. Dostupné z http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ183408307

KLÍČOVÁ SLOVA: Griselda, Krizelda, Brizelda, novela, rytířská epika, knížky lidového čtení, J. F. Vetterl

ZUSAMMENFASSUNG

Krizelda und Brizelda. Zwei Gesichter der Frau in der tschechischen Unterhaltungsliteratur

In der Prager Druckerei der Familie Vetterl von Wildenbrunn wurden im Jahr 1818 zwei Geschichten mit dem Titel „Kryzelda und Bryzelda, oder der rechte Lohn für vornehmene Tugend und die anständige Rache für grausames Unrecht“ abgedruckt. Diese zwei Erzählungen waren bereits in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts in einem Manuskript niedergeschrieben worden, das in der Bibliothek des Ordens der Kreuzherren mit dem Roten Stern aufbewahrt wurde, in Druckform wurden sie jedoch nur einmal gemeinsam herausgegeben. Eines der erhalten gebliebenen Exemplare dieses Drucks befindet sich in der Sammlung des Museums in Ivančice. Wir beschäftigen uns mit der Frage, in welchem gegenseitigen Verhältnis beide Geschichten zueinander stehen und welche Tatsachen Einfluss auf ihren Anklang bei der Leserschaft gehabt haben könnten. Krizelda wurde zu einer beliebten Heldenin der volkstümlichen Literatur, ihr Gegenpart, die Antiheldin Brizelda, hingegen nicht. Diese Geschichte stellt aus literarisch-historischer Sicht hingegen ein konkretes Beispiel dar, wie die zeitgenössische tschechische Literatur auf neue Motive reagierte, die ihr durch Übersetzungen aus einem anderen kulturellen Umfeld zugetragen wurden.

DOMOV MLÁDEŽE JAKO MÍSTO PRO VÝCHOVU NOVÉ SOCIALISTICKÉ GENERACE? STŘÍPEK Z DĚJIN VILY LÖW-BEER V BRNĚ

Jana Černá

„S přítelkyní jsme sedávaly vzadu na zahradě. Při četbě Dostojevského jsme tajně kouřily a zdálo se nám, že celý svět na nás čeká s otevřenou náručí. Ještě i dnes cítím, jak tehdy krásně voněl vzduch.“¹

Dívky na zahradě domova mládeže a společné vítání jara, 1970.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením Alžběty Z.)

1 Uvedený citát byl autorce zaslán emailem dne 1. 9. 2020. Citát zazněl i během rozhovoru při osobním setkání. Rozhovor s paní Alžbětou Z., obyvatelkou domova mládeže v letech 1969–1971, Brno, 16. 9. 2020.

Uvedený citát patří paní Alžbětě, někdejší studentce, která v Domově mládeže na Drobného bydlela mezi lety 1969–1971. Svou letmou vzpomínku mi poslala emailem v září v roce 2020 společně s výše otištěnou fotografií. Bylo to v době, kdy v našem muzeu již řadu měsíců probíhal orální výzkum o dějinách domova mládeže. Výstupem výzkumu byla výstava *Vila Löw-Beer: Internát a stejnojmenná publikace*. Oba počiny vycházely vstřícně návštěvníkům a zjištěné informace zprostředkovávaly populární formou. O tématu vyšel v loňském čísle sborníku i odborný článek s názvem *Vila Löw-Beer ve službách lidu*, který se soustředil na stavební úpravy, k nimž došlo ve vile během doby fungování domova mládeže. Otázka přestavby byla vsazena do kontextu ubytovací kapacity, studijních podmínek a volnočasových aktivit. Na zmíněné počiny navazuje následující text, který se soustředí na výchovný proces ubytovaných chovanců. Základní problematika se dotýká výchovy nové generace a souvisí s badatelskými otázkami: Jakou úlohu zaujaly domovy mládeže v nově vzniklé školské soustavě a jaký potenciál skýtaly ve výchově mladé loajální generace?

Dějiny výchovy dětí a mládeže za socialismu dlouhou dobu zůstávaly mimo zájem badatelů. Tento nedostatek je odstraňován teprve v posledních letech, kdy se zájem historiků stáčí především k propojení otázky výchovy s problematikou sociální a institucionální. Na tomto místě je potřeba vyzvednout především publikaci, která byla vydána v předloňském roce autorským kolektivem Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Kniha *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*² otevřela fenomén prosazování ideologie marxismu-leninismu do života československé společnosti po roce 1948 s přihlédnutím k výchovné problematice, a to především z hlediska institucionalizovaných forem. Sám autor-ský kolektiv považoval dosavadní stav výzkumu za nedostatečný, neboť jednotlivé instituce byly předkládány pouze jako samozřejmá součást komunismu a typický znak režimu, ale nebyl proveden soustředěnější výzkum jejich vlastní podstaty.³ Autoři proto do svého výzkumu zahrnuli hned několik institucí podílejících se na ideologické výchově, a to od mateřských škol přes vysoké školy až po politickou výchovu pracujících.

Druhý autorský kolektiv historiků je spojován s prostředím Slezské univerzity v Opavě. Z pera Martina France a Jiřího Knapíka vzešly podnětné texty nejen o trávení volného času v době socialismu, ale rovněž i texty o výchovné problematice

obecně.⁴ Otázka trávení volného času se pro oba jmenované historiky stává poslední léta stěžejním tématem a není se čemu divit. Uvedené téma představuje badatelsky vděčnou a čtenářsky atraktivní rovinu pro uchopení socialistické výchovy i pro objasnění prostředků její ideologizace. Z monografií lze jmenovat *Volný čas v českých zemích 1957–1967* a *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*.⁵ Opomenuta by neměla zůstat ani nejnovější publikace Jiřího Knapíka *Pionýři, malované děti?*, která vyšla začátkem letošního roku.⁶

Dějiny výchovy v domovech mládeže a v obdobných výchovně-sociálních institucích však na svou stěžejní badatelskou práci teprve čekají a následující text nemá ambice dosavadní prázdné místo zaplnit. Pro předloženou studii bylo podnětných několik kvalifikačních prací⁷ a publikace *Stručný nástin dějin Masarykova studentského domova a spolků podílejících se na jeho vzniku a činnosti*,⁸ která se přímo vztahuje k dějinám Domova mládeže na ulici Cihlářská a Drobného. Ačkoliv je jmenovaná publikace informačně bohatá, období socialismu je v ní bohužel reflektováno jen velmi okrajově.

Základním zdrojem poznatků o životě v domově mládeže se staly vzpomínky bývalých studentek.⁹ I když se během rozhovoru otevřely mnohé okruhy zájmu, vzhledem ke sledovanému tématu zde zmíníme např. individuální vnímání

-
- 4 KNAPÍK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014.
 - 5 FRANC, Martin a KNAPÍK, Jiří. *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia, 2013; FRANC, Martin a KNAPÍK, Jiří. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha: Academia, 2018.
 - 6 KNAPÍK, Jiří a kol. *Pionýři, malované děti? Pionýrská organizace ČSM a dětský kolektiv (1949–1968)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2022.
 - 7 Např. JAHODA, Martin. *Domovy mládeže minulosti a současnosti, vývoj výchovných přístupů v domovech mládeže*. České Budějovice, 2015. Diplomová práce. Jihomoravská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta; JUHÁSZOVÁ, Květoslava. *Historický vývoj domovů mládeže pro učňovskou a středoškolskou mládež v České republice*. Olomouc 2018. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Pedagogická fakulta; VENGRINOVÁ, Tereza. *Školní léta v období normalizace pohledem pamětníků*. Brno, 2016. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.
 - 8 RÁCEK, Jindřich. *75. výročí Masarykova studentského domova. Stručný nástin historie Masarykova studentského domova a spolků podílejících se na jeho vzniku a činnosti*. Brno: Masarykův studentský domov, 2005.
 - 9 Domov mládeže na Drobného 22 fungoval mezi lety 1954–2012. Během bezmála šedesáti let se zde postupně střídalo osazenstvo. Během doby fungování komunistického režimu zde bydlyly především dívky, pouze mezi lety 1957–1961 zdejší domov mládeže sloužil chlapcům. Během výzkumu se však podařilo získat kontakty pouze na dva pamětníky, kteří zde v uvedeném období žili. Z toho důvodu je následující text vystaven na paměticích bývalých studentek. Informace o průběhu a realizaci výzkumu byly publikovány v Sborníku Muzea Brněnska: ČERNÁ, Jana. *Orální výzkum ve Vile Löw-Beer aneb Jak historie může spojovat*. In: *Sborník Muzea Brněnska 2020*. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 151–154.

2 CUHRA, Jaroslav, ČERNÁ, Marie, DEVÁTÁ, Markéta, HERMANN, Tomáš a KOUROVÁ, Pavlína. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2020.

3 Ibid., s. 285.

Pohled na ulici Drobného a uliční fasádu domova mládeže, 1967.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením Anežky M.)

výchovy na internátě či možný politický tlak během výchovného procesu. Překvapující nebylo ani to, že mnohé respondentky se k otázce ideologizace výchovy vyjádřily zamítavě, ale spíše fakt, že většina pamětnic nedokázala na obecnou otázku výchovy přímo odpovědět – jak shodně uvádějí, tehdejší život měly naplněný studiem, prvními láskami a přátelstvím, a neztrácely svůj čas sledováním jakýchkoliv výchovných ambicí.

Aby mohlo dojít k poodehalení mechanismů výchovy v prostředí domova mládeže, bylo nutné vzpomínky pamětníků doplnit studiem jiných pramenů. Tímto pramenem se však nestaly archivní dokumenty z provenience Domova mládeže na Drobného, neboť velmi brzy po ukončení činnosti domova došlo k jejich skartování. Jedním z mála dochovaných pramenů je domácí řád vydaný přímo pro potřeby Domova mládeže na ulici Cihlářské a jeho pobočky na ulici Drobného.¹⁰ Teoretický rámec pro výzkum poskytly dobové učebnice a metodické příručky, které určovaly směr tehdejší výchovy v domovech. Během sledovaného období jich bylo vydáno několik desítek, nicméně je třeba říct, že valná část textů v podstatě jen kopírovala

10 Archiv autorky, Domácí řád, Ředitelství Domova mládeže Brno, Cihlářská 21, rok vydání neuveden.

(případně rozvíjela) prováděcí směrnice k vládním nařízením vydané ministerstvem školství. Pro text byly střejší práce Vlastimila Vyhlídala, Jaroslavy Sellnerové a Vlasty Staňkové.¹¹

Předložený text sestává ze dvou částí. První část představuje teoretický vhled do problematiky výchovy v době socialismu. Čtenář se seznámí s legislativním ukotvením domovů mládeže v rámci jednotného a státního školství, posléze je prezentováno hlavní poselství a úloha domovů mládeže v socialistické společnosti. Z toho pramenily i výchovné úkoly. V druhé části textu jsou rozvinuty základní zásady a metody výchovy socialistického člověka a dochází ke srovnání obecných mechanismů s podmínkami v Domově mládeže na ulici Drobného. Obsah textu se v logické návaznosti postupně přesouvá od normovaných premis k teorii komunistické výchovy a poté ke konkrétním projevům výchovy v každodenním působení.

DOMOVY MLÁDEŽE A LEGISLATIVA

Na základě Zákona o jednotné škole, který byl schválen na půdě Národního shromázdění dne 4. dubna roku 1948 (s nabytím účinnosti od 1. září 1948), byla v komunistickém Československu vytvořena nová vzdělávací a výchovná soustava. Uvedený zákon sjednocoval veškeré školství na celém území státu a vytvářel předpoklad pro jednotné výchovné působení škol na společném ideovém základě s takovou úpravou obsahu vyučování, aby jednotlivé stupně na sebe navazovaly.¹² Vznikla tak jednotná školská soustava, do níž byly poprvé v dějinách začleněny jak školy mateřské, tak školy speciální a zvláštní – mimo škol vysokých, vojenských a bohosloveckých učilišť tedy jednotná soustava pojímal všechny stupně a druhy škol. Dokonce do ní byly zahrnutы i domovy mládeže jakožto výchovná a sociální zařízení.¹³ Tím se domovy mládeže dostaly pod přímou kontrolu ministerstva školství a byly vázány z jeho kompetence vydanými zákony a vládními nařízeními, mezi něž se záhy zařadilo i nařízení o přesunech působnosti ve veřejné správě. V roce 1949 tak byly správou domovů mládeže pověřeny národní výbory, at už okresní či krajské. Ty se staly přímo odpovědnými za

11 VYHLÍDAL, Vlastimil. *K některým důležitým problémům výchovné práce v domovech mládeže*. Brno: Krajský pedagogický ústav, 1969; SELLNEROVÁ, Jaroslava. *Příručka pro vychovatele domovů mládeže*. Praha: SPN, 1981; STAŇKOVÁ, Vlasta. *Výchova mimo vyučování v Domově mládeže*. Praha: SPN, 1988.

12 KOJZAR, Jaroslav. Zdeněk Nejedlý a provádění základního školského zákona v letech 1948–49 a 1949–50. *Pedagogika*. Praha, 1981, roč. 30, č. 6, s. 701–721.

13 Zákon č. 95/1948 Sb., Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), §67 Domovy a družiny mládeže.

dodržování vydávaných výnosů a prováděcích směrnic, které určovaly a vymezovaly fungování domovů mládeže.¹⁴ Za sledované období ministerstvo školství vydalo pět prováděcích směrnic,¹⁵ které přinášely explicitní a podrobný popis ideální stavební podoby domova, rozvržení jednotlivých místností i nabízených služeb.¹⁶

Na tomto místě by mělo být také zmíněno, že domovy mládeže byly na základě státní legislativy zařazeny mezi tzv. mimoškolní výchovná zařízení.¹⁷ Jejich úlohou bylo plynule navázat na školní výchovu, kterou měly dále rozvíjet a doplňovat novými prostředky výchovy. Představu, o jaké prostředky se jednalo, nám nabízí náhled do vlastní definice domova mládeže.

DEFINICE A POSLÁNÍ DOMOVA MLÁDEŽE

Hlavní poselství domova mládeže bylo konkrétněji definováno prováděcími směrnicemi. Poselství (také funkce domova) se pak zrcadlilo i v navazujících pedagogických textech, které s výchovou mládeže v domovech úzce souvisely. Jejich komplikací je předložen stručný výčet funkcí domova:

- Funkce ochranná a sociální¹⁸ – vytvořit ubytovaným druhý domov. Domovy mládeže byly povinny zabezpečit svým chovancům vhodné ubytování a stravování,

samozřejmostí byly odpovídající hygienické podmínky, poskytnutí péče o zdraví¹⁹ i zabezpečení citové podpory svěřenců.²⁰

- Funkce vzdělávací – Vytvoření takových podmínek, které by ubytovaným umožňovaly nerušenou docházku a úspěšné absolvování zvolené školy. Vychovatelé měli zajistit organizační a materiální podmínky ke studiu, včetně přímé pomoci při přípravě na vyučování.²¹
- Funkce zájmová – Zaměstnanci domova mládeže měli chovancům předložit odpovídající nabídku možných aktivit buď v samotném domově, anebo jim umožnit docházet do jiných zařízení. Jejich prostřednictvím mělo docházet ke kultivování, rozšiřování a prohlubování zájmů a aktivit mládeže.²²
- Funkce socializační – Žáci se zde měli naučit, jak žít v socialistické společnosti. Tento úkol v sobě skrývá mnohem více, než může být na první pohled patrné. Domov mládeže totiž: „... učí jednat [žáky] podle pravidel kolektivního soužití a soudružské vzájemné pomoci a spolupráce, vychovává u žáků správný vztah k socialistickému vlastnictví.“²³ Z citátu nepřímo vyplývá otázka podřízenosti jedince v rámci celého výchovného procesu, o němž pojednává následující část.

VÝCHOVA V DOMOVĚ MLÁDEŽE

Výchovně působit na své svěřence patřilo bezpochyby mezi stěžejní povinnosti pracovníků v domově mládeže. Pomocné texty²⁴ nabízely vychovatelům širokou škálu aktivit, jejichž prostřednictvím mohli své svěřence vychovávat, tyto aktivity však důsledně vycházely ze zásad socialistické (komunistické) pedagogiky. „Základní směr výchovy je dán požadavky na rozvoj člověka ve shodě s cíli komunistické výchovy,“²⁵ deklaruje směrnice o domovech mládeže z roku 1962. Co se však pod označením „komunistická výchova“ skrývá?

14 Nařízení vlády č. 116/1949 Sb. Vládní nařízení o dalších přesunech působnosti ve veřejné správě.

15 Směrnice z let 1948, 1955, 1962, 1972 a 1978 – viz Prameny a literatura.

16 Více o přestavbě vily Löw-Berger pro potřeby domova mládeže, o ubytovací kapacitě, studijních podmínkách, volnočasových aktivitách viz článek autorky v předchozím ročníku Sborníku Muzea Brněnska. ČERNÁ, Jana. Vila Löw-Berger ve službách lidu! Proměna secesní vily v domov mládeže a péče o její kulturní hodnotu (1954–2012). In: *Sborník Muzea Brněnska 2021*. Brno: Muzeum Brněnska, 2021, s. 77–96.

17 Ve školském zákoně z roku 1953 se o domovech mládeže přímo nehovoří. Nicméně lze předpokládat, že domovy mládeže byly k mimoškolním zařízením řazeny ve smyslu znění §14. Ani ve školském zákoně z roku 1960 nejsou domovy mládeže explicitně řazeny mezi mimoškolní výchovná zařízení. Tuto skutečnost napravuje prováděcí směrnice k zákonu z roku 1961 na základě jejího §17. Zákon č. 31/1953 Sb., Zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon); Zákon č. 186/1960 Sb., Zákon o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon); Směrnice o provedení některých ustanovení školských zákonů. *Věstník ministerstva školství a kultury*. 1961, roč. 17, č. 1, s. 10–16.

18 S podrobným popisem funkcí domova mládeže, z něhož bylo na této stránce čerpáno, přišla Vlasta Staňková, pedagožka působící na brněnské univerzitě na pedagogické fakultě. Ve své práci se zabývala rodinou výchovou z hlediska sociální pedagogiky i výchovou mimoškolní. STAŇKOVÁ, pozn. 11, s. 51.

19 Směrnice o organizaci a výchovné práci domovů mládeže spravovaných národními výbory (kromě domovů mládeže zemědělského školství a domovů mládeže s ochranou výchovou). *Věstník ministerstva školství a kultury*. 1962, roč. 18, č. 34, s. 383.

20 STAŇKOVÁ, pozn. 11, s. 52.

21 Domácí řád, pozn. 10, s. 3.

22 STAŇKOVÁ, pozn. 11, s. 52.

23 Směrnice o organizaci a výchovné práci domovů mládeže, pozn. 19, s. 381.

24 Ve smyslu pedagogických učebnic, metodických příruček, brožurek, časopiseckých statí apod.

25 Směrnice o organizaci a výchovné práci domovů mládeže, pozn. 19, s. 383.

V poúnorovém Československu došlo během několika málo let k podstatným změnám v pohledu na výchovu nové generace. Výchovně-vzdělávací proces se rychle dostal pod přímý vliv Sovětského svazu a závěry tamějších pedagogů (častěji bohužel i ideologů) byly mnohdy přijímány bez kritického zhodnocení a bez přihlédnutí k místním měřítkům. Socialistická pedagogika tak začala ihned po roce 1948 představovat jediný směr ve výchovné teorii i praxi, který měl vést k důsledné vychovanému jedinci loajálnímu ke komunistickému zřízení.²⁶

Nově vydávané texty o výchově se neobešly bez popisu toho, jaké mravní hodnoty má loajální jedinec vyznávat, jakým charakterem má disponovat a jak se má ve společnosti chovat. Přičemž tyto tištěné manuály de facto pouze kopírovaly znění oficiálních vládních směrnic o službě jednotlivce vyššímu celku komunistické společnosti.²⁷ Tato úloha výchovného procesu v ideologické rovině nicméně přetrvala po celé sledované období. I na konci sedmdesátých let pracovník Krajského pedagogického ústavu v Brně Jiří Rufer ve svém díle uvedl, že cílem výchovy je „dosáhnout takového stupně rozvoje osobnosti člověka, pro kterého bude práce ve prospěch komunistického kolektivu jeho první životní potřeba.“²⁸ Podobné tvrzení o cíli výchovy: „... utvářet socialistický životní způsob žáků, jehož charakteristickými rysy jsou především aktivita, účast na životě společnosti a kulturní využívání volného času,“²⁹ uvedla i o dalších několik let později pedagožka a metodička zaměřená na mimoškolní výchovu a vzdělávání Jaroslava Sellnerová.

Obdobnými citáty disponovala valná většina tehdejší pedagogické knižní produkce, ať už pojednávala o výchově ve školách nebo v domovech mládeže. Jednalo se o přirozený důsledek faktu, že výchovně-vzdělávací práce obou institucí do jisté míry splývala. Jak bylo uvedeno, na základě legislativy tvořilo působení v domově mládeže s výchovnými úkoly ve školním vyučování organickou jednotu. Přesto měla zdejší výchova svá specifika. J. Sellnerová vymezuje výchovnou práci vůči

26 Vlivem sovětské pedagogiky a výchovou dětí v době komunismu se autorka zabývala i ve své disertační práci: ČERNÁ, Jana „Podívejte se na děti!“ *Ideologická výchova dětí na socialistické škole mezi léty 1948–1970*. Brno, 2021. Disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

27 Příkladem může být § 5 prováděcí směrnice z roku 1948, v níž se přímo uvádí, že v domovech mládeže se „klade důraz na výchovu vůle a tvoření charakteru pevné osobnosti, aby se chovanci stali slušnými, uvědomělými, spolehlivými, dobrými, samostatnými, snaženlivými a poctivými občany, uvědomovali si důležitost plánovitého postupu v jednání a studiu, sloužili ideálům pokroku, odmítali reakci, prázdné radikálničení, kastovnictví a příživnictví a uplatnili se jako občané oddaní svobodné socialistické republike.“ Směrnice pro vychovatele a internátní řád žákovských internátů, spravovaných nebo podporovaných ministerstvem školství a osvěty. *Věstník Ministerstva školství a osvěty*. 1948, roč. 4, č. 14, s. 334.

28 RUFER, Jiří, *Osnova plánu výchovné práce domovů mládeže 1977–1981: (metodický list)*. Brno: Krajský pedagogický ústav, 1977, s. 2.

29 SELLNEROVÁ, pozn. 11, s. 11.

škole: „Výchova v domově mládeže přispívá k dosahování výchovných cílů především uspokojováním a rozvojem různorodých zájmů. Tento rys výchovy v domově mládeže nelze chápat jen jako uspokojování často povrchních a roztržitěných zájmů žáků, ale zejména jako jejich sjednocování, ovlivňování a usměrňování od zájmů povrchnějších k hlubším v souladu s ideovým obsahem a smyslem výchovné práce.“³⁰ Z výchovného hlediska měli pracovníci v domovech mládeže kompenzovat jednostranný vliv vyučování, zasahující převážně intelektuovou složku, a zvláštní pozornost měli naopak věnovat složce citové a volní. Vrcholem pedagogických snazení v domovech mládeže tak bylo rozšiřovat zájmovou činnost chovanců a jejím prostřednictvím „zušlechťovat“ charakter mládeže. „Prostřednictvím aktivní rekreační činnosti přispívat k obnovení intelektuálních a fyzických sil potřebných k efektivnějšímu plnění základních úkolů ve výchovně-vzdělávacím procesu,“³¹ upřesňuje výchovné úkoly již citovaná J. Sellnerová.

Nicméně souběžně s uvedením výchovných cílů je nutné položit si otázku, zda-li tyto výchovné instituce disponovaly odpovídající prostředky. Není nutné zdůrazňovat, že se situace jistě lišila domov od domova. V druhé části textu následuje ukázka toho, jakými prostředky k výchově nové socialistické generace disponoval Domov mládeže na ulici Drobného v Brně.

FUNKCE DOMÁCÍHO ŘÁDU V DOMOVĚ MLÁDEŽE

V prvé řadě je nutné konstatovat, že nejen u sledovaného Domova mládeže na Drobného sloužil jako základní výchovný prostředek domácí řád. Jestliže byly vládní směrnice a prováděcí předpisy vydávány plošně s celorepublikovou platností, tak domácí řád si každý domov vydával pro své vlastní potřeby a odrážely se v něm specifické podmínky konkrétního zařízení: „Domácí řád obsahuje podle zvláštních podmínek každého domova pravidla pro žáky, jejichž dodržování je nutné k zabezpečení provozu domova a ke splnění jeho výchovných úkolů [...] mimo jiné ukládá žákům přiměřené úkoly spojené s udržováním provozu domova.“³² Pro Domov mládeže na Drobného se dochoval pouze jediný.

Zachovaný domácí řád bohužel není přesně datován, lze však předpokládat, že zůstal v platnosti až do pádu komunistického režimu. Tato premisa je vyvozena nejen ze „socialistického“ jazyka, jímž je řád psaný, ale také z následujícího faktu.

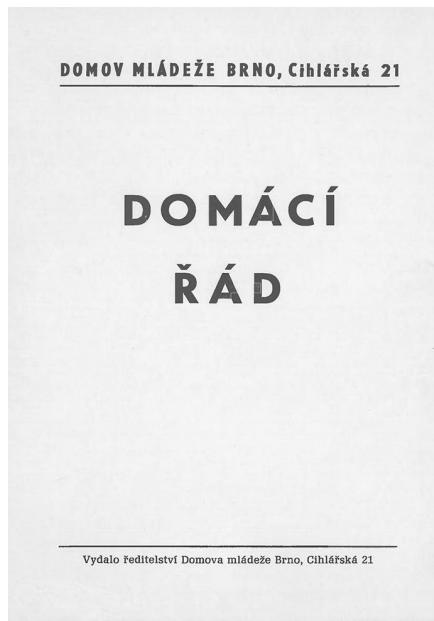
30 Ibid.

31 Ibid.

32 Směrnice o organizaci a výchovné práci domovů mládeže, pozn. 19, s. 383.

Domácí řád muzeu věnovala vychovatelka Miluše Vieweghová,³³ která v Domově mládeže na Drobného pracovala od roku 1986.³⁴ Je vysoce nepravděpodobné, že by byl do pádu komunistického režimu vydán řád nový. Domácí řád představoval opěrnou pomůckou pro činnost vychovatelů. Do života v domově totiž vnášel základní pravidla, disciplínu a normy, na jejichž základě mohlo být přesně definované to, co je a co již není v chování svěřenců přípustné. Ten toto dichotomický pohled na povolené a zakázané má velmi blízko k celkovému pohledu na mravnost a charakter jedince – dobovou terminologii označované jako mravní výchova.

Mravní výchova představovala od prvních popřevratových let jeden ze základních stavebních pilířů socialistické pedagogiky, jejímž cílem bylo samozřejmě vychovat jedince vhodné morálky. Tato vhodná morálka by se dala popsat jako soubor hodnot, norem a vzorců chování určující vztah mezi jednotlivci, ale i mezi jednotlivci a skupinou (případnou společností). Mezi hlavní rysy se tak zařadila ukázněnost, pracovitost, cílevědomost, činorodost a mnohé další.³⁵ Domácí řád a v něm nastolená pravidla měly právě takové vlastnosti u mladých lidí podporovat aneb jak stojí napsáno: „V morální výchově jde v podstatě o vytvoření správného charakteru, o vypěstování kladných charakterových vlastností mladých lidí a o utlumení a odstranění charakterových rysů záporných.“³⁶

Domácí řád Domova mládeže Brno, Cihlářská 21, a jeho pobočky na ulici Drobného, nedatováno. (archiv autorky)

VÝCHOVA KE KÁZNI

Pravidlo: V souladu s celoročním výchovným plánem domova je stanoven režim dne a týdne, který je pro žáky závazný...

Stěžejní část domácího řádu představoval denní režim. S popisem univerzálního řádu přicházely i vládní směrnice, avšak tyto obecné tzv. internátní řády měly být vždy přizpůsobeny rozvrhu hodin na školách i poměrům jednotlivých domovů mládeže.³⁷ Podle toho měl být oficiální řád přepracován – zúžen, doplněn nebo rozšířen. Výsledkem tohoto procesu byl režim dne vytvořený pro každý konkrétní domov mládeže odděleně. Najdeme ho i v domácím řádu pro Domov mládeže na ulici Drobného:

Den byl zahájen budíkem v 6:30 h. Mnohé pamětnice dosud vzpomínají na „hnědou krabici“ nade dveřmi, v níž ráno nejprve začalo skřípat, a poté se napříč domovem linula hudba. To bylo jasné znamení, aby děvčata začala vstávat z postele. Pokud hudební doprovod některou z dívek ke vstávání nepřesvědčil, přišla na řadu vychovatelka, která po zapnutí rozhlasu oběhla všechny pokoje. Jaké vzpomínky zanechal budíček u pamětnic, lze ukázat na výpověď dvou bývalých studentek ze stejné doby. „Jako budíček nám na plný pecky pustili Exodus. Je to krásná skladba, ale od té doby ji nesnáším,“³⁸ vzpomíná paní Vlasta. Obdobnými slovy komentuje buzení i její spolubydlící z internátu paní Eva: „Tři roky života na jedenáctce mám spojený s Exodusem. Snad každé ráno nám pustili chraplavý rozhlas a Exodus. Já mám ráda vážnou hudbu, ale po takové době jsem ji nemohla hezkých pář let slyšet.“³⁹

Dále byl denní režim rozvržen takto: Snídaně se vydávaly do 7:45 h, poté následoval přesun do školy. Obedy se vydávaly mezi 11:30 až 14:30 h v hlavní budově na ulici Cihlářská, žák byl povinen si oběd vyzvednout po skončení vyučování. Následovalo odpolední vyučování a poté byl od 16:00 do 17:30 h vymezen čas na studium, ve stanovené době musel být na internátě naprostý klid. Po studijním klidu se mezi 17:30 do 18:45 h vydávaly večeře. Chovanci měli povinnost vrátit se zpět na internát bezprostředně po večeři. Následovalo osobní volno strávené buď učením, hrami, nebo vycházkami (o něž se muselo předem žádat u vychovatele). Večerka byla stanovená na 22:00 h.⁴⁰

33 Miluše Vieweghová pracovala od roku 1984 v Domově mládeže na Cihlářské, o dva roky později přestoupila na pobočku na ulici Drobného.

34 Rozhovor s paní Margitou V., obyvatelkou domova mládeže v letech 1980–1983, Brno, 13. 3. 2020.

35 Vedle mravní výchovy patřila mezi základní pilíře socialistické výchovy výchova rozumová, polytechnická, estetická a tělesná. Více o teorii sociální výchovy disertační práce autorky. ČERNÁ, pozn. 26.

36 ŠVANCAR, Zdeněk. Práce vychovatele v domovech mládeže. Praha: SPN, 1964, s. 86.

37 Směrnice pro vychovatele a internátní řád žákovských internátů, pozn. 27.

38 Rozhovor s paní Vlastou P., obyvatelkou domova mládeže v letech 1964–1968, Brno, 22. 11. 2019.

39 Rozhovor s paní Evou K., obyvatelkou domova mládeže v letech 1964–1968, Brno, 4. 6. 2020.

40 Domácí řád, pozn. 10, s. 5–6.

Režim celého dne byl v domácím rádu rozepsán do několika bodů a zahrnoval jak čas na osobní hygienu, stravování, odchod do školy, studijní čas, tak i čas na volnou zábavu. Je však nutné podotknout, že i když citovaný domácí řád reflektoval specifika Domova mládeže na ulici Cihlářská, nereflektoval specifika pobočky na ulici Drobného.

Pravidlo: ... nestanoví-li ředitel nebo vychovatel jinak.⁴¹

Na základě rozhovorů s pamětníky se ukázalo, že vychovatelky v denním režimu přece jen specifika své pobočky zohledňovaly. Nicméně jednalo se o nepsanou dohodu mezi vychovatelkou a jejími svěřenkyněmi, která byla založena na důvěře k ubytovaným dívкам.

Hlavním nedostatkem pobočky na Drobného byla absence jídelny a vlastní kuchyně. Ubytovaná děvčata tudíž musela docházet třikrát denně do hlavní jídelny na Cihlářské, což bylo považováno z hlediska předpisů za vážný nedostatek.⁴² Tato jídelna byla od Drobného vzdálena asi jeden kilometr a není tak divu, že mnoho dívek odmítalo na stravování docházet. To se týkalo nejčastěji snídaní, navzdory povinnému budíčku si některé žákyně velice rády ráno přispaly. Nechut' docházet na snídaně nakonec vedla k jistému ústupku ze strany vedení internátu. Ve druhé polovině šedesátých let nastalo krátké období, kdy byly snídaně na Drobného dováženy. Tehdejší správce, pan Pivoda, se ráno chopil kárky a z Cihlářské přivezl várniči s čajem, koš s pečivem, pomazánku či cokoli jiného, co bylo nabízeno v hlavní jídelně. Tehdy se v zadní části za studovnou nacházela kuchyňka, kam sice děvčata obvykle neměla přístup, avšak během rána tato kuchyňka sloužila jako přípravná dovezených pokrmů. Tento luxus pro dívky skončil s odchodem pana Pivody na začátku sedmdesátých let.

„Pan Pivoda vozil z Cihlářské várniči s čajem, pomazánky a pečivo. Když na to teď vzpomínám, musela to být od něj docela oběť. Ty snídaně zde totiž musely být už před sedmou. Když pan Pivoda onemocněl, tak se tu objevil oběžník se zprávou: ‘Z důvodu onemocnění pana Pivoda se snídaně nedováží’. Tak jsme na tu Cihlářskou musely samy. Ono v létě to bylo normální, ale v zimě se nám někdy nechtělo, za tmy tím parkem přes Lužánky. No, takže jsme se buď střídaly a někdo vždycky vzal snídaní ostatním, anebo jsme tu snídaní holt nechaly propadnout. Doma jsme

41 Ibid., s. 5.

42 Doslova je ve směrnici uvedeno: „Je třeba, aby v budově domova byly zřízeny tyto místnosti: (...) příruční kuchyň pro žáky, kuchyňské místnosti (vývařovna, výdejna jídel, bílá a černá kuchyň, místnost na čištění zeleniny, příruční skald u kuchyně), jídelna, místnosti pro zaměstnance kuchyně (umývárna, šatna a záchody), ...“ Organizační řád pro žákovské domovy a směrnice pro výchovnou práci v žákovských domovech. *Věstník ministerstva školství*. 1955, roč. 11, č. 34, s. 296–303.

o tom nesměly povídat. Koupily jsme si nějaký rohlík a v kuchyňce si k tomu uvařily čaj,“ hovoří o snídaních paní Božena.

Z výpovědí je patrné, že u mnohých pamětnic se téma snídaně a především nechut' docházet do vzdálené jídelny zařadily mezi ty vzpomínky, které si jasně vybavovaly i mnoho let po absolvování střední školy. Nejedna z bývalých žákyní vzpomíná na medovou pomazánku. „To bylo rozmixované máslo s medem, a to bylo tak strašně sladký a tak nechutný. Úplně se ztratila chuť medu a toho másla.“⁴³ Kvůli takové snídani se dle slov paní Hany na Cihlářskou určitě chodit nevyplatilo.

Na druhou stranu vzdálenost mezi jídelnou a vlastním internátem nabízela dívкам příležitost strávit chvíli volna bez dozoru. Mnoho dívek z toho důvodu vynechávalo např. i večeře, které byly většinou bez výběru a studené, a „ušetřený“ čas strávily jinými aktivitami. Jak komentuje paní Hana: „Na večeře jsem chodila minimálně, protože mi za první nechutnaly a za druhé se mi nechtělo přes ty Lužánky mazat tam a zpátky. Navíc jsem si z domova většinou přivezla nějaký dobrůtky.“⁴⁴ Místo večeře tak mnohé dívky trávily čas ve městě nebo v nedalekém parku Lužánky. Park byl na mnoha místech zarostlý, špatně osvětlený a dívкам bylo důrazně doporučováno, aby přes něj za šera nechodily, přesto se Lužánky staly oblíbeným místem k provozování volnočasových aktivit. K rozptýlení přispíval odpolední běh a míčové hry, v zimních měsících se v parku stavěla ledová plocha, kam dívky z Drobného chodily bruslit. A co teprve schůzky s milými. Celé Lužánky se v odpoledních hodinách zaplnily zamilovanými dvojicemi. Krásný doklad uvedla paní Karla: „Když jsme už měly potřebu sportovního vyžití, tak jsme si řekly, že půjdeme běhat do Lužánek. Ale jak to většinou dopadlo. Jednou dvakrát jsme šly běhat, potřetí se ta zapletla s nějakým borečkem, ta s nějakým borečkem, no a bylo po běhání. Místo toho se chodilo na rande.“⁴⁵

Další specifikum pobočky, které vychovatelky musely při tvorbě denního režimu zohlednit, se dotýkalo benevolentnosti v dodržování studijní doby. Ubytované dívky navštěvovaly různé typy škol, z čehož plynula variabilita učebních rozvrhů.⁴⁶

43 Rozhovor s paní Hanou J., obyvatelkou domova mládeže v letech 1970–1974, Brno, 14. 8. 2019.

44 Ibid.

45 Rozhovor s paní Karlou M., obyvatelkou domova mládeže v letech 1964–1968, Brno, 4. 6. 2020.

46 Během doby fungování internátu se zde vystřídaly nejprve žákyně Střední školy uměleckých řemesel (ulice Husova). Poté dlouhá léta sloužil internát studentkám ekonomických škol. Zvláště škola na Pionýrské byla vyhlášená pro svou pestrou nabídku studijních oborů a rozšířenou nabídku jazyků. Na internátě však bydlely i studentky z různých průmyslovek, stavební či strojní. K těm vzdálenějším patřila průmyslová škola chemická v Husovicích. Několik slečen docházelo i do průmyslové školy slévárenské. Na počátku 90. let zde pobývalo i několik studentek z konzervatoře.

I když dívky měly povinnost se okamžitě po odpoledním vyučování vrátit zpět na internát, jevilo se nad síly vychovatelek, aby přesný příchod u každé konkrétní dívky sledovaly. Tento fakt byl zesílen zvyšující se kapacitou ubytovaných dívek a dále zavedením pětidenního pracovního týdne v roce 1968, kdy se dosud převládající dopolední vyučování více rozšířilo i na dobu odpolední. Mnohé dívky tak s návratem na internát nepospíchaly a naopak využívaly chvíli času k toulání po okolí.

S rozšířením odpoledního vyučování se rozšířil i počet předmětů, na které se studenti museli každý den připravovat. To logicky vedlo k „ukrajování“ z jejich volného času. „Dle propočtu je volný čas průměrného žáka plně vyčerpán studijními nároky školy (po škole je předpoklad ještě 3 hodiny přípravy na další vyučovací den) a prakticky by tedy neměl existovat. Ale přece existuje. Dáváme dovolenky během týdne do kina, divadla a na různou zájmovou činnost. Otevřenou otázkou zůstává, na úkor čeho?“⁴⁷ uvádí Vlastimil Vyhlídal z Kabinetu mimoškolní výchovy při Krajském pedagogickém ústavu.

Na otevřenou otázkou se nabízí odpověď ve snaze postupně eliminovat neúměrnou míru organizovanosti volného času žáků, jako byly například povinné schůze a „odstraňovat zbytky kasárenské výchovy s cílem vytvořit bezpečí a pohodu skutečného domova,“⁴⁸ doplňuje opět V. Vyhlídal. S konkrétním případem, kdy rozšířené odpolední vyučování zasáhlo do organizace denního rádu, je možné se setkat i v Domově mládeže na Drobňáku. Žákyně, které zde bydlely v padesátych letech, shodně vzpomínají na pravidelné večerní nástupy, které byly svolávány ihned po příchodu z večeře. Všechny dívky byly povinny se po svolání rozhlasem dostavit do studijní haly, kde v zástupu po pokojích informovaly, zda se všechny dívky vrátily zpět na internát. Později se podobná hlášení rozvolňovala a jen jednou za čas probíhala v hale společná schůze. Na těchto setkáních se řešily organizační a provozní věci, ale i případné přestupy.

Svolávání žákyň k večernímu hlášení.
Dopravná ilustrace z Kroniky pokoje č. 13,
sepsaná dívkami v domově mládeže v roce
1957. (soukromý archiv, foto reprodukováno
s laskavým svolením Jarmily O.)

47 VYHLÍDAL, pozn. 11, s. 7.

48 Ibid.

VÝCHOVA K PRACOVITOSTI

Pravidlo: Žáci jsou povinni řádně se připravovat na vyučování, plnit všechny domácí úkoly, úspěšně studovat.⁴⁹

Dle domácího rádu bylo základní povinností ubytovaných dívek pravidelně a svědomitě se připravovat na vyučování. Nicméně plnění této povinnosti bylo limitováno možnostmi ke studiu, kterými daný internát disponoval. Studijní podmínky na pobočce na Drobňáku se proměňovaly v průběhu dekád, kdy docházelo k postupnému přesunutí hlavního studijního prostoru z velké haly na pokoje chovanců. A tak zatímco v padesátych letech disponoval internát krásnými studijními stoly se zejména pracovní plochou, v letech osmdesátých byla studovna nahrazena v podstatě televizní místností.⁵⁰ Dívky se tak zpravidla učily na pokojích (či v jiných prostorách), kde však byla míra dohledu ze strany vychovatelek omezená.

Souběžně s proměnou studijního prostoru se měnila i důslednost ze strany vychovatelek k dodržování pravidel během studijní doby. Studijní doba byla stanovena na odpolední hodiny – mezi 15:30 a 17:30 h. V tu dobu měly být všechny žákyně přítomny v domově a svědomitě studovat. K takovému striktnímu dodržování docházelo v době, kdy se na internátu nacházela řádná studovna. Zvláště děvčata z padesátych let vzpomínají na povinnost sedět na svém přiděleném místě, po celou studijní dobu hledět do knih a soustředit se na studium. Vychovatelka chodila mezi stoly a bystrým okem hlídala, nad čím dívky hloubají. Nikdo nesměl vykazovat jinou aktivitu. Pokud došlo k vyrušení, byla daná hříšnice řádně napomenuta: „Během studijního klidu jsme seděly na studovně. Anča [vychovatelka] chodila sem tam jak pávice. Muselo být naprosté ticho. A když třeba nějaká holka něco řekla – tak ona začala hrozně řvát ‘Kdo tam zas ruší!’“ vzpomíná paní Jaroslava Jarmilu O.⁵¹

Nicméně, jak se postupně zmenšoval prostor studovny, tak se, v přímé souvislosti, snižovaly i nároky vychovatelek na soustředěnou pozornost dívek ke studiu. Omezování a později prakticky i zrušení studijních stolů vedlo k tomu, že se dívky mohly učit na pokojích, kde unikly očím vychovatelek. Jestli zde opravdu děvčata studovala nebo trávila čas jinou aktivitou, bylo jen na odpovědnosti dané studentky. Co však přetrvávalo, byla povinnost udržovat ticho a klid. Během studijní doby

49 Domácí rád, pozn. 10, s. 3.

50 Více o tématu v článku autorky v předchozím ročníku Sborníku Muzea Brněnska. ČERNÁ, pozn. 16.

51 Rozhovor s paní Jaroslavou O., obyvatelkou domova mládeže v letech 1954–1957, Brno, 20. 5. 2020.

nesměla být ani na konci osmdesátých let puštěna televize, nesměly se hrát společenské hry a i rozhovory měly být omezeny na minimum.

Jak již bylo uvedeno výše, studentky, které bydlely na Drobného, docházely do různých škol. Z toho plynuly i specifické požadavky na přípravu na vyučování u jednotlivých oborů. Pro zajímavost mohou být zmíněny studentky Střední školy uměleckých řemesel. Dívky dostávaly pravidelné úkoly z výtvarných předmětů, např. do věcného kreslení musely každý týden přinést jednu studii konkrétního předmětu. Žákyně z oddělení Drobného uměleckého průmyslu byly dokonce povinny kreslit realistické momentky každý den. I do figurálního kreslení bylo žádoucí nosit domácí práce: Nejprve jenom hlavu, poté celou postavu a ve vyšších ročnících kreslily dívky i akty. Nejenže se studijní povinnosti těchto dívek vymykaly běžné domácí přípravě na jiných školách, ale problém měly tyto studentky i s úklidem. „My jsme ale věčně dostávaly velký žlutý puntík za nepořádek, protože jedna měla roz házené špachtle, druhá zase šustí k přípravě figurek, no měly jsme hodně věcí,“ vzpomíná paní Miroslava.⁵² Za své prohřešky si dívky vysloužily od vychovatelky Anduly nelibé označení „malířky a natěračky“.⁵³

Dalším příkladem mimořádné přípravy na vyučování byl nácvik studentek ekonomických škol pro předmět psaní na stroji. Tento předmět nešlo absolvovat bez domácího trénování. Problémem však bylo, že na internátě bylo k dispozici jen několik strojů a ty byly ihned rozpůjčované. Vzhledem k faktu, že od druhé poloviny šedesátých let většina ubytovaných dívek studiovala ekonomické obory, byl nedostatek psací strojů opravdu tristní. Z toho důvodu mnoho studentek raději investovalo peníze do koupi vlastního stroje. Bohužel ne všechny si mohly tuto koupi dovolit. Bývalé studentky však shodně uvádí, že na internátě panovaly velice přátelské vztahy a solidarita, nebylo tudíž výjimkou, že si dívky stroje vzájemně půjčovaly. Je nutné zmínit, že pořizovací cena psacího stroje nebyla zrovna nízká a mnohé dívky si stroje raději nechávaly doma u rodičů, nácvik tak doháněly o víkendech. Jistou variantou bylo docházet do školy, kde mohly dívky trénovat.

Pracovitost byla dívkám vštěpována nejen v dodržování studijních povinností, ale i prostřednictvím úkolů, jejichž plnění bylo nezbytné pro plynulý provoz domova. Jednalo se v prvé řadě o pravidelný úklid pokojů. Ubytované dívky si musely udržovat pořádek v osobních věcech, ale také pravidelně uklízet celý pokoj. Po odchodu do školy byly vychovatkami za úklid pravidelně bodovány. Ve vzpomínkách s velkou intenzitou rezonuje povinnost ustlat postel podle předepsaného způsobu a zarovnat na ní přehoz. „To bylo šílené, než jsme šly ráno do školy, musely

jsme na postel přehodit hnusný kvítkovaný modrý přehoz. Nesmělo nic ležet na posteli, na stole, na stolku, nikde. Když pak přišla vychovatelka a začala bodovat, tak se někdy rozjela tak, že šla zkontolovat i skříně,⁵⁴ uvádí paní Hana. K dalším povinnostem patřilo vynést koš, utřít prach a samozřejmě zamést: „Pamatuju si, že zametání bylo specialitou paní Merlíčkové. Když jsme ráno daly na posteles přehoz, tak ona vždycky nadzvedávala ty přehozy a dívala se, jestli pod postelí nejsou chuchvalce prachu. A když tam chuchvalce prachu byly, tak už se zajímala o to, kdo měl úklid a ten dotyčný už musel jít na kobereček. A ony ve vychovatelně ten kobereček skutečně měly,“ směje se paní Božena.⁵⁵ Společné prostory však naštěstí chovanci neuklízeli, ty měla na starost uklízečka.

Plynulý provoz domova zajišťovaly také služby na vrátnici. Službu, která se táhla přes dobu studijního klidu do osmi hodin večer, držely vždy dvě dívky. Děvčata během své služby zapisovala příchody a odchody ostatních studentek, k povinnostem patřilo i ohlašovat návštěvy a nepouštět je dovnitř. Služba také hlídala, jestli se ubytovaní přezouvají. Za vrátnicí se totiž nacházela tzv. botárna, kde měly dívky uložené přezuvky. Vrátnice se nacházela v místě dnešní pokladny muzea. Původně se jednalo o menší místnost s křesílkou a stolkem se židlemi.

Zmíněny by měly být i mimořádné formy práce. „Drobná výpomoc podle potřeb domova nám umožní lépe stmelit kolektiv než jiné příležitosti a dává nám též možnosti poznat žáky z jiného úhlu. Učíme žáky zároveň svědomitěmu a odpovědnému plnění povinností různých druhů služeb, které v rámci potřeb domova organizujeme,“⁵⁶ zdůrazňuje V. Vyhlídal o výchovném vlivu práce. Nicméně přímo v Domově mládeže na Drobného pracovní brigády organizovány nebyly. Dochované fotografie, na nichž dívky pózují s náčiním, jsou spíše ukázkou znamenitých recese než dokladem pracovního entuziasmu, který na internátě přetrval napříč deseti letími. Pouze v krátkém období v polovině šedesátých let vychovatelky dovolovaly ubytovaným studentkám zařídit si brigády přes tzv. Student-Servis. Jednalo se o pracovní a výrobní družstvo studentů spravované Svazem studentů, které zájemcům zprostředkovalo možnosti drobnějšího přívýdělku.⁵⁷ Nejčastěji se jednalo o práce v administrativě, malování pokojů, mytí špinavého nádobí či počítání projíždějících aut.

54 Rozhovor s paní Hanou P., obyvatelkou domova mládeže v letech 1973–1977, Brno, 18. 11. 2019.

55 Rozhovor s paní Boženou V., obyvatelkou domova mládeže v letech 1970–1974, Brno, 26. 11. 2019.

56 VYHLÍDAL, Vlastimil. *Domovy mládeže*. Praha: Mladá fronta, 1970, s. 179.

57 Student-Servis? Květy, 16. 9. 1967, s. 9.

52 Rozhovor s paní Miroslavou P., obyvatelkou domova mládeže v letech 1954–1957, Brno, 23. 2. 2020.

53 Rozhovor s paní Jarmilou O., obyvatelkou domova mládeže v letech 1954–1957, Brno, 20. 5. 2020.

Dívky v zahradě domova na Drobného, 1965.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením Marie V.)

VÝCHOVA K SVĚTOVÉMU NÁZORU

Pravidlo: ...

Výchova ke světovému názoru nebývala definována jedním konkrétním pravidlem, ale spíše požadavkem na činnost vychovatelů, která měla prostupovat veškerým výchovným snažením.

V teoretické rovině velmi často výchova ke světovému názoru splývala s výchovou politickou, byť takto explicitní označení bylo uváděno zřídka. Metodické pokyny až do roku 1989 deklarovaly, že výchova má být vedena s důrazem na posilování socialistického a politického smýšlení. Vychovatelé měli reagovat na společenské a politické události a vhodným způsobem je chovancům objasnit. V praxi se tento požadavek naplňoval přípravou dobové nástěnky, která byla v domově umístěna v centrální hale – opřená o krbovou římsu nebo připevněná na stěně u dveří či schodiště. Údajně se dívky na přípravě nástěnky nemusely nijak podílet. Bývalé studentky si ani neuvědomují, že by se na internátě setkávaly s výraznou politickou

Nástěnka ve společenské hale domova mládeže, konec 80. let 20. stol.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením Miluše V.)

propagandou nebo že by byl na ně vyvíjen ideologický tlak. Ani jedna z oslovených pamětnic ve své výpovědi nezmínila agitační filmy, ideologické proslovы či politická školení. Vyjma povinného oslovení „soudružko vychovatelko“ označují výchovnou práci vychovatelek za apolitickou.

Jestli na internátě agitate přece jen probíhala, bývalé studentky si ji dnes již nepamatují. „No, možná dneska mladý lidí politika zajímá, ale tehdy, mezi šestnáctým a devatenáctým rokem, jsme žily úplně něčím jiným,“⁵⁸ glosuje paní Jiřina. Nabízí se otázka, cím tedy děvčata tehdy žila? Jak vzpomínky dosvědčují, tehdejší život naplněný studiem, prvními láskami a přátelstvím odváděl jejich pozornost (a dnes vzpomínky) od případných politických aktivit a jak uvádí paní Hana: „Tam se politika opravdu neřešila. Na to jsme byly mladé, zamilované holky.“⁵⁹

58 Rozhovor s paní Jiřinou Š., obyvatelkou domova mládeže v letech 1974–1978, Brno, 30. 1. 2020.

59 Rozhovor s paní Hanou K., obyvatelkou domova mládeže v letech 1987–1989, Brno, 2. 2. 2020.

„Dobře připravená slavnostní shromáždění u příležitosti oslav významných výročí, která znamenají důležité mezníky v životě našich národů, národů SSSR a ostatních zemí socialistického společenství,“⁶⁰ měla být jednou z běžných výchovných aktivit posilující politický názor chovanců – a vskutku lze dodat, že příprava na socialistické svátky byla pravděpodobně jedna z mála příležitostí, kdy se vychovatelky na Drobného k politické propagandě uchyovaly. Avšak bezvýrazná přednáška, četba z dobového tisku, vyvěšení sovětské a československé vlajky nad vstupními vraty nezanechaly v dívkách žádnou citovou vzpomínku. Z dobových oslav nejvíce rezonují oslavy Prvního máje, jejichž organizací byla pověřena škola (nikoli internát). Mnohá děvčata se tak na volný den vraceala do svého bydliště, kde měla absolvovat prvomájový průvod. Na rozdíl od průvodu v Brně zde nebyla jejich účast důsledně kontrolovaná. Jedna z mála akcí organizovaná domovem bylo společné kladení věnců u příležitosti oslav Velké říjnové socialistické revoluce na Ústředním hřbitově, kam byla děvčata z domova vyslána, aby v zástupu čekala na slavnostní salvy.

Pro úplnost může být uvedena existence zájmového kroužku Práce s knihou, který v domově na Drobného vznikl na počátku sedesátých let.⁶¹ Posláním obdobných literárních kroužků bylo vzbudit u studentů zájem o plnohodnotnou literaturu. Kniha byla hodnocena jako mohutný nástroj komunistické výchovy. „Knihy nám vyprávějí o komunistické straně, o naší vlasti, o jejích nejlepších lidech, o jejich tvůrčí práci a o tom, jak oddaně slouží zájmům lidu [...]. Knihy nám pomáhají vychovávat v sobě vlastnosti budovatele a bojovníka za komunismus.“⁶² Pravidelná četba měla zaujmít velkou část volnočasové aktivity každého žáka, a není proto divu, že své místo zaujmala i v domovech mládeže. Nicméně zmíněný kroužek Práce s knihou v domově na Drobného existoval pravděpodobně nanejvýše tři školní léta, neboť výchova prostřednictvím rízeného čtenářského kroužku se u dívek nesetkala s přílišným zájmem.

VÝCHOVA K ESTETICKÝM HODNOTÁM

Pravidlo: Žáci jsou povinni využívat zařízení domova pro bohatý kulturní společenský život a vlastní zájmovou činnost.⁶³

60 SELLNEROVÁ, pozn. 11, s. 85.

61 Existence čtenářského kroužku Práce s knihou byla potvrzena nikoli díky vzpomínkám pamětník, ale na základě článku v novinách: Beseda s básníkem v žákovském domově. *Rovnost*, 21. 3. 1961, s. 5.

62 *Kniha vedoucího sovětských pionýrů*. Praha: Mladá fronta, 1956, s. 93.

63 Domácí řád, pozn. 10, s. 3.

Kladení věnců na Ústředním hřbitově v Brně, konec 80. let 20. stol.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením Miluše V.)

Fungování pravidelného zájmového kroužku bylo v dějinách domova mládeže na Drobného výjimečné. Za sledované období máme mimo kroužku Práce s knihou doložený pouze kroužek fotografický. Ten údajně v domově fungoval již v sedesátých letech, neboť některé bývalé studentky vzpomínají na využívání fotokomory v suterénu pro své amatérské pokusy. K profesionalizaci a rozvinutí kroužku přispěl správce Lubomír Klimeš, který od druhé poloviny osmdesátých let organizoval pravidelná fotografická setkání. Pro potřeby kroužku bylo internátem zakoupeno na svou dobu špičkové vybavení.

Mnohem bohatší nabídkou dostupných kroužků disponovala hlavní budova na Cihlářské, kde dle dochované fotografie existoval i kroužek hudební, modelářský a rádio kroužek. Dle výpovědí nebyly však tyto kroužky studentkami z Drobného navštěvované a děvčata raději volný čas trávila procházkami po městě nebo na svém internátu. Oproti původním definicím o potřebě plně rozvinout potenciál mimoškolních forem výchovy a jejich prostřednictvím podnítit zájem chovanců, je nutné konstatovat, že rozvinutí onoho potenciálu v domově na Drobného pokulhávalo. Z výzkumu jednoznačně vyplývá, že mezi nejčastější aktivity obyvatelek patřilo studium a dále upevňování vzájemného přátelství.

Prezentace zájmových kroužků Domova mládeže na ulici Cihlářská, konec 80. let 20. stol.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením Miluše V.)

Děvčata si utvářela uzavřené kolektivy a na pokojích budovala velmi přátelské vztahy.⁶⁴ Po celém internátě se tak z jednotlivých pokojů ozývalo švitoření. Někdy si dívky sdělovaly zážitky z vycházek a svěřovaly si dojmy ze schůzek s prvními láskami. Jindy vedly hovory o školních povinnostech či debatovaly nad přečtenými knihami, aktuálními společenskými událostmi i módními trendy. Vše za doprovodu klavíru, kytary a vysílání z tranzistoráku. Jindy se děvčata na pokojích věnovala i ručním pracím jako pletení, šití i vyšívání.

Nejedna z bývalých studentek podotýká, že svůj studentský život si spojují s neučastným smíchem a s mladickými vylomeninami. „Na pokojích jsme byly hodně často. Měly jsme zde otevřené okno a seděly na parapetu. Hodně se hrálo a zpívalo. Někdo zde i kouřil, když nebylo kde jinde,“ vzpomíná na trávení volného času paní

64 Autentickým dokladem budování přátelství je Kronika pokoje č. 13, kterou si dívky psaly v roce 1957 (ve třetím ročníku studia). Nejprve zápisy dělaly propiskou, později když kupily větší knihu dokonce i tuší, aby kronika vypadala kulturněji. Společně lepily, kresly, malovaly. V textech i kresbách se dívky opravdu nešetřily a navzájem se (dle slov pamětnice) „štengrovaly“. Rozhovor s paní Jaroslavou O., obyvatelkou domova mládeže v letech 1954–1957, Brno, 20. 5. 2020.

Ludmilou.⁶⁵ S otevřeným oknem se však pojí i jiné nezbednosti než jen kouření: „Ve středu býval za Lužánkami fotbal a po chodníku tam vždy proudily davy chlapů. My jsme na ně vždycky vyhlížely z oken. Seděly jsme na tom širokém parapetu, měly jsme natažené nohy proti sobě a mávaly jsme na ně. No dělaly jsme blbiny a oni na nás,“ se smíchem popisuje paní Marie.⁶⁶

To, že dívky trávily většinu času na pokojích, je možné přičítat samotným dispozicím domova. Stísněné pokoje jen stěží nabízely prostor pro větší rozvíjení zájmové činnosti. Bohužel ani samotný domov dlouhá léta nedisponoval pestrou nabídkou volnočasových aktivit.⁶⁷ Jako společenské prostory zprvu sloužily dívкам místnosti v suterénu, v jedné z nich byl umístěn stůl na ping-pong, v další se nacházela televize. Některé z pamětnic si dokonce vybavují i tělocvičnu: „V tělocvičně jsme měly žíněnky, balóny, švihadla, možná i kladinu. Určitě tam byla švédská bedna, protože jsme se do ní schovávaly. Ona to ale byla poměrně malá místnost, takže jakmile jste tu švédskou bednu přeskočila, tak jste skočila do zdi,“ komentuje paní Margita.⁶⁸ Nicméně návštěva nevlídných místností lákala dívky jen zřídka, a tudíž ne všechny si na prostory dobře pamatuju. V osmdesátých letech se hygienická situace v suterénních prostorách zhoršila natolik, že musely být na několik let pro dívky zcela uzavřeny.

Společenskou úlohu tak začala zastávat centrální hala, kam byla přenesena televize, stolečky i křesílka. sledování televize se zařadilo mezi časté a snad jediné kolektivní trávení volného času v domově. Na další aktivity organizované vychovatelkami vzpomínají pamětnice jen ojediněle. Naopak shodně trochu skepticky uvádí, že vychovatelky je nechávaly žít vlastním životem, přílišnou výchovnou aktivitu nevyvíjely a jediné, co po nich požadovaly, bylo dodržování denního režimu a domácího řádu – obzvláště v bodech večerky a úklidu.

Jisté vzuření do stereotypních dní přinesly diskotéky, které se na Drobného konaly dvakrát do roka a na něž byli zváni i chlapci z domova na Cihlářské. Dalších pravidelně organizovaných aktivit bylo na Drobného jen několik. Od konce osmdesátých let však byly zásluhou vychovatelky Miluše Vieweghové na internátě pořádány pravidelné klubové večery. Konaly se zpravidla jednou do měsíce a pro svou uvolněnou atmosféru byly u studentek velmi oblíbené. Pro děvčata byly jistě zajímavé cestovatelské přednášky. Pan Roztočil, vedoucí oddělení techniky Krajského domu dětí a mládeže v Lužánkách, doplnil svou přednášku o cestování v Číně

65 Rozhovor s paní Ludmilou Š., obyvatelkou domova mládeže v letech 1984–1987, Brno, 30. 5. 2020.

66 Rozhovor s paní Marií K., obyvatelkou domova mládeže v letech 1970–1974, Brno, 28. 11. 2020.

67 Více viz ČERNÁ, pozn. 16.

68 Rozhovor s paní Margitou V., obyvatelkou domova mládeže v letech 1980–1983, Brno, 13. 3. 2020.

Vychovatelka Miluše Vieweghová se svými svěřenkyněmi na závodech ve střelbě ze vzduchovky, které proběhly v Domově mládeže na Drobného na konci 80. let 20. stol. (soukromý archiv, foto reproducováno s laskavým svolením Miluše V.)

barevnými diapozitivy. O Číně přednášel i docent psychologie a vysokoškolský učitel Otto Čačka. Do domova několikrát zavítaly kosmetičky a kadeřnice a svou přednášku doplnily praktickými ukázkami. Domov navštívili i vyučující rukodělných kroužků a děvčata měla možnost naučit se drhat, paličkovat nebo vázat vánoční ozdoby. Na Drobného zavítali také zástupci Hnutí Brontosaurus, kteří své povídání ozvláštnili výukou tanců.⁶⁹ Domov však poctili svou návštěvou i mnozí další a z aktivit nebyla vynechána ani zahrada. Ve stejné době se dívky měly možnost účastnit každoročně pořádaných závodů ve střelbě ze vzduchovky a v orientačním běhu. Jejich organizace se vždy ujal jiný z domovů mládeže, na konci osmdesátých let se pořádání závodů zhostil i zdejší internát.

HODNOCENÍ CHOVANCI

V předchozí části se čtenář mohl seznámit s několika povinnostmi, které byly na ubytované kladený, a s pravidly, která musela být bez výjimky dodržována. Stanovený režim některé dívky označovaly za přísný až kasárenský. Nelibost vyvolával přesně vymezený čas vycházek. Povinnost být zpět na internátu v určitou hodinu se stala zdrojem mnohých střetů s vychovatelkami i důvodem, proč některé dívky odcházely na privát. Nevoli způsoboval i zákaz návštěv: ať spolužáků, spolužáček či prvních lásek. Jeho nedodržení mohlo vést až k vyloučení z internátu. Další přísný zákaz se týkal požívání návykových látek. Zatímco alkoholu se dívky na internátě většinou stranily, zákaz kouření byl pravidelně porušován. Nejedna dívka měla zkušenosť s tajným kouřením v kotelně, na balkoně či v koutě zahrady a jak uvedla paní Romana: „Tak devadesát procent internátu se naučilo kouřit. Když jsme šly z večeře přes Lužánky, tak jsme si musely zapálit, bez toho by to nešlo. Po příchodu nám vychovatelka nadávala: ‘Smrdíte, jak kdybyste přišly z putyky.’“⁷⁰

Navzdory ojedinělým případům se však bývalé studentky shodují, že zde v domově mládeže panovala příjemná až rodinná atmosféra a některé vychovatelky přirovnávají dokonce k náhradním maminkám. Právě lidský přístup vychovatelek, založený na jednání s děvčaty jako s dospělými, přísnost rádu mnohdy kompenzoval. Pokud tedy došlo k nějakému prohřešku proti nastaveným pravidlům, vychovatelky řešily věc nejprve domluvou. Navíc na základě výpovědí je možné konstatovat, že k vážnějším přestupkům zpravidla nedocházelo. Mnoho dívek si svého ubytování totiž vážilo. Velmi dobře si uvědomovaly, že vzhledem k vzdálenosti jejich rodného města a k výši cen ubytování a stravování v Brně byl pobyt v domově mládeže jejich jedinou možností, jak studovat na prestižní a výběrové škole.

O dodržování domácího rádu byli rodiče pravidelně informováni, a to prostřednictvím psaných zpráv. Tato hlášení o chování byla zasílána vždy v pololetí a na konci školního roku. První dochovaná hlášení pochází z sedesátých let a vychovatelkami byla zasílána až do konce komunistického režimu. V předtištěném formuláři bylo nejprve vyčleněno místo pro prospěch a chování ve škole. Následně se vychovatelky u každé dívky vyjadřovaly k její přípravě na vyučování, k plnění uložených povinností, dodržování pořádku a čistoty i vztahu ke kolektivu, přičemž nezůstaly opomenuty ani charakterové vlastnosti chovanky. Obvykle nechyběla ani zmínka o tom, jestli dotyčná může s ubytováním počítat i následující školní rok. Pokud bychom však hledali v hodnocení chování ideologické poučky a klišé o budování republiky a socialistické společnosti, hledali bychom je pravděpodobně marně.

69 Na základě vzpomínek a fotografií bývalé vychovatelky Domova mládeže na Drobného 22 Miluše Vieweghové. Rozhovor s Miluší Vieweghovou, Brno, 2. 6. 2020.

70 Rozhovor s paní Romanou M., obyvatelkou domova mládeže v letech 1985–1988, Brno 20. 2. 2020.

Domov mládeže Brno, Cihlářská 21 s pobočkou Drobného 22

V Brně dne 15.2.1973

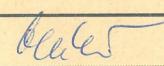
Vážení rodiče!

Po skončení I. pololetí školního roku 1972/73 zasláme Vám zprávu o Vašem synovi (o Vaši dcerě)

PROSPĚCH A CHOVÁNÍ VE ŠKOLE:	průměr: 1,25 chování: 1
POSOUDEK DM: Chování: Příprava na vyučování: Plnění povinností v DM: Dodržování pořádku a čistoty osobní i okolí: Jiná pozorování:	Sdělujeme Vám, že v I. pololetí letošního školního roku projevovala Vaše dcera Marie příkladnou studijní píli a dosažením prospěchového průměru 1,25 se zařadila mezi nejlepší žákyně našeho internátu. Pochivaly si zasluhuje i pro svůj přístup k udržování čistoty a pořádku, kde je ubytována. O osobní hygienu pečlivě dbá. Ve srovnání s loňským školním rokem nesetkávali jsme se vždy u Marušky s plným pochopením pro dodržování studijního klidu v době stanovené domácím řádem. V poslední době je však v tomto směru patrně zlepšení, takže jsme nyní s chováním Vaší dcery spokojeni.
RŮZNÁ SDĚLENÍ DOMOVA RODIČŮM:	

J. Ludmila Pepežová
Dr. Ludmila Pepežová
odpovědný vychovatel

Redatel domova

Zde oddělte, potvrďte laskavě příjem naši zprávy, napíšte nám správci sdělení, přání, návrhy apod. a vrátte do 14 dnů reditelství domova.

ZPRÁVA RODIČŮ:

Grafia 07 1577-69

Ukázka hodnocení chování bývalé studentky. (archiv autorky)

ZÁVĚR

V roce 1948 se po nástupu komunistického režimu změnily podmínky pro výchovu a vzdělávání mládeže. Problematika školství se okamžitě dostala pod sovětský diktát a své ztuhlé otěže ideologických a zpolitizovaných pouček uvolňovala v pedagogické teorii i praxi jen velmi pomalu. Na základě školských zákonů a jejich prováděcích předpisů či směrnic se domovy mládeže začlenily do jednotné školské soustavy. Domovy mládeže, spravované národními výbory, se rovněž přiřadily k mimoškolním výchovným zařízením, z čehož pro ně vyplynula povinnost svou činností přímo navázat na výchovně-vzdělávací plán a podílet se na výchově nové generace: loajálních bojovníků za nové politické uspořádání.

Ve vládních spisech deklarované propojení s vyššími cíli komunistické výchovy se plně odrazilo i v definovaném poselství (neboli funkci) domovů mládeže. Tato poselství pak jednoznačně vyznávala ve prospěch ideologie, pedagogické aspekty zůstávaly zpravidla v pozadí. Zvláště v funkci sociální mohlo být rozpak, jaké požadavky a nároky byly na domovy mládeže kladený. Dle pedagogických spisů bylo totiž zřejmé, že domovy mládeže měly výchovu na školách rozvíjet do oblasti volnočasových aktivit, a tudíž usměrňovat zájem a nadšení mládeže vytyčeným směrem. Nejtěživěji tak jistě působí fakt, že z pohledu prospěchu socialistické společnosti byly bezostyšně až druhotně vyvozovány výchovné úkoly pro domov mládeže. V předložené studii bylo sledováno, jakým způsobem se domovy mládeže své přisouzené role ve společnosti zhostily, přičemž odpověď byla hledána na konkrétním příkladu.

Tím se stal domov mládeže, který byl v roce 1954 umístěn do budovy bývalé rodinné vily na ulici Drobného 22, dnešní Vily Löw-Berger v Brně. Bez přílišné poeticity bylo v textu konstatováno, že hlavní roli ve výchovném snažení tvořil domácí řád, který do života v domově vnášel základní pravidla, disciplínu a normy. Přichodem na internát se ubytovaní zavazovali k jejich dodržování a porušení některého z nich mohlo vést i ke kázeňským postihům. Případné prohřešky se nejčastěji promítaly v hodnoceních, která byla psána vychovatelkami vždy na konci pololetí a zasílána poštou rodičům.

Poznatky uvedené v textu byly zjištěny pomocí orálního výzkumu, který byl v minulosti veden v rámci projektu *Vzpomínky na domov mládeže*. Jeho prostřednictvím se podařilo nashromáždit několik desítek výpovědí bývalých studentek. Na jejich základě byl v textu veden pomyslný dialog mezi pravidly otištěnými v domácím řádu a reflexí běžného dne ubytovaných. Čtenář se postupně dočetl o povinnosti dodržovat denní režim, udržovat pořádek, politicky se angažovat či rozvíjet své vlohy ve volnočasových aktivitách. I když bylo v textu otevřeno několik témat možného ideologického působení, lze na základě vypovědí konstatovat, že výchovně-politické aktivity se v domově mládeže na Drobného s přílišnou intenzí neprojevily.

PRAMENY A LITERATURA

Archiv autorky, Domácí řád, Ředitelství Domova mládeže Brno, Cihlářská 21, rok vydání neuveden.

Nařízení vlády č. 116/1949 Sb., Vládní nařízení o dalších přesunech působnosti ve veřejné správě.

Organizační řád pro žákovské domovy a směrnice pro výchovnou práci v žákovských domovech. *Věstník ministerstva školství*. 1955, roč. 11, č. 34, s. 296–304.

Rozhovor s paní Boženou V., obyvatelkou domova mládeže v letech 1970–1974, 26. 11. 2019.

Rozhovor s paní Evou K., obyvatelkou domova mládeže v letech 1964–1968, 4. 6. 2020.

Rozhovor s paní Hanou J., obyvatelkou domova mládeže v letech 1970–1974, 14. 8. 2019.

Rozhovor s paní Hanou K., obyvatelkou domova mládeže v letech 1987–1989, 2. 2. 2020.

Rozhovor s paní Hanou P., obyvatelkou domova mládeže v letech 1973–1977, 18. 11. 2019.

Rozhovor s paní Jarmilou O., obyvatelkou domova mládeže v letech 1954–1957, 20. 5. 2020.

Rozhovor s paní Jiřinou Š., obyvatelkou domova mládeže v letech 1974–1978, 30. 1. 2020.

Rozhovor s paní Karlou M., obyvatelkou domova mládeže v letech 1964–1968, 4. 6. 2020.

Rozhovor s paní Ludmilou Š., obyvatelkou domova mládeže v letech 1984–1987, 30. 5. 2020.

Rozhovor s paní Margitou V., obyvatelkou domova mládeže v letech 1980–1983, 13. 3. 2020.

Rozhovor s paní Marií K., obyvatelkou domova mládeže v letech 1970–1974, 28. 11. 2020.

Rozhovor s paní Miroslava P., obyvatelkou domova mládeže v letech 1954–1957, 23. 2. 2020.

Rozhovor s paní Romanou M., obyvatelkou domova mládeže v letech 1985–1988, 20. 2. 2020.

Rozhovor s paní Vlastou P., obyvatelkou domova mládeže v letech 1964–1968, 22. 11. 2019.

(Přepisy všech citovaných rozhovorů jsou uloženy v archivu Vily Löw-Berger v Brně.)

Směrnice ministerstva školství České socialistické republiky o domovech mládeže.

Věstník ministerstva školství a ministerstva kultury. 1979, roč. 25, č. 8, s. 129–135.

Směrnice o organizaci a výchovné práci domovů mládeže spravovaných národními výbory (kromě domovů mládeže zemědělského školství a domovů mládeže s ochranou výchovou). *Věstník ministerstva školství a kultury*. 1962, roč. 18, č. 34, s. 381–386.

Směrnice o provedení některých ustanovení školských zákonů. *Věstník ministerstva školství a kultury*. 1961, roč. 17, č. 1, s. 10–16.

Směrnice pro domovy mládeže spravované národními výbory. *Věstník ministerstva školství a ministerstva kultury*. 1972, roč. 28, č. 8, s. 113–116.

Směrnice pro vychovatele a internátní řád žákovských internátů, spravovaných nebo podporovaných ministerstvem školství a osvěty. *Věstník Ministerstva školství a osvěty*. 1948, roč. 4, č. 14, s. 333–338.

Zákon č. 95/1948 Sb., Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon).

Zákon č. 31/1953 Sb., Zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon).

Zákon č. 186/1960 Sb., Zákon o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon).

Beseda s básníkem v žákovském domově. *Rovnost*, 21. 3. 1961, s. 5.

Student-Servis? Květy, 16. 9. 1967, s. 9.

CUHRA, Jaroslav a ČERNÁ, Marie a DEVÁTÁ, Markéta a HERMANN, Tomáš a KOUROVÁ, Pavlína. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2020. ISBN 978-80-7285-250-5.

ČEJKA, Karel. *Domovy mládeže*. Praha: Státní nakladatelství, 1948.

ČERNÁ, Jana. Orální výzkum ve Vile Löw-Berger aneb Jak historie může spojovat. In: *Sborník Muzea Brněnska 2020*. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 151–154.

ČERNÁ, Jana. „Podívejte se na děti!“ Ideologická výchova dětí na socialistické škole mezi léty 1948–1970. Brno, 2021. Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

ČERNÁ, Jana. Vila Löw-Berger ve službách lidu! Proměna secesní vily v domov mládeže a péče o její kulturní hodnotu (1954–2012). In: *Sborník Muzea Brněnska 2021*. Brno: Muzeum Brněnska, 2021, s. 77–96. ISBN 978-80-907655-7-3.

ČERNÝ, Zdeněk. Spolupráce žákovského domova se školou, prostředek k dosažení výchovně vzdělávacích cílů. Praha: Ústav pro další vzdělávání učitelů, 1957.

FRANC, Martin a KNAPÍK, Jiří. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha: Academia, 2018. ISBN 979-80-200-2890-7.

FRANC, Martin a KNAPÍK, Jiří. *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2229-5.

HOŠEK, Josef. *Metodické sdružení vychovatelé v domovech mládeže*. České Budějovice: Krajský pedagogický ústav, 1984.

HOŠEK, Josef. *Úloha deníku výchovné skupiny v práci vychovatele domova mládeže*. České Budějovice: Krajský pedagogický ústav, 1983.

JAHODA, Martin. *Domovy mládeže minulosti a současnosti, vývoj výchovných přístupů v domovech mládeže*. České Budějovice, 2015. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta.

JUHÁSZOVÁ, Květoslava. *Historický vývoj domovů mládeže pro učňovskou a středoškolskou mládež v České republice*. Olomouc, 2018. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Pedagogická fakulta.

KNAPÍK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014. ISBN 978-80-7510-057-3.

KNAPÍK, Jiří a kol. *Pionýři, malované děti? Pionýrská organizace ČSM a dětský kolektiv (1949–1968)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2022. ISBN 978-80-7422-837-7.

- Kniha vedoucího sovětských pionýrů. Praha: Mladá fronta, 1956.
- KOJZAR, Jaroslav. Zdeněk Nejedlý a provádění základního školského zákona v letech 1948–49 a 1949–50. In: *Pedagogika*. Praha 1981, roč. 30, č. 6, s. 701–721.
- POSPÍŠIL, Jiří. O činnosti metodických sdružení výchovných pracovníků v domovech mládeže: sborník zkušeností z domovů mládeže v Jihomoravském kraji. Brno: Krajský pedagogický ústav, 1966.
- RÁCEK, Jindřich. 75. výročí Masarykova studentského domova. *Stručný nástin historie*. Brno: Masarykův studentský domov, 2005. ISBN 80-239-5672-8.
- RÁCEK, Jindřich. *Stručný nástin historie Masarykova studentského domova a spolků podílejících se na jeho vzniku a činnosti*. Brno: Masarykův studentský domov, 2005. ISBN 80-239-5673-6.
- RUFER, Jiří. *Osnova plánu výchovné práce domovů mládeže 1977–1981: (metodický list)*. Brno: Krajský pedagogický ústav, 1977.
- SELLNEROVÁ, Jaroslava. *Příručka pro vychovatele domovů mládeže*. Praha: SPN, 1981.
- STAŇKOVÁ, Vlasta. *Výchova mimo vyučování v Domově mládeže*. Praha: SPN, 1988.
- ŠVANCAR, Zdeněk. *Práce vychovatele v domovech mládeže*. Praha: SPN, 1964.
- VENGŘINOVÁ, Tereza. *Školní léta v období normalizace pohledem pamětníků*. Brno, 2016. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.
- VYHLÍDAL, Vlastimil. *Domovy mládeže*. Praha: Mladá fronta, 1970.
- VYHLÍDAL, Vlastimil. *K některým důležitým problémům výchovné práce v domovech mládeže*. Brno: Krajský pedagogický ústav, 1969.
- Za bohatší život chlapců a děvčat v domovech mládeže. Praha: ÚV ČSM, 1964.
- Verankerung der Internate und ihre Eingliederung in das System des einheitlichen Schulwesens ein, durch die de facto auch die Hauptmission der Internate selbst definiert war. Dabei ist die Tatsache von sehr beklemmender Wirkung, dass diese Mission vorrangig auf das Wohl der sozialistischen Gesellschaft ausgerichtet war und die erzieherischen Aufgaben des Internats erst an zweiter Stelle standen. In der vorliegenden Studie wird verfolgt, auf welche Weise sich die Internate ihrer vorgegebenen Rolle entledigt haben, wobei die Antwort am Beispiel eines konkreten Internats gesucht wird. Dabei handelt es sich um das Internat, das im Jahr 1954 im Gebäude der einstigen Familienvilla in der Straße Drobného 22, der heutigen Villa Löw-Berger in Brno, eingerichtet worden war.

KLÍČOVÁ SLOVA: výchova, komunismus, Vila Löw-Berger, domov mládeže, školství

ZUSAMMENFASSUNG

Das Internat als ein Ort der Erziehung der neuen sozialistischen Generation?

Ein Auszug aus der Geschichte der Villa Löw-Berger in Brno.

Die Studie behandelt die Problematik des kommunistischen Schulwesens und trägt zur Diskussion über die sozialistische Erziehung in den Jahren 1948–1989 bei. Bei der Suche nach Antworten auf ihre wissenschaftlich fundierten Fragen bemüht sie sich, die Abläufe und die Erziehung der neuen Generation im geschlossenen Umfeld des Internats aufzudecken. Der Text geht in seinen Hypothesen auf die legislative

MATERIÁLY

STOPY VELKÉHO ČTVERNOŽCE Z PERMU BOSKOVICKÉ BRÁZDY

Gabriela Calábková¹
Vojtěch Nosek²

Pískovcová deska se 14 šlépějemi ichnotaxonu *Ichniotherium cottae* (Pohlig, 1885)³ s inv. č. PAL 113 je bezesporu jedním z dominantních exponátů sbírek Podhoráckého muzea. Okolnosti získání desky dnes již nejsou přesně známé. Období protektorátu se neblaze zapsalo do dějin Podhoráckého muzea, kdy bylo muzeum nuceno se několikrát stěhovat z původního umístění na Tišnovské radnici, což odnesly mimo jiné také předválečné inventární knihy.⁴ Přesto existuje zmínka ve starém vlastivědném sborníku *Od Horácka k Podyjí* z roku 1931, kde jeden ze zakladatelů Podhoráckého muzea dr. Jan Šmarda uvádí, že deska pochází z lomu od Čebína.⁵

Jedná se o mimořádný nález, který svou velikostí a kvalitou zachování stop odpovídá nejkvalitnějším exemplářům fosilních stop nalezeným u nás. Deska se stopami nesporně konkuruje nálezům ze slavného lomu Bromacker v Durynsku, kde byly již od konce 19. století nalézány dlouhé trasy šlépějí velkých permických

1 Geologicko-paleontologické oddělení, Moravské zemské muzeum, Zelný trh 6, 659 37 Brno, Česká republika; gcalabkova@mzm.cz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3504-0566>.

2 Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Joštova 13, 602 00 Brno, Česká republika; vojtechnosekuam@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0760-6713>.

3 POHLIG, Hans. Saurierfährten in dem Unteren Rotliegenden von Friedrichroda. *Verh. naturhist. Ver. preuss. Rheinl. u. Westf.*, Sitzber. Bonn, 1885, roč. 42, s. 285–286.

4 ZACPAL, Josef. 70 let Podhoráckého muzea. *Sborník Muzea Brněnska*. Předklášeří: Okresní muzeum Brno-venkov, 1999, s. 23–34.

5 ŠMARDA, Jan. Podhorácké muzeum v Tišnově. In: *Od Horácka k Podyjí. Vlastivědný sborník jihozápadní Moravy*. 1931, roč. VIII, s. 333–334.

čtvernožců protkané bahenními prasklinami,⁶ stejně jako ty v Podhoráckém muzeu. Stopy z Bromackeru se ihned těšily mimořádnému zájmu jak laické, tak odborné veřejnosti a jsou tak známé po celém světě, zatímco u nás se studiu šlépějí nevěnovala příliš velká pozornost.

PŮVODCE STOP

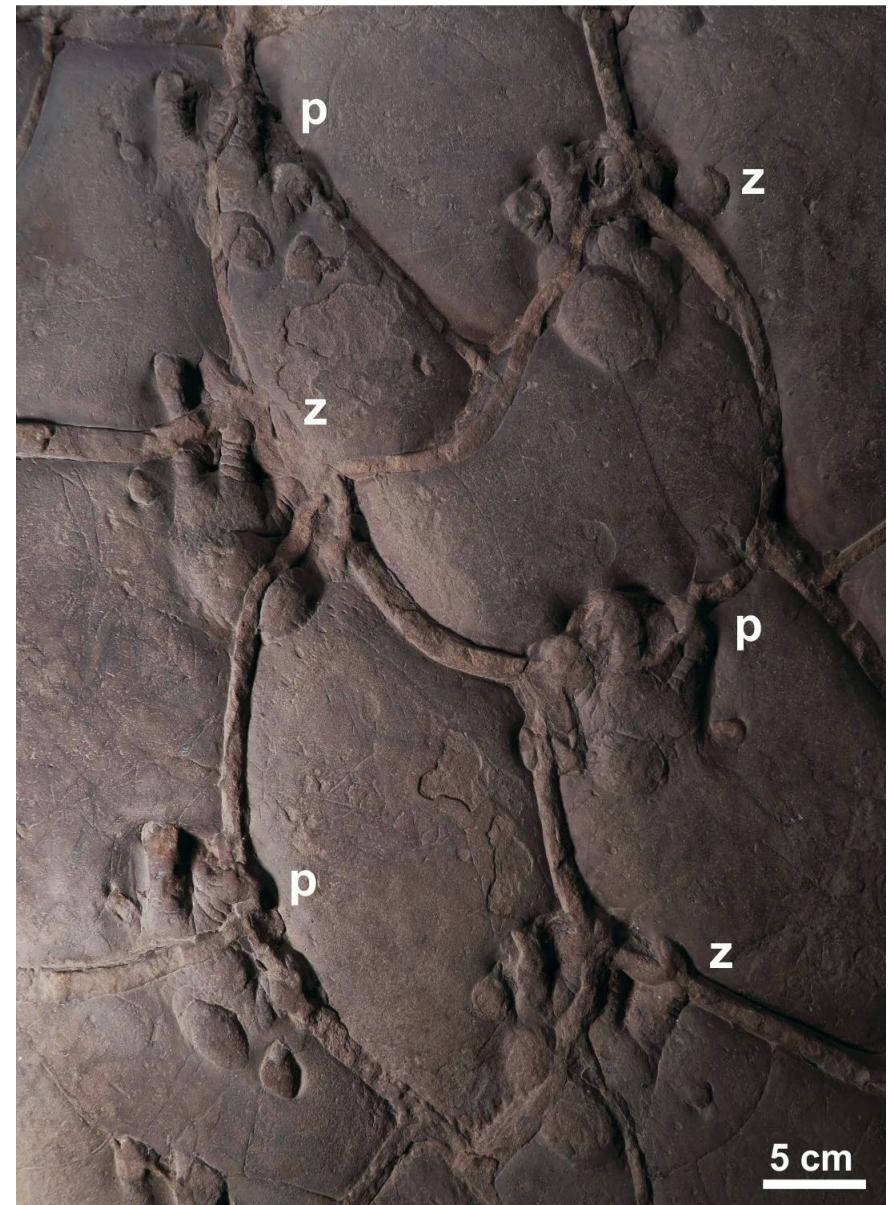
Trasa PAL 113 sestává ze 14 stop jednoho jedince, přičemž největší ze stop má délku 114 mm. Stopy rodu *Ichnotherium* se při dobrém zachování vyznačují typicky zaoblenými konci prstů připomínající paličky na buben a hluboce otištěnou oválnou patou. Druh *I. cottae* se pak liší od dalších platených druhů *I. sphaerodactylum* a *I. praesidentis* zejména v délce pátého prstu na zadní končetině. Zatímco *I. cottae* má pátý prst zadní končetiny kratší, a to přibližně v délce druhého prstu, ostatní zmínované druhy mají tento prst delší, v délce třetího prstu.⁷ Pro stopy druhu *I. cottae* je dále typický zdvojený eliptický tvar otisků dlaně a paty, což lze pozorovat také u některých stop PAL 113 (obr. na straně 61).

Za původce stop rodu *Ichnotherium* jsou považování jedinci ze skupiny Diadectomorpha, v případě druhu *I. cottae* se pak uvádí rod *Diadectes*,⁸ který je známý

6 PABST, William. Die Tierfährten in dem Rotliegenden „Deutschlands“. *Nova Acta Leopoldina*. Halle, 1908, roč. 89, č. 2, s. 315–481; FICHTER, Jürgen. Bericht über die Bergung einer 20 t schweren Fährtenplatte aus dem Tambacher Sandstein (Unterperm) des Thüringer Waldes und erste Ergebnisse ichnologischer Studien. *Philippia*. Kassel, 1998, roč. 8, č. 3, s. 147–208; VOIGT, Sebastian a HAUBOLD, Hartmut. Analyse zur Variabilität der Tetrapodenfährte *Ichnotherium cottae* aus dem Tambacher Sandstein (Rotliegend, U-Perm, Thüringen). *Hallesches Jahrbuch für Geowissenschaften*, 2000, B22, s. 17–58; VOIGT, Sebastian. Zur Geschichte der Tetrapodenfährtenfunde in den Sandsteinbrüchen bei Tambach-Dietharz (1887–1908). *Abhandlungen und Berichte des Museums der Natur Gotha*. Gotha, 2002, roč. 22, s. 47–58; TÝŽ. Die Tetrapodenichnofauna des kontinentalen Oberkarbon und Perm im Thüringer Wald—Ichnotaxonomie, Paläökologie und Biostratigraphie. Göttingen: Cuvillier Verlag, 2005.

7 VOIGT, Sebastian a GANZELEWSKI, Michael. Toward the origin of amniotes: diadectomorph and synapsid footprints from the early Late Carboniferous of Germany. *Acta Palaeontologica Polonica*. 2010, roč. 55, č. 1, 57–72. DOI: 10.4202/app.2009.0021.

8 VOIGT, Sebastian, BERMAN, David a HENRICI, Amy. First well-established track-trackmaker association of Paleozoic tetrapods based on *Ichnotherium* trackways and diadectid skeletons from the Lower Permian of Germany. *Journal of Vertebrate Paleontology*. 2007, roč. 27, č. 3, s. 553–570; BUCHWITZ, Michael a VOIGT, Sebastian. On the morphological variability of *Ichnotherium* tracks and evolution of locomotion in the sistergroup of amniotes. *PeerJ*. 2018. DOI 10.7717/peerj.4346.

Detail trasy velkého býložravého diadecta s pěti prsty a výraznou oválnou dlaní a patou. Otisk přední končetiny (p), otisk zadní končetiny (z).
(foto: G. Calábková)

ze spodního permu Severní Ameriky a Německa.⁹ Diadectomorphové byli velcí čtvernožci se zavalitým tělem a krátkými končetinami, kteří patřili mezi jedny z prvních býložravých čtvernožců. Zuby těchto permických vegetariánů byly dokonale uzpůsobeny pro konzumaci rostlin. Dlátovité přední zuby byly uspořádány do jakéhosi hřebenu, což jim umožňovalo otrhávat listy, které pak zadními zuby připomínajícími hřebenovité stoličky¹⁰ rozmlnili. Evoluční zařazení této skupiny čtvernožců nebylo dlouho uspokojivě vyřešeno, avšak nejnovější práce ukazují na blízkou příbuznost se zástupci skupiny Synapsida (tj. savcovitých plazů).¹¹ Jedinec, který zanechal trasu stop na permické desce z Čebína, mohl mít délku trupu (délka od lopatkového pletence k pánevnímu pletenci) přibližně 30 cm, přičemž délka celého těla včetně hlavy a ocasu se mohla přibližovat až k jednomu metru.

Jistě stojí za zmínku, že diadectomorphové nejsou na základě kosterních pozůstatků v permu boskovické brázdy známí, a to ani z jiných permických pánví ČR. Zachované stopy tak poskytují jediné důkazy o jejich přítomnosti na našem území. I z tohoto důvodu přináší fosilní stopy extrémně cenné informace o diverzitě fauny na lokalitě.

Boskovická brázda představovala ve svrchním karbonu a spodním permu vnitrohorskou sníženinu lemovanou okolními horstvy, tzv. variscidy, v níž se tvořila jezera.¹² Tato jezera poskytovala útočiště vodním a obojživelným obratlovčákům, které známe na základě kosterních nálezů. Mezi nejhojnější patří

sladkovodní ryby rodu *Paramblypterus*,¹³ rybovití obratlovci rodu *Acanthodes* (tzv. trnoploutví),¹⁴ sladkovodní žraloci rodu *Xenacanthus*,¹⁵ či larvální stádia mlounkům podobných čtvernožců rodu *Discosauriscus*.¹⁶ Jezera rovněž přitahovala pozornost čistě suchozemských obratlovčáků, jejichž kosterní záznam je omezen pouze na jediný nález svrchnokarbonického edaphosaurida druhu *Ramodendron obvispinosum*,¹⁷ zatímco ve spodním permu známe suchozemské obratlovce pouze na základě jejich stop.¹⁸

PODMÍNKY ZACHOVÁNÍ

Na pískovcové desce je možné sledovat výrazné bahenní praskliny, které nám poskytují jasnou informaci o tehdejším aridním klimatu. Zvířata se pohybovala v prostředí říční nivy, kde zanechávala stopy na povrchu vlhkého sedimentu, který zde byl periodicky naplavován během povodní. Jelikož bahenní praskliny deformují samotné stopy, je zřejmé, že se zvíře po sedimentu prošlo ještě před tím, než byla oblast ovlivněna intenzivním vysycháním. Pro dlouhodobé uchování stop musí zákonitě brzy dojít k jejich překryvu další naplavenou vrstvou, jež současně vytvoří tzv. konvexní otisk neboli negativ, kterým je právě exponát inv. č. PAL 113.

- 9 COPE, Edward, Drinker. *Descriptions of extinct Batrachia and Reptilia from the Permian formation of Texas*. Proceedings of the American Philosophical Society, 1878, roč. 1, s. 505–530; BERMAN, David, SUMIDA, Stuart a MARTENS, Thomas. Diadectes (Diadectomorpha, Diadectidae) from the Early Permian of central Germany, with description of a new species. *Annals of Carnegie Museum*. 1998, roč. 67, č. 1, s. 53–93.
- 10 BERMAN, SUMIDA a MARTENS, pozn. 9.
- 11 BERMAN, David. Diadectomorphs, amniotes or not? In: LUCAS, Spencer, DIMICHELE, William, BARRICK, James, SCHNEIDER, Joerg a SPIELMANN, Justin, ed. *The Carboniferous-Permian Transition. Bulletin of the New Mexico Museum of Natural History and Science*. 2013, roč. 60, s. 22–35; KLEMBARA, Josef, HAIN, Miroslav, RUTA, Marcello, BERMAN, David, PIERSE, Stephanie a HENRICI, Amy. Inner ear morphology of diadectomorphs and seymouriamorphs (Tetrapoda) uncovered by high-resolution X-ray microcomputed tomography, and the origin of the amniote crown group. *Palaeontology*. 2020, roč. 63, č. 1, s. 131–154.
- 12 NEHYBA, Slavomír a MASTALERZ, Krzysztof. Příspěvek k poznání jezerní sedimentace v Boskovické brázdě. *Geologické výzkumy Moravy a Slezska v roce 1996*. Brno, 1997, roč. 4, s. 71–72; JAROŠ, Josef. Litostratigrafie permokarbonu Boskovické brázdě. *Věstník Ústředního ústavu geologického*. 1963, roč. 38, s. 115–118; JAROŠ, Josef a MALÝ, Lubomír. Boskovická bráza. In: PEŠEK, Jiří ed. *Geologie a ložiska svrchnopaleozoických limnických pánví České republiky*. Praha: Český geologický ústav, 2001, s. 208–223.

- 13 ŠTAMBERG, Stanislav. New discoveries of palaeoniscoid fishes and other fauna and flora from the northern region of Boskovice Furrow, Czech Republic. *Journal of the Czech Geological Society*. Praha, 1997, roč. 42, č. 1–2, s. 111–120.
- 14 AUGUSTA, Josef. O fosilních rybách v permu Boskovické brázdě. In: *Od Horáčka k Podyjí. Vlastivědný sborník jihozápadní Moravy*. 1931, roč. VIII., s. 357–363.
- 15 ZÍDEK, Jiří. Nové nálezy žralokovitých ryb skupiny Xenacanthodii ve spodním permu boskovické brázdě na Moravě. *Časopis Národního Muzea, Oddíl přírodovědný*. Praha, 1966, roč. 135, č. 2, s. 74–80.
- 16 ŠPINAR, Zdeněk, Vlastimil. *Revize některých moravských diskosauriscidů (Labyrinthodontia)*. Praha, 1952, s. 1–115; KLEMBARA, Jozef. The cranial anatomy of *Discosauriscus* Kuhn, a seymouriamorph tetrapod from the Lower Permian of the Boskovice Furrow (Czech Republic). *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 1997, roč. 352, č. 1351, s. 257–302.
- 17 ŠVESTKA, František. Příspěvek k dnešní bilanci nálezů rostlinných fosilií z uhlénej pánvi rosicko-oslavanské a památné Rybičkové skály pod spodopermským Konvizem u Padochova. *Příroda*. 1943, roč. 35, č. 5, s. 116–119; SPINDLER, Frederik, VOIGT, Sebastian a FISCHER, Jan. Edaphosauridae (Synapsida, Eupelycosauria) from Europe and their relationship to North American representatives. *PalZ*. 2019, roč. 94, s. 125–153.
- 18 CALÁBKOVÁ, Gabriela, BŘEZINA, Jakub a MADZIA, Daniel. Evidence of large terrestrial seymouriamorphs in the lowermost Permian of the Czech Republic. *Papers in Palaeontology*. 2022, roč. 8, č. 2, s. 14–28.

3D SKENOVÁNÍ

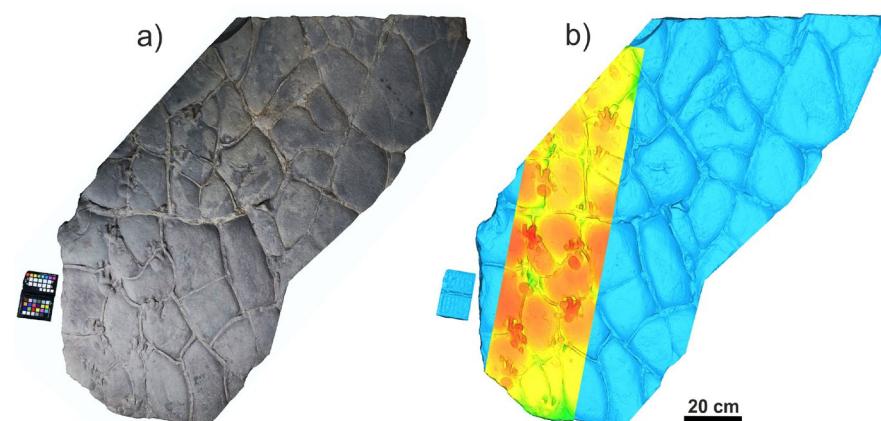
Tvorba 3D skenů a další metody optické dokumentace mají v dnešní době široké uplatnění pro studium fosilií, artefaktů či ekofaktů.¹⁹ Díky nim je možné věnovat se zkoumání objektu zájmu i bez fyzického přístupu a digitálními metodami měřit a analyzovat jeho prostorové a některé optické vlastnosti v digitálním prostředí. Prostorová trojrozměrná data rovněž umožňují daný exemplář navždy uchovat a nedestruktivně zkoumat napříč vědeckým spektrem.²⁰ Tyto nedestruktivní metody zkoumání by dnes měly být již běžně užívaným standardem, protože platí, že jsou poměrně široce dostupné a možnosti jejich aplikace jsou natolik flexibilní a přinášejí takový zisk doposud netěžených dat a informací, že mají v přírodních i humnitních vědách své neoddiskutovatelné místo.

Detail povrchu svrchní strany desky byl zachycen kombinací 3D skeneru (Ústav archeologie a muzeologie, přístroj Artec Leo, obr. na straně 65 vlevo) a optické korelace (Structure from Motion – software Agisoft Metashape). Výškový model byl vizualizován prostřednictvím softwaru CloudCompare 2.10. (obr. na straně 65 vpravo). Sběr dat pro 3D rekonstrukci vzorku proběhl prostřednictvím full frame fotoaparátu Nikon D750, objektiv Tamron 24–75mm, F2.8 za dodržení formalizovaného metodického postupu,²¹ s přizpůsobením metodiky pro snímání planárního objektu. Povrch PAL 113 byl nasnímán prostřednictvím 3D skeneru, který vytvořil přehledový plán objektu. Na jeho základě pak bylo vyhotoveny několik stovek fotografií pořízených z více elevačních poloh, takže povrch objektu byl rovnoměrně pokryt snímky. Ty byly následně vyhodnoceny prostřednictvím softwaru Agisoft Metashape PRO 1.7.1 a byl získán precizní digitální model reliéfu povrchu. Kombinací 3D skenování a obrazové korelace dosahujeme velmi přesných výsledků (se submilimetrovým rozlišením) fotorealistické textury, která nám přináší další informace o povrchu snímaného předmětu a zároveň nám tato dvojí dokumentace dává jistotu, že akvizice dat v terénu bude následována úspěšnou rekonstrukcí prostorové informace v laboratoři.

19 KUZMINSKY, Susan a GARDINER Megan. Three-dimensional laser scanning: potential uses for museum conservation and scientific research. *Journal of Archaeological Science*. 2012, roč. 39, č. 8, s. 2744–2751.

20 LKEBIR Noura, ROLLAND Tanguy, MONNA Fabrice, MASROUR Moussa, BOUCHAOU Lhoussaine, FARAI Emmanuel, NAVARRO Nicolas, WILCZEK Josef, BERAAOUZ El Hassan, CHATEAU-SMITH Carmela a PÉREZ-LORENTE Félix. Anza palaeoichnological site, Late Cretaceous, Morocco. Part III: Comparison between traditional and photogrammetric records. *Journal of African Earth Sciences*. 2020, roč. 172.

21 PORTER, Samantha Thi, ROUSSEL, Morgan a SORESSI, Marie. A Simple Photogrammetry Rig for the Reliable Creation of 3D Artifact Models in the Field: Lithic Examples from the Early Upper Paleolithic Sequence of Les Cottés (France). *Advances in Archaeological Practice*. 2016, roč. 4, čís. 7, s. 1–86. <https://doi:10.7183/2326-3768.4.1.71>

3D sken s texturou zachycující kromě geomorfologie povrchu desky také její opticky nedeformovaný stav (a), 3D sken částečně překrytý výškovým modelem dobrě ilustruje hloubku otisků jednotlivých šlépějí (b).
(V. Nosek)

V níže uvedeném odkazu je možné nalézt online publikovaná 3D data, která jsou volně přístupná i pro běžného uživatele:
https://sketchfab.com/3d-models/3dst-ichnitherium-tisnov-90a3103f816a4c72b61df64ecdaea679?fbclid=IwAR25QVNmDx0agmQdOpT0729Guv_n_8HHqCpuu5q_84XKaI2aSTSQcnKinSA.

ZÁVĚREM

Stopy otiskované na pískovcové desce PAL 113 představují jednu z nejlépe zachovaných fosilních tras suchozemského čtvernože nalezených v České republice. Stopy naleziš druhu *Ichnitherium cottae*, za jejichž původce jsou považováni velcí býložraví čtvernožci rodu *Diadectes*. Jelikož v permských uloženinách boskovické brázdy nebyly doposud nalezeny kosterní pozůstatky žádného z tehdejších suchozemských obratlovců, jedná se o výjimečný nález, který rozšiřuje naše poznatky o diverzitě života v této vnitrozemské pánvi.

Poděkování

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Podhorácké muzeum v Předklášteří, Sbírka Podhoráckého muzea v Předklášteří: podsbírka Paleontologická, inv. č. PAL 113.

AUGUSTA, Josef. O fosilních rybách v permu Boskovické brázdy. In: *Od Horácka k Podyjí. Vlastivědný sborník jihozápadní Moravy*. 1931, roč. VIII., s. 357–363.

BERMAN, David. Diadectomorphs, amniotes or not? In: LUCAS, Spencer, DIMICHELE, William, BARRICK, James, SCHNEIDER, Joerg a SPIELMANN, Justin, ed. *The Carboniferous-Permian Transition. Bulletin of the New Mexico Museum of Natural History and Science*. 2013, roč. 60, s. 22–35.

BERMAN, David, SUMIDA, Stuart a MARTENS, Thomas. *Diadectes* (Diadectomorpha, Diadectidae) from the Early Permian of central Germany, with description of a new species. *Annals of Carnegie Museum*. 1998, roč. 67, s. 53–93. ISSN 0097-4463.

CALÁBKOVÁ, Gabriela, BŘEZINA, Jakub a MADZIA, Daniel. Evidence of large terrestrial seymouriamorphs in the lowermost Permian of the Czech Republic. *Papers in Palaeontology*. 2022, roč. 8, č. 2. s. 14–28. ISSN 20562802.

COPE, Edward, Drinker. *Descriptions of extinct Batrachia and Reptilia from the Permian formation of Texas*. Proceedings of the American Philosophical Society, 1878, roč. 1, s. 505–530.

FICHTER, Jürgen. Bericht über die Bergung einer 20 t schweren Fährtenplatte aus dem Tambacher Sandstein (Unterperm) des Thüringer Waldes und erste Ergebnisse ichnologischer Studien. *Philippia*. Kassel, 1998, roč. 8, č. 3, s. 147–208. ISSN 0343-7620.

JAROŠ, Josef. Litostratigrafie permokarbonu Boskovické brázdy. *Věstník Ústředního ústavu geologického*. 1963, roč. 38, s. 115–118.

JAROŠ, Josef a MALÝ, Lubomír. Boskovická bráza. In: PEŠEK, Jiří ed. *Geologie a ložiska svrchnopaleozoických limnických pánví České republiky*. Praha: Český geologický ústav, 2001, s. 208–223. ISBN 80-7075-470-2.

LKEBIR Noura, ROLLAND Tanguy, MONNA Fabrice, MASROUR Moussa, BOUCHAOU Lhoussaine, FARA Emmanuel, NAVARRO Nicolas, WILCZEK Josef, BERAAOUZ El Hassan, CHATEAU-SMITH Carmela a PÉREZ-LORENTE Félix. Anza palaeoichnological site, Late Cretaceous, Morocco. Part III: Comparison between traditional and photogrammetric records. *Journal of African Earth Sciences*. 2020, roč. 172,. ISSN 1464-343X.

KLEMBARA, Jozef. The cranial anatomy of *Discosauriscus* Kuhn, a seymouriamorph tetrapod from the Lower Permian of the Boskovice Furrow (Czech Republic). *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 1997, roč. 352, č. 1351, s. 257–302.

KLEMBARA, Josef, HAIN, Miroslav, RUTA, Marcello, BERMAN, David, PIERSE, Stephanie a HENRICI, Amy. Inner ear morphology of diadectomorphs and seymouriamorphs (Tetrapoda) uncovered by high-resolution X-ray microcomputed tomography, and the origin of the amniote crown group. *Palaeontology*. 2020, roč. 63, č. 1, s. 131–154. ISSN 0031-0239.

KUZMINSKY, Susan a GARDINER Megan. Three-dimensional laser scanning: potential uses for museum conservation and scientific research. *Journal of Archaeological Science*. 2012, roč. 39, č. 8, s. 2744–2751. ISSN 0305-4403.

NEHYBA, Slavomíra a MASTALERZ, Krzysztof. Příspěvek k poznání jezerní sedimentace v Boskovické brázdě. *Geologické výzkumy Moravy a Slezska v roce 1996*. Brno, 1997, roč. 4, s. 71–72. ISSN 1212-6209.

PABST, William. Die Tierfährten in dem Rotliegenden „Deutschlands“. *Nova Acta Leopoldina*. Halle, 1908, roč. 89, č. 2, s. 315–481.

POHLIG, Hans. Saurierfährten in dem Unteren Rotliegenden von Friedrichroda. *Verhandlungen des Naturhistorischen Vereines der preussischen Rheinlande und Westfalen, Sitzungsberichte*. Bonn: 1885, roč. 42, s. 285–286.

SPINDLER, Frederik, VOIGT, Sebastian a FISCHER, Jan. Edaphosauridae (Synapsida, Eupelycosauria) from Europe and their relationship to North American representatives. *PalZ*. 2019, roč. 94, s. 125–153. ISSN 0031-0220.

ŠMARDA, Jan. Podhorácké muzeum v Tišnově. In: *Od Horácka k Podyjí. Vlastivědný sborník jihozápadní Moravy*. 1931, roč. VIII., s. 333–334.

ŠPINAR, Zdeněk, Vlastimil. *Revize některých moravských diskosauriscidů (Labyrinthodontia)*. Praha, 1952, s. 1–115.

ŠTAMBERG, Stanislav. New discoveries of palaeoniscoid fishes and other fauna and flora from the northern region of Boskovice Furrow, Czech Republic. *Journal of the Czech Geological Society*. Praha, 1997, roč. 42, č. 1–2, s. 111–120. ISSN 1210-8197.

ŠVESTKA, František. Příspěvek k dnešní bilanci nálezů rostlinných fosilií z uhelné pánve rosicko-oslavanské a památné Rybičkové skály pod spodnopermským Konvizem u Padochova. *Příroda*. 1943, roč. 35, č. 5, s. 116–119.

VOIGT, Sebastian. Die Tetrapodenichnofauna des kontinentalen Oberkarbon und Perm im Thüringer Wald—Ichnotaxonomie, Paläökologie und Biostratigraphie. Göttingen: Cuvillier Verlag, 2005. ISBN 3-86537-432-8.

VOIGT, Sebastian. Zur Geschichte der Tetrapodenfährtenfunde in den Sandsteinbrüchen bei Tambach-Dietharz (1887–1908). *Abhandlungen und Berichte des Museums der Natur Gotha*. Gotha, 2002, roč. 22, s. 47–58. ISSN 0863-2413.

VOIGT, Sebastian a HAUBOLD, Hartmut. Analyse zur Variabilität der Tetrapodenfährte *Ichnoitherium cottae* aus dem Tambacher Sandstein (Rotliegend, U-Perm, Thüringen). *Hallesches Jahrbuch für Geowissenschaften*. 2000, B22, s. 17–58.

VOIGT, Sebastian, BERMAN, David a HENRICI, Amy. First well-established track-trackmaker association of Paleozoic tetrapods based on *Ichnoitherium* trackways and diadectid skeletons from the Lower Permian of Germany. *Journal of Vertebrate Paleontology*. 2007, roč. 27, č. 3, s. 553–570. ISSN 0272-4634.

ZACPAL, Josef. 70 let Podhoráckého muzea. *Sborník Muzea Brněnska*. Předklášteří: Okresní muzeum Brno-venkov, 1999, s. 23–34.

ZÍDEK, Jiří. Nové nálezy žralokovitých ryb skupiny Xenacanthodii ve spodním permu boskovické brázdy na Moravě. *Časopis Národního Muzea, Oddíl přírodovědný*. Praha, 1966, roč. 135, č. 2, s. 74–80.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

BUCHWITZ, Michael a VOIGT, Sebastian. On the morphological variability of Ichnoterium tracks and evolution of locomotion in the sistergroup of amniotes. *PeerJ*. 2018. DOI 10.7717/peerj.4346.

PORTER, Samantha Thi, ROUSSEL, Morgan a SORESSI, Marie. A Simple Photogrammetry Rig for the Reliable Creation of 3D Artifact Models in the Field: Lithic Examples from the Early Upper Paleolithic Sequence of Les Cottés (France). *Advances in Archaeological Practice*. 2016, roč. 4, čís. 7, s. 1–86. DOI:10.7183/2326-3768.4.1.71.

VOIGT, Sebastian a GANZELEWSKI, Michael. Toward the origin of amniotes: diadectomorph and synapsid footprints from the early Late Carboniferous of Germany. *Acta Palaeontologica Polonica*. 2010, roč. 55, č. 1, 57–72. DOI: 10.4202/app.2009.0021.

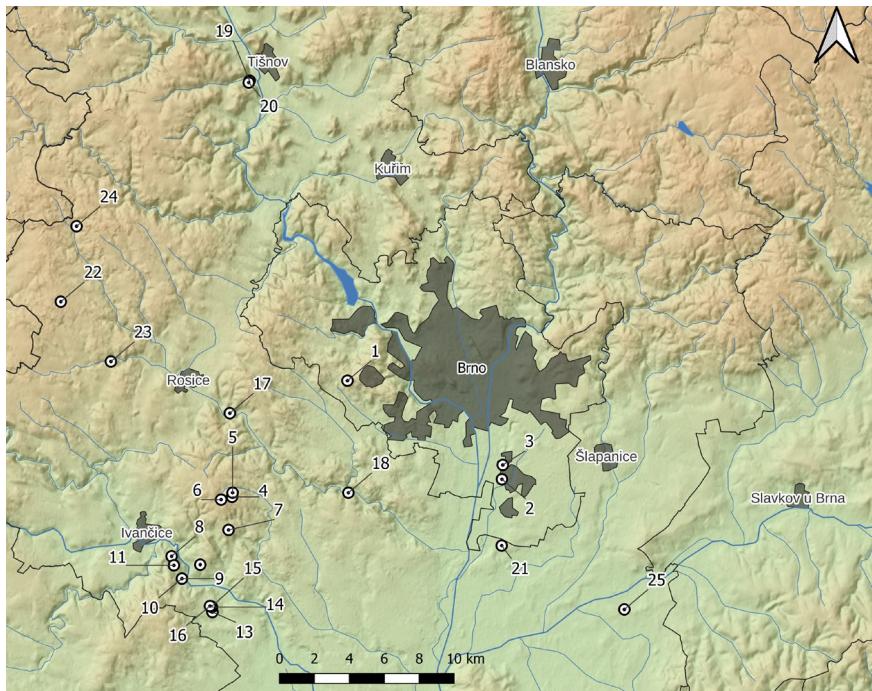
PRAVĚKÉ NÁLEZY ODEVZDANÉ NEBO ZÍSKANÉ PROSPEKCÍ DO SBÍREK POBOČEK MUZEA BRNĚNSKA V ROCE 2020

David Hons
Filip Ševčík

V roce 2020 se sbírkové fondy poboček Muzea Brněnska rozrostly o několik stovek odevzdaných kovových artefaktů. Výrazný nárůst předmětů odevzdaných do muzejních sbírek byl způsoben kombinací těchto faktorů – cílené snahy rozšiřovat povědomí o možnostech spolupráce muzeí s veřejností a aktivními projekty Archeologického ústavu Akademie věd ČR Brno a Jihomoravského kraje. Část předmětů byla získána dohledávkami na místech s pozitivními archeologickými nálezy. V následujícím článku jsou představeny vybrané odevzdané, případně dohledané, předměty, pocházející z katastrálního území okresu Brno-venkov a území města Brna, které lze zařadit do období pravěku a rané doby dějinné. Všechny tyto nálezy jsou nyní součástí archeologických podsbírek tří poboček Muzea Brněnska.¹ Cílem příspěvku je zpřístupnit data o archeologických nálezech širší badatelské veřejnosti pro účel dalších výzkumů a v tomto systematicky pokračovat i u dalších získaných artefaktů.

U jednotlivých nálezů jsou uvedeny katastry obcí, z nichž pocházejí. Přesné místo nálezu známe buď díky osvědčeným a poučeným spolupracovníkům, případně (pokud to bylo možné) byla místa nálezu ověřena pracovníky muzea přímo v terénu v rámci dohledávacích výzkumů. Při nálezu byly zaznamenány GPS souřadnice každého předmětu, s artefakty nebylo dále nijak manipulováno a byly předány k odbornému ošetření. Při dohledávacích výzkumech na místě nálezu bylo pod dohledem archeologa postupováno stejným způsobem, přičemž byla pořízena fotodokumentace nále佐 situace. V článku jsou uvedeny katastry nálezů, přesné souřadnice jsou k dispozici u archeologů Muzea Brněnska. (Fotografie artefaktů zahrnutých v článku pořídil David Hons, není-li uvedeno jinak.)

1 Archeologické podsbírky jsou součástí sbírky Muzea ve Šlapanicích (dále MŠL), sbírky Muzea v Ivančicích (dále MIV) a sbírky Podhoráckého muzea (dále PM), předměty byly rozděleny dle tradičních sběrných oblastí poboček.

Mapa lokalit artefaktů uvedených v článku. (F. Ševčík)

SOUPIS NÁLEZŮ A LOKALIT

BRNO-BOSONOHY DOBA BRONZOVÁ

Bronzová jehlice s hřebíkovitou hlavicí (mapa 1, tab. 1, obr. 1), která je tvořena třemi postupně se zmenšujícími plochými disky přecházejícími do silnějšího krčku, ze kterého vychází rovné tělo jehlice. V literatuře se nepodařilo nalézt zcela analogický typ, ale podle podobné morfologie s jinými nálezy, by jehlice mohla být řazena do střední až mladší doby bronzové (srov. s jehlicemi z různých depotů daného období).² Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Bosonohy. Inv. č. nálezu A 734 (MSL).

² SALAŠ, Milan. *Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I.* Brno: Moravské zemské muzeum, 2005.

BRNO-HOLÁSKY DOBA BRONZOVÁ

Fragment bronzové jehlice se značně poškozenou, patrně cibulovitou hlavičkou a celým ulomeným tělem (mapa 2, tab. 1, obr. 2). Daný fragment nebylo možné datovat přesněji než do střední až mladší doby bronzové, a to na základě výskytu jehlic s tímto tvarem hlavice.³ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru Brno-Holásky. Přír. č. nálezu S7/2022 (MSL), nálezce Daniel Suchý.

BRNĚNSKÉ IVANOVICE DOBA ŘÍMSKÁ

Fragment zachycovače broncové (klínkovité?) spony z doby římské (mapa 3, tab. 1, obr. 3). Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Brněnské Ivanovice. Přír. č. nálezu S7/2022 (MSL), nálezce Daniel Suchý.

HLÍNA (okr. Brno-venkov) DOBA BRONZOVÁ

Kompletně zachovaná jehlice s dvojkónicky formovanou hlavicí složenou z na sebe nasedajících disků (mapa 4, tab. 1, obr. 4). Nejbližší analogii (nikoli zcela totožnou) představuje nález z depotu z Želatovic. Časově je možné zařadit ji do závěru střední a počátku mladší doby bronzové.⁴ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Hlína u Ivančic. Inv. č. nálezu A 8631 (MIV), nálezce Michal Veith.

Kompletně dochovaná bronzová sekera s laloky (mapa 5, tab. 1, obr. 5). V místě ostří patrné drobné narušení struktury povrchu artefaktu. Nejbližší analogie představují nálezy z depotu Drslavice 1⁵ a Drslavice 2,⁶ což ji řadí do stupně HA1-BD. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Hlína u Ivančic. Přír. č. nálezu 38/2021 (MIV), nálezce Zdeněk Strašák.

Kompletně dochovaná bronzová sekerka se srdcovitým schůdkem a mírně poškozeným ostřím (mapa 6, tab. 1, obr. 6). Její nejbližší analogie pochází z depotu

³ Ibid.

⁴ SALAŠ, Milan. *Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I.* Brno: Moravské zemské muzeum, 2005, s. 106; TÝŽ, pozn. 2, s. 295, tab. 291-12.

⁵ SALAŠ, pozn. 2, s. 113, tab. 109.

⁶ Ibid., s. 147, tab. 143.

Tab. 1

1 – inv. č. A 734; 2 – přír. č. S7/2022 (jehlice);
3 – přír. č. S7/2022 (spona); 4 – inv. č. A8631;
5 – přír. č. 38/2021; 6 – inv. č. A8634.
(foto: D. Hons)

z Hodonína.⁷ Datovat tento typ sekery lze od závěru starší doby bronzové po starší stupeň mohylových kultur.⁸ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Hlína u Ivančic. Inv. č. nálezu A 8634 (MIV), nálezce Michal Veith.

DOBA LATÉNSKÁ

Bronzový vodící kroužek z koňského postroje, odlomený v krčku (mapa 7, tab. 2, obr. 1). Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Hlína u Ivančic. Inv. č. nálezu A 8636 (MIV), nálezce Michal Veith, určení Zuzana Golec Mírová.

IVANČICE (okr. Brno-venkov) DOBA BRONZOVÁ

Kompletně zachovaná jehlice typu Gutenbrun s pokrouceným tělem jehly (mapa 8, tab. 2, obr. 2), datovaná do doby bronzové.⁹ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Ivančice. Inv. č. nálezu A 8629 (MIV), nálezce Michal Veith.

Bronzová jehlice s bikonickou hlavicí dělenou jedním obvodovým žlábkem (mapa 9, tab. 2, obr. 3). Horní polovina hlavice je zdobená dvěma soustřednými žlábkami. Tělo jehlice je ulomené, fragment samotný relativně poškozený. Analogický artefakt se nepodařilo nalézt, morfologicky je nejpodobnější jehlici typu Mostkovice z Uherského Ostrohu.¹⁰ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Ivančice. Inv. č. nálezu A 8630 (MIV), nálezce Michal Veith.

Bronzová jehlice s nerovnoměrně bikonickou hlavicí a mírně zduřelým příčně provrtaným krčkem (mapa 10, tab. 2, obr. 4). Špička jehlice je ulomená a tělo jehlice je dvakrát ohnuté. Vzhledem k podobnosti s nálezy ze Smolína¹¹ ji můžeme rámco-vě zařadit do období středodunajské mohylové kultury, ačkoliv se nejedná o totožné jedince, ale pouze typově blízké artefakty. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Ivančice. Inv. č. nálezu A 8635 (MIV), nálezce Michal Veith.

7 SALAŠ, pozn. 4, s. 32; SALAŠ, pozn. 2, s. 5.

8 SALAŠ, pozn. 4, s. 32.

9 Ibid., s. 10, tab. 107; SALAŠ, pozn. 2, s. 137, tab. 133: 495, 496.

10 Ibid., s. 286, tab. 282:21.

11 ČIŽMÁŘ, Miloš, GEISLEROVÁ, Kateřina a UNGER, Jiří. *Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998*. Brno: Ústav archeologické památkové péče, 2000, s. 225, obr. 159.

DOBA ŘÍMSKÁ

Germánská bronzová jezdecká ostruha (mapa 11, tab. 2, obr. 5) ze starší doby římské.¹² Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Ivančice. Inv. č. nálezu A 8632 (MIV), nálezce Michal Veith.

MORAVSKÉ BRÁNICE (okr. Brno-venkov)

DOBA BRONZOVÁ

Fragment středové části bronzového srpu či nože (mapa 12, tab. 2, obr. 6). Artefakt je značně poškozený, odlévaný z jednodílné formy, ostří se kompletně nedochovalo. Datování je rámcově do střední až pozdní doby bronzové. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Moravské Bránice. Přír. č. nálezu 4/2022 (MIV), nálezce Tomáš Potůček.

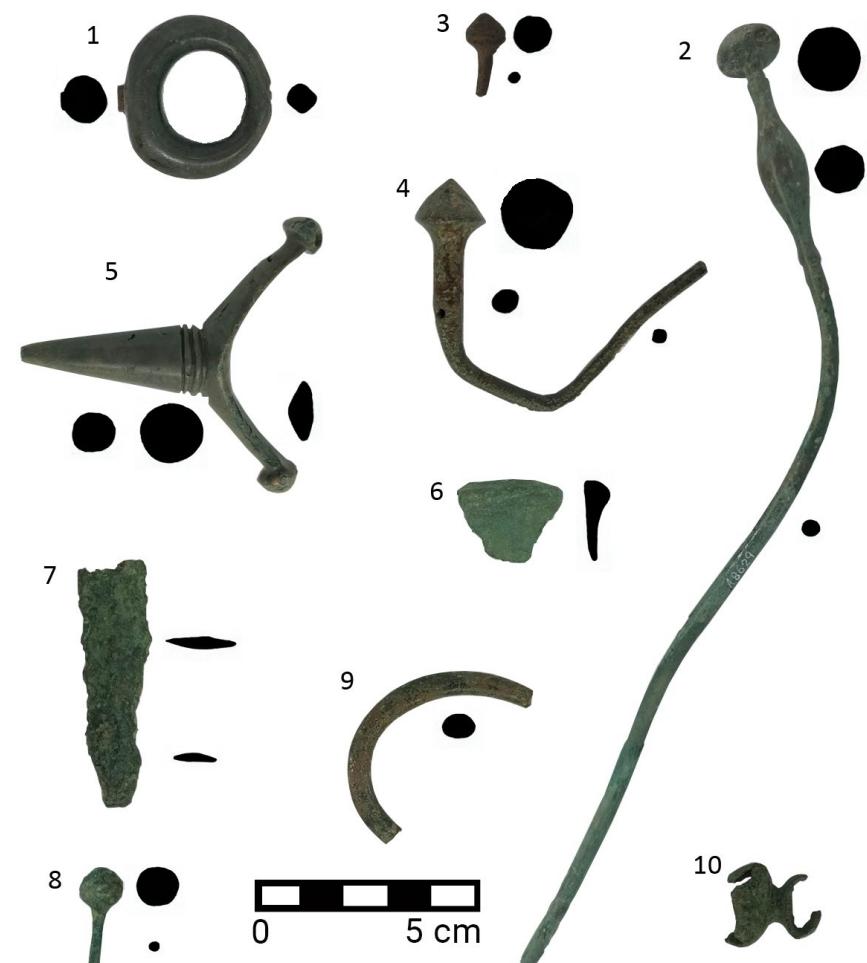
NOVÉ BRÁNICE (okr. Brno-venkov)

DOBA BRONZOVÁ

Fragment střední a koncové části bronzové dýky (mapa 13, tab. 2, obr. 7). Předmět je značně poškozený, ostří je téměř kompletně zkorodované a chybí hrot, středové žebro zůstalo relativně dobře patrné. Možná pouze rámcová datace do starší až střední doby bronzové. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Nové Bránice. Přír. č. nálezu 4/2022 (MIV), nálezce Tomáš Potůček.

Jehlice s bikonickou hlavicí zdobená v nejširším místě dvěma rovnoběžnými liniemi (mapa 14, tab. 2, obr. 8). Tělo jehlice je odlomeno a celý fragment je poměrně značně poškozený. Zařadit ho lze rámcově do mladší až pozdní doby bronzové, na základě podobné morfologie s dalšími nálezy.¹³ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Nové Bránice. Přír. č. nálezu 4/2022 (MIV), nálezce Tomáš Potůček.

Pravděpodobný fragment menšího bronzového náramku bez jakékoliv patrné výzdoby (mapa 15, tab. 2, obr. 9). Zachováno 40–50 % náramku. Zařazeno rámcově do doby bronzové. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Nové Bránice. Přír. č. nálezu 4/2022 (MIV), nálezce Tomáš Potůček.

Tab. 2

- 1 – inv. č. A 8636;
 - 2 – inv. č. A 8629;
 - 3 – inv. č. A 8630;
 - 4 – inv. č. A 8635;
 - 5 – inv. č. A 8632;
 - 6 – přír. č. 4/2022 (srp/nůž);
 - 7 – přír. č. 4/2022 (dýka); 8 – přír. č. 4/2022 (jehlice);
 - 9 – přír. č. 4/2022 (náramek); 10 – přír. č. 4/2022 (nánožník).
- (foto: D. Hons)

12 TEJRAL, Jaroslav. Na hranicích impériia. In: PODBORSKÝ, Vladimír, ed. *Pravěké dějiny Moravy*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, s. 434.

13 SALAŠ, Milan a ŠTROF, Antonín. V lesku zlatavého bronzu. In: PODBORSKÝ, Vladimír, ed. *Pravěké dějiny Moravy*. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 1993.

DOBA LATÉNSKÁ

Fragment nánožníku z dutých polokoulí (mapa 16, tab. 2, obr. 10), který můžeme zařadit do stupně LT B2.¹⁴ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Nové Bránice. Přír. č. nálezu 4/2022 (MIV), nálezce Tomáš Potůček.

OMICE (okr. Brno-venkov)

DOBA LATÉNSKÁ

Šest fragmentů nánožníku z hladkých dutých polokoulí (mapa 17, tab. 3, obr. 1). Dohromady se jedná o téměř kompletní exemplář, jednotlivé části jsou více či méně deformované. Jako analogii lze uvést například nález z lokality Vracov datovaný do stupně LT B2.¹⁵ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Omice. Inv. č. nálezu A 8638 (MIV).

OŘECHOV (okr. Brno-venkov)

DOBA LATÉNSKÁ

Fragment článku zápony bronzového opasku (mapa 18, tab. 3, obr. 2). Nejbližší analogie je zápona z lokality Žehuň, kterou autoři výzkumu zařazují mezi stupně LT C1–LT C2.¹⁶ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Ořechov. Inv. č. nálezu A 727 (MŠL).

PŘEDKLÁŠTERÍ (okr. Brno-venkov)

DOBA BRONZOVÁ

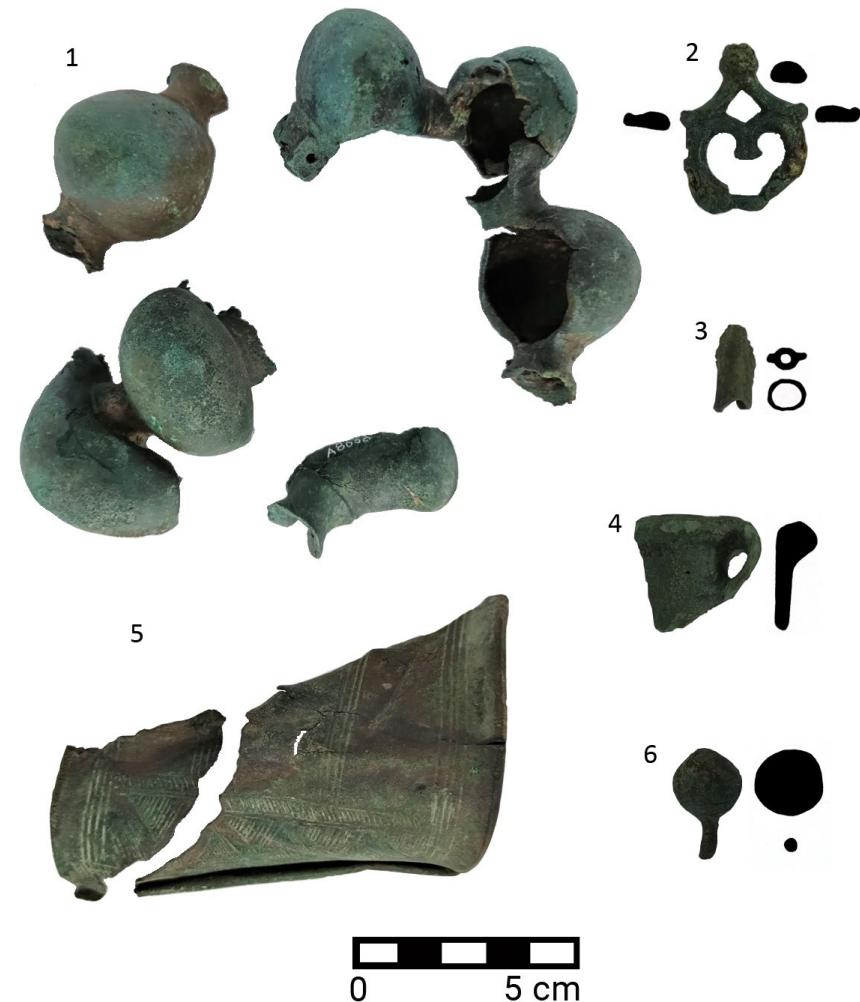
Drobný, relativně poškozený fragment středové části bronzového hrotu šípu (mapa 19, tab. 3, obr. 3). Fragment sestává ze středové části tulejky a zbytků křidélek. Nález lze rámcově datovat do doby bronzové. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Předklášteří. Přír. č. nálezu 9/2022 (PM).

Drobný fragment horní části sekery s kompletně zachovaným ouškem (mapa 20, tab. 3, obr. 4). Na kousku dochované tulejky je patrná značně poškozená geometrická

¹⁴ ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. *Encyklopédie Keltů na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2004, s. 84.

¹⁵ Ibid., s. 84.

¹⁶ DANIELISOVÁ, Alžběta, KYSELA, Jan, MANGEL, Tomáš, KYSELÝ, René a MILITKÝ, Jiří. Iron Age site in Žehuň, Central Bohemia. An open settlement with central functions. Památky Archeologické. Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha, 2018, roč. CIX, s. 141.

Tab. 3

- 1 – inv. č. A 8638;
 - 2 – inv. č. A 727;
 - 3 – přír. č. 9/2022 (šípka);
 - 4 – přír. č. 9/2022 (sekera);
 - 5 – přír. č. S31/2021;
 - 6 – inv. č. A 733.
- (foto: D. Hons)

výzdoba (snad trojúhelníkovitý výzdobný motiv). Fragment artefaktu lze datovat do doby bronzové stupňů BD–HB.¹⁷ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Předklášteří. Přír. č. nálezu 9/2022 (PM).

REBEŠOVICE (okr. Brno-venkov) DOBA BRONZOVÁ

Dva fragmenty bronzového plechového nápažníku s geometrickou rytou výzdobou (mapa 21, tab. 3, obr. 5). Na základě výzdoby se jedná o nápažník borotického typu, který datujeme do starší doby bronzové stupně BA2.¹⁸ Jedná se pravděpodobně o nález z rozoraného hrobu. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Rebešovice. Přír. č. nálezu S31/2021 (MŠL), nálezce Daniel Suchý.

ÚJEZD U ROSIC (okr. Brno-venkov) DOBA BRONZOVÁ

Bronzová dýka s obloukovitým týlem a výrazným středovým žebrem, které se v místě napojení rukojeti rozšiřuje (mapa 22, tab. 4, obr. 1). Rukojet byla upevněna čtyřmi nýtkami umístěnými v horním oblouku dýky. Tři nýtky jsou stále zakorodované v předmětu, čtvrtý byl uvolněný, ale podařilo se ho rovněž dohledat. V oblasti upevnění rukojeti z organického materiálu je po očištění patrný její negativ v korozních produktech. Jako nejbližší analogii lze uvést dýku typu Holýšov z lokality Biřkov,¹⁹ kterou autor řadí na přelom stupňů BA2 a BB1.²⁰ Další analogií je dýka z lokality Vilshofen an der Donau,²¹ kterou autor řadí do stupně BA2.²² Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Újezd u Rosic. Přír. č. nálezu 3/2022 (MIV), nálezce Petr Dvořák.

ZAKŘANY (okr. Brno-venkov) DOBA BRONZOVÁ

Bronzový bohatě zdobený meč s číškovitou hlavicí (mapa 23, tab. 4, obr. 3). Při nálezu meče se podařilo dohledat i ulomenou špičku. Meč lze datovat do období popelníkových polí, konkrétně stupně HA B1.²³ Jeho podrobné zpracování včetně traseologické analýzy bude předmětem samostatného článku. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Zakřany. Inv. č. nálezu A 8639 (MIV).

ZÁLESNÁ ZHOŘ (okr. Brno-venkov) DOBA BRONZOVÁ

Bronzová dýka s obloukovitým týlem a dvěma asymetricky umístěnými nýty v horní části (mapa 24, tab. 4, obr. 2). Nejbližší analogií je dýka typu Vrhaveč z lokality Brozánky,²⁴ kterou autor řadí do stupňů BB2–BC²⁵. Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Zálesná Zhoř. Přír. č. nálezu 5/2022 (MIV).

ŽATČANY (okr. Brno-venkov) DOBA BRONZOVÁ

Fragment horní části jehlice s cibulovitou hlavicí bez jakékoliv patrné výzdoby (mapa 25, tab. 3, obr. 6). Tělo jehly je ulomeno cca 1 cm pod hlavicí. Datujeme ji do mladší až pozdní doby bronzové, v nálezových celcích se vyskytuje od mladšího stupně popelníkových polí.²⁶ Lokalizace: Předmět byl nalezen v katastru obce Žatčany. Inv. č. nálezu A 733 (MŠL), nálezce Martin Maršál.

17 SALAŠ, pozn. 2.

18 STUCHLÍK, Stanislav. *Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České Republiky, 2006, s. 28.

19 NOVÁK, Petr. *Die Dolche in Tschechien. Prähistorische Bronzefunde IV/13*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2011, s. 82.

20 Ibid., tabulka č. 83.

21 WELS-WEYRAUCH, Ulrike. *Die Dolche in Bayern. Prähistorische Bronzefunde VI/15*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015, s. 72.

22 Ibid., tabulka č. 57.

23 WINIKER, Julian. *Die bronzezeitlichen Vollgriffscherter in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde IV/19*. Stuttgart, Franz Steiner, 2015, s. 65; KYTLICOVÁ, Olga. *Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde XX/12*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, Taf. 124: 54.

24 NOVÁK, pozn. 19, s. 88.

25 Ibid., s. 93.

26 SALAŠ, pozn. 4, s. 109.

Tab. 4

- 1 – přír. č. 3/2022;
 - 2 – inv. č. A 8640;
 - 3 – inv. č. A 8639.
- (foto: D. Hons)

INTERPRETAČNÍ POTENCIÁL PŘEDMĚTŮ

Výše uvedené artefakty představují zlomek skutečného počtu nacházených předmětů a v současném množství reprezentují zpravidla příliš torzovité informace, které mohou získat významnější vypovídací a vědeckou hodnotu pouze v podstatně rozšířeném nálezovém fondu. Přesto některé exempláře vynikají a mají zajímavý informační potenciál i jako solitérní nálezy. Jedná se zejména o bronzový meč (Tab. 4, obr. 3), nalezený v katastru obce Zakřany (v současné době se připravuje samostatný příspěvek věnovaný tomuto artefaktu), který je velmi cenným dokladem aktivit populace z mladší doby bronzové. Způsob jeho uložení i solitérní charakter nálezu může, spolu s odbornými traseologickými a metalografickými analýzami, přispět k poznání tehdejší společnosti a způsobu jejího uvažování.

Druhý velmi zajímavý předmět je bronzový nápažník „borotického typu“ (Tab. 3, obr. 5). Z minulosti známe několik analogických nálezů (především eponymní depot nejnověji zahrnutý v práci S. Stuchlíka,²⁷ případně nález publikovaný F. Trampotou²⁸). Na základě precizního provedení a výzdoby předpokládáme, že se jedná o předmět vysoké estetické a společenské hodnoty, jakých je v současné době známo jen několik.

Důležitý je i nález bronzové dýky z katastru obce Zálesná Zhoř (Tab. 4, obr. 2), která se nachází na okraji sídelní oikumeny. Bližší studium prostorových vztahů dosud známých sídlišť může přinést zajímavá zjištění o působení pravěkých populací na přelomu starší a střední doby bronzové v dané oblasti.

V souhrnu nám nálezy v některých případech umožňují sledovat lidské aktivity v minulosti v oblastech, kde dříve tyto doklady chyběly, a to je jejich nesporný přínos. Na stranu druhou je nezbytné snažit se zajistit ochranu památek a rozšiřovat a evidovat nálezový fond, aby bylo možné využít získané poznatky k preciznějším vědeckým výstupům a zároveň představit veřejnosti ucelený obraz naší historie.

²⁷ STUCHLÍK, pozn. 18., s. 28

²⁸ TRAMPOTA, František. Novosedly (k. ú. Novosedly na Moravě, okr. Břeclav). *Přehled výzkumů 57-1*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České Republiky, 2016, s. 220–222.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích, Muzeum ve Šlapanicích, Podhorácké muzeum: podsbírky Archeologické.

- DANIELISOVÁ, Alžběta, KYSELA, Jan, MANGEL, Tomáš, KYSELÝ, René a MILITKÝ, Jiří. Iron Age site in Žehuň, Central Bohemia. An open settlement with central functions. *Památky Archeologické*. Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha, 2018, roč. CIX, s. 127–178. ISSN 0031-0506.
- ČIŽMÁŘ, Miloš, GEISLEROVÁ, Kateřina a UNGER, Jiří. *Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998*. Brno: Ústav archeologické památkové péče, 2000. ISBN 80-902511-9-6.
- ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. *Encyklopédie Keltů na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-249-X.
- KYTLICOVÁ, Olga. *Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde XX/12*. Stuttgart: Franz Steiner, 2007. ISBN 978-3-515-09071-1.
- NOVÁK, Petr. *Die Dolche in Tschechien. Prähistorische Bronzefunde IV/13*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2011. ISBN 978-3-515-10121-9.
- SALAŠ, Milan. *Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2005. ISBN 80-7028-211-8.
- SALAŠ, Milan. *Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku II*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2005. ISBN 80-7028-212-6.
- SALAŠ, Milan a ŠTROF, Antonín. V lesku zlatavého bronzu. In: PODBORSKÝ, Vladimír, ed. *Pravěké dějiny Moravy*. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, s. 233–332. ISBN 80-85048-45-0.
- STUCHLÍK, Stanislav. *Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České Republiky, 2006. ISBN 80-86023-68-0.
- TEJRAL, Jaroslav. Na hranicích impériá. In: PODBORSKÝ, Vladimír, ed. *Pravěké dějiny Moravy*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, s. 424–470. ISBN 80-85048-45-0.
- TRAMPOTA, František. Novosedly (k. ú. Novosedly na Moravě, okr. Břeclav). *Přehled výzkumů 57-1*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České Republiky, 2016, s. 220–222. ISSN 1211-7250.
- WELS-WEYRAUCH, Ulrike. *Die Dolche in Bayern. Prähistorische Bronzefunde VI/15*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015. ISBN 978-3-515-11330-4.
- WINIKER, Julian. *Die bronzezeitlichen Vollgriffscherwerter in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde IV/19*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015. ISBN 978-3-515-11211-6.

PRAVĚKÉ A STŘEDOVĚKÉ OSÍDLENÍ NA KATASTRECH OBCÍ KOVALOVICE, POZOŘICE, SIVICE, TVAROŽNÁ A VINIČNÉ ŠUMICE

David Hons

Předkládaný text si klade za cíl souhrnně představit dosavadní poznatky o vývoji pravěkého a středověkého osídlení na katastrech obcí Kovalovice, Pozořice, Sivice, Tvarožná a Viničné Šumice (vše okres Brno-venkov). Navazuje na obdobné články, které vyšly ve *Sborníku Muzea Brněnska* v letech 2020¹ a 2021². Jedná se o další z dílčích výstupů systematického záměru studia pravěkých a ranně středověkých sídelních struktur v regionu východně od Brna. Do roku 2021 bylo zaznamenáno více než 80 různých komponent. Cílem práce bylo mimo jiné co nejpřesněji lokalizovat jednotlivé starší nálezy, jelikož u řady z nich není jisté, kde přesně byly objeveny. Na základě těchto dat a zmapování dostatečně reprezentativního území bude možné podrobnější a přesnější studium sídelních strategií a dynamiky vývoje osídlení v jednotlivých historických etapách. Článek zároveň poskytuje teoretický základ pro případné preventivní povrchové prospekce a v neposlední řadě nabízí podklady pro prezentaci archeologických lokalit a jejich významu pro obyvatele jednotlivých obcí. Toto téma je rovněž klíčové ve vztahu k ochraně budoucích archeologických nálezů a budování vzájemné důvěry mezi veřejností a kulturními institucemi, v jejichž gesci je záchrana a poznání archeologických památek.

HISTORIE VÝZKUMU

Ofce, které jsou předmětem zájmu článku, nalezneme východně od Brna v místech vyústění důležité komunikační tepny vedoucí ze střední Moravy, tzv. Vyškovské brány. Severní hranici katastrů sledovaných obcí vymezují svahy Drahanské

1 HONS, David. Pravěké a středověké osídlení na katastrech obcí Šlapanice a Bedřichovice. *Sborník Muzea Brněnska* 2020. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 85–105.

2 HONS, David. Pravěké, středověké a novověké osídlení na katastrech obcí Blažovice, Jiříkovice, Ponětovice a Prace. *Sborník Muzea Brněnska* 2021. Brno: Muzeum Brněnska, 2021, s. 115–136.

vysočiny a směrem na jih a jihovýchod se toto území otevírá do mírně zvlněné krajiny, která je poměrně intenzivně zemědělsky obdělávaná. I z toho důvodu evi- dujeme nejstarší nálezy v tomto prostoru již na sklonku 19. století. Na počátku 20. století se začínají množit jednotlivé objevy, převážně náhodného rázu. Syste- matičtěji zde prováděl sběry, především paleolitické industrie, J. Lavický. Výraz- ný nárůst archeologických objevů, často náhodných při různých stavbách nebo polních pracích, přichází v meziválečném období, kdy se zde angažuje mimo jiné budoucí ředitel Archeologického ústavu ČSAV v Brně J. Poulík. Několik výzkumů proběhlo i ve čtyřicátých letech, ale až po nich dochází k systematictější evidenci jednotlivých výzkumů pod hlavičkou Archeologického ústavu československé aka- demie věd v Brně (AÚ ČSAV Brno, dnes AÚ AV ČR Brno). Postupně se do výzkumů zapojuje i Moravské zemské muzeum v Brně a od devadesátých let přebírá zásadní úlohu při záchráně archeologických památek Ústav archeologické památkové péče Brno (ÚAPP Brno), což platí dodnes.

Poznatky o sledované oblasti byly souhrnně zpracovány v knize L. Belcrediho a jeho spolupracovníků z roku 1989,³ která se zaměřuje na archeologické lokality z katastru Brno-venkov, včetně námi sledovaných katastrů. Od doby vydání této publikace však významným způsobem narostl počet nových objevů. Vybrané loka- lity se staly součástí desítek samostatných článků, souhrnných studií či diplomovo- vých prací. Za všechny jmennujme články věnované např. bohuniciénskému osídlení od P. Škrdly,⁴ M. Čižmáře a M. Geislera,⁵ nebo P. Boliny a J. Doležela⁶. Nejnověj- ším komplexnějším zpracováním vývoje osídlení v okolí Santonu (kat. Tvarožná) je kapitola P. Kose v knize *Santon. Příroda a historie* z roku 2008, v níž autor předsta- vuje historii Santonu, jeho význam i zasazení do kontextu širšího regionu.⁷

METODY A ZDROJE

Článek vznikl na základě podkladů shromážděných z archivu AÚ AV ČR Brno (nálezové zprávy a mapky katastrů a tratí). Dalším zdrojem informací byly

3 BELCREDI, Ludvík a kol. *Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov*. Brno: Okresní muzeum Brno-venkov, 1989.

4 ŠKRDLA, Petr a kol. *Tvarožná-Za školou. The results of 2008 excavation season. Přehledy výzkumu 50 (2009)*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2009, s. 13–26.

5 ČIŽMÁŘ, Miloš a GEISLER, Martin. *Příspěvek k poznání výšinných sídlišť kultury únětické na Moravě. Acta Musae Moraviae. Scientiae sociales*. Brno: Moravské muzeum, 1993, roč. 78, č. 1, s. 51–57.

6 BOLINA, Pavel a Doležel, Jiří. Hrady na Drahanské vrchovině do konce 13. století. *Archaeologica Historica*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1988, roč. 13, s. 321–352.

7 KOS, Petr. Osídlení tvaroženského Santonu a jeho okolí od pravěku po raný novověk. In: KOLÁŘOVÁ, Dana, ed. *Santon. Příroda a historie*. Tvarožná, 2008, s. 40–61.

nálezové zprávy z archivu ÚAPP Brno a jednotlivé dílčí články či souhrnné pub- likace uvedené u příslušných lokalit. Jak již bylo řečeno, článek navazuje jak na informace shromážděné L. Belcredim a jeho kolegy,⁸ tak na práci P. Kose⁹. Z výše uvedených zdrojů byly získány buď přesné koordináty jednotlivých lokalit ve formě S-JTSK (především z vázaných nálezových zpráv AÚ AV ČR Brno a ÚAPP Brno), případně přibližné koordináty založené buď na pláncích v jednotlivých nálezových zprávách, publikacích, či podle pojmenování tratí. Lokality byly podle míry přesnosti polohy rozdeleny na kategorie 1–4, kdy 1 = přesná poloha naleziště, 2 = s přesností na několik desítek metrů, 3 = s přesností na střed tratě (potažmo schematického plánu), 4 = známe pouze katastr nalezu. V mapách, které jsou součástí článku, jsou vyznačeny pouze lokality s mírou přesnosti 1–3, poslední skupina s mírou přesnosti 4 je pouze uvedena jako samostatné nálezy pocházející z daného katastru a období. V první části článku jsou shrnutý všechny lokality z daných katastrů, v druhé části je pojednáno o prostorových souvislostech ve vybraných obdobích. Datace k jednotlivým obdobím vychází z Archeobotanické databáze ČR, není-li uvedeno jinak.¹⁰

1. PALEOLIT

(PRO MORAVU CCA 780 000–8 000 PŘ. N. L.)¹¹

Mapa č. 1

Sídliště/stanice

- Tvarožná-Za školou (lok. 1) bohunicién, rozsáhlá kolejce kamenných štípaných artefaktů z povrchových sběrů i systematického výzkumu¹²
- Tvarožná IV-Čermáková Zmola (lok. 2) szeletien, povrchové sběry, větší část se zřejmě nedochovala.¹³
- Tvarožná I-Nová pole (lok. 3) aurignacien, jedna z nejreprezentativnějších lokalit vyvinutého aurignacienu¹⁴
- Pozořice-Na Větráku (lok. 4) paleolit, povrchové sběry¹⁵

8 BELCREDI a kol., pozn. 3.

9 KOS, pozn. 7.

10 DRESLETOVÁ, Dagmar. CZAD – Archeobotanical database of Czech Republic. [online]. [cit. 1. 5. 2021]. Dostupné z: <https://web.arup.cas.cz/czad/dating.php?l=cz>.

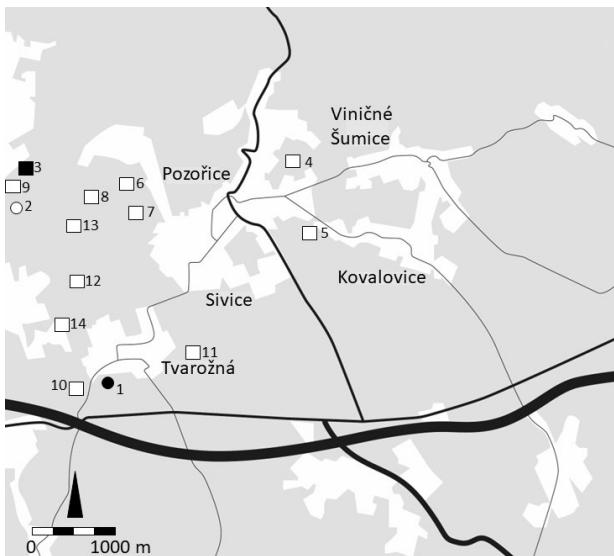
11 OLIVA, Martin. *Encyklopédie paleolitu a mezolitu českých zemí*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2016.

12 ŠKRDLA a kol., pozn. 4.

13 OLIVA, Martin. Revize paleolitických lokalit z východního okolí Brna. *Přehled výzkumů 1984*. Brno: Archeologický ústav ČSAV Brno, 1987, s. 16.

14 Ibid., s. 16.

15 Ibid., s. 15.

Mapa č. 1
Osídlení v paleolitu
(D. Hons)

- - paleolit
- - bohunicién
- - szeletien
- - aurignacién

- Pozořice, jihovýchod obce (lok. 5) mezi vrcholkem Poustka a holubickou silnicí, paleolit, povrchové sběry¹⁶
- Sivice, okolí kóty 367 (lok. 6) paleolit, povrchové sběry¹⁷
- Sivice, jihovýchod kóty 367 (lok. 7) paleolit, povrchové sběry¹⁸
- Tvarožná II-Na Krátkých (lok. 8) paleolit, povrchový sběr¹⁹
- Tvarožná III (lok. 9) paleolit, povrchový sběr²⁰
- Tvarožná V-Pod Santonem, Díly (lok. 10) paleolit, ojedinělé povrchové sběry²¹
- Tvarožná VI-U Studýnek (lok. 11) mladý paleolit, povrchový sběr²²
- Tvarožná VII-Tvaroženská, Netroufaly (lok. 12) paleolit, povrchový sběr²³
- Tvarožná VIII (lok. 13) paleolit, povrchový sběr²⁴
- Tvarožná IX (lok. 14) paleolit, povrchový sběr²⁵

16 Ibid.

17 Ibid., s. 16.

18 Ibid.

19 Ibid.

20 Ibid.

21 Ibid., s. 16–17.

22 Ibid., s. 17.

23 Ibid.

24 Ibid.

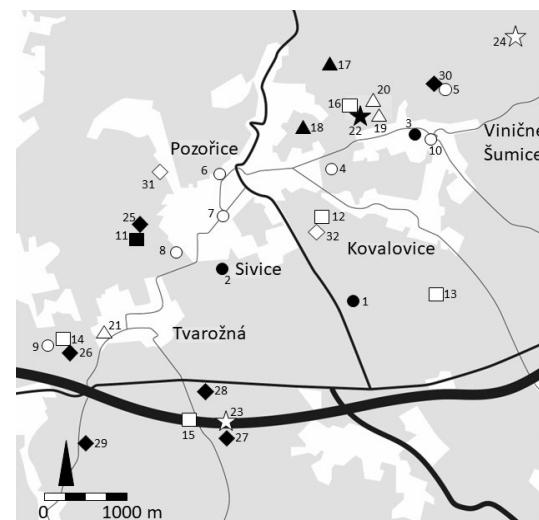
25 Ibid.

2. NEOLIT (5 600–4 500 PŘ. N. L.)

Mapa č. 2

Sídliště

- Pozořice-Nad Pastviskem (lok. 1) neolit, sídliště jáma rámcově zařazena do neolitu²⁶
- Sivice-Díly (lok. 2) neolit, nalezeno větší množství broušené a štípané industrie, tři přesleny²⁷
- Viničné Šumice (lok. 3) při záchranném archeologickém výzkumu zjištěna jáma patřící rámcově do pravěku²⁸

Mapa č. 2
Osídlení v neolitu a eneolitu
(D. Hons)

- - neolit
- - kultura s lineární keramikou
- - kultura s vypíchanou keramikou
- - kultura s moravskou malovanou keramikou
- ▲ - eneolit
- △ - kultura nálevkovitých pohárů
- ★ - bádenská kultura
- ☆ - jevišovická kultura
- ◆ - kultura se šňůrovou keramikou
- ◇ - kultura zvoncovitých pohárů

2.1. KULTURA S LINEÁRNÍ KERAMIKOU

Sídliště

- Pozořice, Maršíky-Poustky (lok. 4) nálezy keramiky, nástrojů broušené a štípané industrie, zřejmě jde o dvě polohy jednoho sídliště cca 300 m od sebe.²⁹

26 KOS, Petr. Pozořice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 42 (2000). Brno: AÚ AV ČR Brno, 2001, s. 139.

27 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 1904/1962.

28 PARMA, David. Viničné Šumice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 51. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2010, s. 326.

29 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 49; AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 2882/1946.

- Pozořice-Na Mordovně (lok. 5) nalezena keramika, broušená a štípaná industrie³⁰
- Pozořice-Peklo (lok. 6) kultura s lineární keramikou(?), nálezy keramiky a broušené industrie (kopytovitých klínů)³¹
- Pozořice a Sivice – Pod Kostelem, Nová ul. (lok. 7) během několika výzkumných sezón bylo při záchranném archeologickém výzkumu formou od sebe vzdálených výkopů na ploše cca 350 metrů nalezeno několik objektů obsahujících keramiku, mazanici, broušenou industrii a ostatní kamenné industrie (zrnotěrky).³²
- Sivice-Štěgle, dům. P. Kubína (lok. 8) v této trati se povrchovým sběrem našlo několik BI nástrojů a keramiky, v blíže nelokalizovaném domě P. Kubína (který však byl zřejmě blízko této polohy) byla zřejmě narušena kulturní vrstva z téhož sídliště.³³
- Tvarožná-Pod Kopci (lok. 9) sídliště lokalizované v průběhu liniového výkopu, první zmínky najdeme u I. L. Červinky, nálezy z této trati byly získány také v roce 1943, 1993 a 2000, celkem zde bylo objeveno nejméně 20 objektů na ploše dlouhé 300 m, s touto polohou zřejmě souvisí i nálezy z cihelny Pod Kopečkem cca 200 metrů od středu tratě a snad i ojedinělé nálezy z Krautgartů (Kroutar), cca 300 m východně.³⁴
- Viničné Šumice, intravilán obce (lok. 10) menší sídliště³⁵

2.2. KULTURA S VYPÍCHANOU KERAMIKOU

Sídliště

- Sivice a Tvarožná – Záhumení (jihozápad Sivic, sever Tvarožné) (lok. 11) objev údajného sídliště se signifikantní keramikou³⁶

2.3. KULTURA S MALOVANOU KERAMIKOU (LENGYELSKÁ)

Sídliště

- Kovalovice-Díly (lok. 12) nalezena jedna sídlištní jáma³⁷

30 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 687/1947.

31 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 1010/1947.

32 KOS, Petr. Pozořice (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumu 57-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2016, s. 174; BÍŠKO, Richard. Pozořice (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumu 59-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2018, s. 134–135.

33 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 2893/1946.

34 KOS, Petr. Tvarožná (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumu 42 (2000)*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2001, s. 142–143; AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 216/1948 a NZ č. j. 923/1947.

35 PARMA, pozn. 28, s. 326.

36 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 53; KOS, pozn. 7, s. 44.

37 PŘICHYSTAL, Michal. Kovalovice (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumu 53-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2012, s. 130.

- Kovalovice-Na Rovinách (lok. 13) povrchový sběr³⁸
- Tvarožná-Pod Kopci (lok. 14) nalezeno několik objektů³⁹
- Tvarožná III, trasa D1 a D47 – (lok. 15) nalezen jeden hliník⁴⁰

Hradiště

- Pozořice-Hlásnice (lok. 16) výšinná poloha, hradiště, zjištěno osídlení ze závěru trvání moravské malované keramiky⁴¹

Nelokalizovatelné nálezy

Z katastrů obcí Sivice, Tvarožná a Viničné Šumice pocházejí velmi pravděpodobně i další nálezy z období neolitu, ale při studiu příslušných nálezových zpráv nebylo možné zjistit více než katastr, kde byly předměty objeveny. Jedná se například o nález keramických nádob z Tvarožné⁴² nebo blíže nelokalizované broušené nástroje z Viničných Šumic⁴³.

3. ENEOLIT

(4 500–2 200 PŘ. N. L.)

Mapa č. 2

3.1. OBECNÝ ENEOLIT

- Pozořice-Rékoví (lok. 17) hradiště s nevýrazným eneolitickým materiélem⁴⁴
- Pozořice-Kněží Hora lok. 18) hradiště (?) s nevýrazným mladoneolitickým nebo eneolitickým materiélem⁴⁵

3.2. KULTURA NÁLEVKOVITÝCH POHÁRŮ

Pohřebiště

- Pozořice-Hlásnice (lok. 19) pět prozkoumaných mohylových náspů⁴⁶

38 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 593/1990.

39 Ibid., NZ č. j. 1635/2017.

40 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 53.

41 ČÍŽMÁŘ, Miloš. *Encyklopédie hradišť na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2004, s. 210.

42 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 1370/1964.

43 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 54.

44 ČÍŽMÁŘ, pozn. 41, s. 212.

45 Ibid., s. 211.

46 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 73.

Sídliště

- Tvarožná-Pod Santonem (lok. 20) při stavbě vepřína nalezena sídlištní jáma s keramikou⁴⁷

Hradiště

- Pozořice-Hlásnice (lok. 21) hradiště, zkoumány i valy a kulturní vrstva⁴⁸

3.3. BÁDENSKÁ KULTURA

Hradiště

- Pozořice-Hlásnice (lok. 22) hradiště, zkoumány i valy a kulturní vrstva⁴⁹

3.4. JEVIŠOVICKÁ KULTURA

Sídliště

- Tvarožná, trasa dálnice D1 a D47 (lok. 23) objeveny dvě sídlištní jámy⁵⁰

Hradiště

- Pozořice-Hrádek (lok. 24) hradiště, povrchovými sběry získán datační materiál⁵¹

3.5. KULTURA SE ŠŇŮROVOU KERAMIKOU

Pohřebiště

- Sivice a Tvarožná – Záhumení (lok. 25) v roce 1947 prozkoumán dvojhrob této kultury⁵²
- Tvarožná-Pod Kopci, Kroutárky (lok. 26) v průběhu 20. století patrně několikrát narušeno rozsáhlé pohřebiště⁵³
- Tvarožná, trasa D1 a D47 (lok. 27) v roce 1979 zkoumány dva kostrové hroby⁵⁴

⁴⁷ MEDUNOVÁ, Anna. Keramik der trichterbecherkultur aus Tvarožná. *Přehledy výzkumu* 1979. Brno: ČSAV AÚ Brno, 1981, s. 16–17.

⁴⁸ ČIŽMÁŘ, pozn. 41, s. 210.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 75.

⁵¹ ČIŽMÁŘ, pozn. 41, s. 211.

⁵² BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 76.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ ČIŽMÁŘ, Miloš. Hroby kultury se šňůrovou keramikou z Holubic a Tvarožné. *Archeologické rozhledy*. Praha: Academie, 1985, roč. 37, č. 4, s. 404.

- Tvarožná-Kopečky (lok. 28) L. Šebela zkoumal dva hroby⁵⁵

- Tvarožná a Jiříkovice (lok. 29) nalezen kostrový hrob⁵⁶

Ojedinělý nález

- Pozořice-Na Mordovně (lok. 30) zlomek sekeromlatu⁵⁷

3.6. KULTURA ZVONCOVITÝCH POHÁRŮ

Pohřebiště

- Sivice, vrátnice cementárny Mokrá (lok. 31), nalezen hrob se dvěma pohřbenými jedinci⁵⁸

Ojedinělý nález

- Pozořice-Maršíky (lok. 32) zlomená nátepní destička⁵⁹

Nelokalizovatelné nálezy

Z katastrů obcí pochází i další zmínky o blíže nelokalizovaných artefaktech, o kterých víme jen to, že údajně pocházejí z daných katastrů. Jedná se především o zlomy sekeromlatů příslušející nositelům kultury se šňůrovou keramikou.

4. DOBA BRONZOVÁ

(2 300/2 200–800 PŘ. N. L.)

Mapa č. 3

4.1. STARŠÍ DOBA BRONZOVÁ

4.1.1. ÚNĚTICKÁ KULTURA (2 300/2 200–1 750/1 700 PŘ. N. L.)

Pohřebiště

- Tvarožná, trasa D1 a D47 (lok. 1) při stavbě dálnice zkoumáno 13 hrobů⁶⁰

⁵⁵ AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2462/2010.

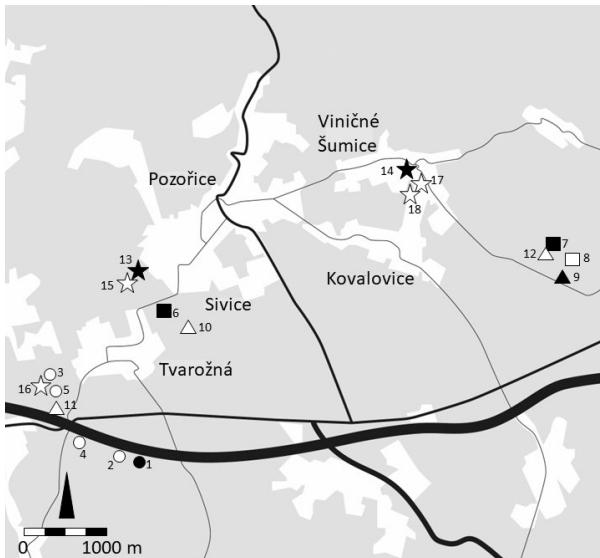
⁵⁶ ÚAPP Brno, NZ č. j. 508/21.

⁵⁷ BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 73.

⁵⁸ DVOŘÁK, Petr. *Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren I.* Brno: Impressum, 1992. s. 35.

⁵⁹ BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 73.

⁶⁰ ČIŽMÁŘ, Miloš, GEISLEROVÁ, Kateřina a RAKOVSKÝ, Ivo. *Rettungsgrabungen aus der Autobahnstrasse Brno-Holubice im Jahre 1979. Přehledy výzkumu* 1979. Brno: ČSAV AÚ Brno, 1981, s. 69.

Mapa č. 3
Osídlení v době bronzové
(D. Hons)

- - únětická kultura
- pohřebiště
- - únětická kultura
- sídliště
- - mohylová kultura
- sídliště
- - mladší doba bronzová
- ▲ - velatická kultura
- pohřebiště
- △ - velatická kultura
- sídliště
- ★ - podolská kultura
- pohřebiště
- ☆ - podolská kultura
- sídliště

Sídliště

- Tvarožná, trasa D1 a D47 (lok. 2) při stavbě dálnice zachyceno sedm sídlištních objektů⁶¹
- Tvarožná-Pod Kopci/bývalá cihelna (lok. 3) na počátku 20. století narušení sídlištních jam v bývalé cihelně, povrchovým sběrem v sedmdesátých letech zachycen střepový materiál⁶²
- Tvarožná a Jiříkovice-Díly (lok. 4) při zahranném archeologickém výzkumu zachycena sídlištní jáma, cca 500 metrů západně od lok 2 (viz výše)⁶³

Hradiště/výšinné sídliště

- Santon (lok. 5) opakovaně zachycený keramický materiál únětické kultury, kromě něj i nálezy mazanic⁶⁴

61 Ibid.

62 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 111.

63 ČÍŽMÁŘ, GEISLEROVÁ a RAKOVSKÝ, pozn. 60.

64 KOS, pozn. 7, s. 40; ČÍŽMÁŘ, pozn. 41, s. 248–249; KOS, Petr. Tvarožná (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů 56-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2015, s. 197.

4.2. STŘEDNÍ DOBA BRONZOVÁ (1 600–1 300 PŘ. N. L.)

4.2.1. STŘEDODUNAJSKÁ MOHYLOVÁ KULTURA

Sídliště

- Sivice-V Zihu (lok. 6) povrchovým sběrem zjištěné sídliště⁶⁵
- Viničné Šumice-Púllány (lok. 7) J. Poulik prozkoumal údajné obětiště.⁶⁶

4.3. MLADŠÍ DOBA BRONZOVÁ

Sídliště

- Viničné Šumice, 2004 plynovod Brno–Vyškov (lok. 8) jeden sídlištní objekt snad spadající do mladší DB, možná souvislost s lokalitou č. 12⁶⁷

4.3.1. VELATICKÁ KULTURA (1 300–1 000 PŘ. N. L.)

Pohřebiště

- Viničné Šumice-U Bahňáku (lok. 9) nález žárového hrobu⁶⁸

Sídliště

- Tvarožná a Sivice – Pastviska (lok. 10) keramika z povrchových sběru⁶⁹
- Tvarožná-Rohlenka (lok. 11) nalezeny tři sídlištní jámy, přímá souvislost s nálezy z jiříkovického katastru v těsné blízkosti⁷⁰
- Viničné Šumice-Padélky nad Silnicí (lok. 12) leteckou prospekcí nalezeno sídliště s více jak 50 sídlištními objekty⁷¹

65 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 1589/1990.

66 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 112.

67 ÚAPP Brno, NZ č. j. 14/96.

68 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 112.

69 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 674/1999.

70 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 400/1995.

71 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 1464/1992.

4.4. POZDNÍ DOBA BRONZOVÁ

4.4.1. PODOLSKÁ KULTURA (1000–800 PŘ. N. L.)

Pohřebiště

- Sivice-Desátkové Díly (lok. 13) během dvou výzkumů zkoumáno osm popelnicových hrobů⁷²
- Viničné Šumice-Pod Pískama (lok. 14) nález žárového hrobu⁷³

Sídliště

- Sivice-Desátkové hony (lok. 15) sídliště zkoumané pomocí povrchových sběrů mezi lety 1989–2007⁷⁴
- Tvarožná-Pod Kopci (lok. 16) mezi halštatským materiálem identifikovány i podolské keramické tvary⁷⁵
- Viničné Šumice-Hasiči/Knihovna (lok. 17) jeden sídlištní objekt⁷⁶
- Viničné Šumice-Hasiči/Knihovna (lok. 18) jeden sídlištní objekt z přelomu podolské a horákovské kultury⁷⁷

Nelokalizovatelné nálezy

Z katastru obce Pozořice pocházejí údajně tři exempláře bronzových sekér/sekero-mlatů. Ze Sivic je zaznamenáno rovněž poměrně velké množství artefaktů, o nichž nevím, z které polohy přesně pocházejí. Jedná se například o sídliště, hrob a náramek ze střední doby bronzové zjištěné povrchovými sběry nebo jehlice z mladší doby bronzové.⁷⁸ Na katastru Tvarožné v poloze Zadní díly bylo prozkoumáno 17 únětických hrobů, bohužel však dodnes neznáme přesnou polohu lokality, mohla by však mít souvislost s výzkumem pohřebiště v trase dálnice D1 a D47 (lok. 1 a 2). Obdobná situace platí i pro depot několika bronzových předmětů z téhož období. Z katastru Viničných Šumic údajně pochází bronzová sekera s postranními lištami.⁷⁹ Z intravilánu obce Viničné Šumice pochází bronzová šipka (informace pracovníků Muzea Brněnska – Muzea ve Šlapanicích).

5. DOBA HALŠTATSKÁ

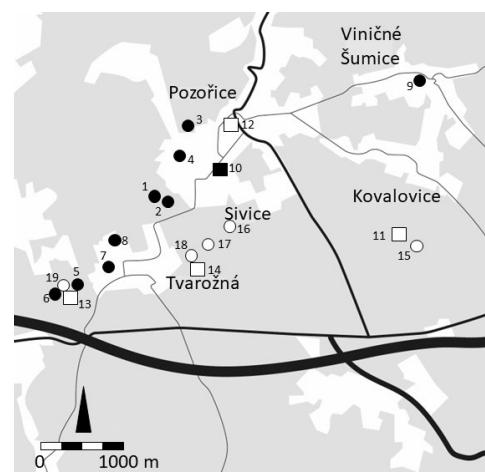
(800–450 PŘ. N. L.)

Mapa č. 4

5.1. HORÁKOVSKÁ KULTURA (800–450 PŘ. N. L.)

Sídliště

- Pozořice-Hlásnice (lok. 1) při výzkumu bylo nalezeno menší množství pozdně halštatské keramiky.⁸⁰
- Sivice, jihozápadně od obce (lok. 2) z povrchových sběrů zachyceno sídliště, nálezy keramika a zlomek jehlice⁸¹
- Sivice-Desátkové hony (lok. 3) z povrchových sběrů zachycena halštatská keramika⁸²
- Sivice, severní okraj obce (lok. 4) sídlištní jáma s nálezy keramiky a zlomku bronzu⁸³
- Sivice, domy č. p. 290, 260, 293 (lok. 5) při budování kanalizace byly nalezeny objekty, jejichž materiál řadíme do doby halštatské.⁸⁴
- Tvarožná, sever Santonu, bývalá cihelna (lok. 6) řada nálezů z průběhu 20. století, včetně prozkoumání 11 sídlištních objektů v roce 1943 nebo narušení sídlištních objektů v roce 1963⁸⁵

Mapa č. 4

Osidlení v době halštatské, laténské a římské
(D. Hons)

- – halštatské sídliště
- – sídliště z doby římské
- – laténské pohřebiště
- – laténské sídliště

72 KOS, pozn. 7, s. 53.
73 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 112.

74 KOS, pozn. 7, s. 53.

75 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 111.
76 ÚAPP Brno, NZ č. j. 922/2017.

77 Ibid.

78 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 105–107.

79 Ibid., s. 110–112.

80 ŠMÍD, Miroslav. Pravěké výšinné sídliště Hlásnica na katastru obce Jezera. *Pravěk. Nová řada*. Brno: ÚAPP, 2000, roč. 10, s. 78.

81 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 136.

82 KOS, pozn. 7, s. 53.

83 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 2023/1969.

84 PARMA, David. Sivice (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů 50 (2009)*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2009, s. 315.

85 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 137.

1999 detekovány sídlištění objekty a při povrchových sběrech nacházeny opakovaně střepy (střed polohy je cca 450 m od lok. 5, mohou souviset).⁸⁶

• Tvarožná, dům č. 125 (lok. 8) při výkopu nalezena sídlištění jáma⁸⁷

• Tvarožná-V Hlinkách (lok. 9) při výzkumu v roce 1979 zachyceny dvě sídlištění jámy⁸⁸

• Viničné Šumice, dům č. p. 278 (lok. 10) při zemních pracích nalezeny halštatské střepy⁸⁹

Nelokalizovatelné a ojedinělé nálezy

Z katastru Viničných Šumic pochází střepový materiál z neznámého sídliště.⁹⁰ Na Santonu se ojediněle objevuje i halštatská keramika, stejně tak na katastru Pozořic v lokalitě Hrádek na hradisku. Lokality byly zřejmě v této době ještě sporadicky využívány.

6. DOBA LATÉNSKÁ (450–9/6 PŘ. N. L.)

Mapa č. 4

Pohřebiště

• Sivice, domy č. 184 a 185 (lok. 11) nalezeno několik hrobů včetně bojovnické výbavy⁹¹

Sídliště

• Kovalovice-Na Rovinách (lok. 12) při povrchových sběrech objevena laténská keramika⁹²

• Pozořice-V Zámku, ul. Nová (lok. 13) při záchranném archeologickém výzkumu zjištěny kulturní vrstvy snad z pozdního halštaatu jdoucí pravděpodobně až do stupně LT A⁹³

• Tvarožná-Pod Kopci (lok. 14) sídliště, zkoumány sídlištění jámy i půdorysy chat, nález parohového razidla na keramiku⁹⁴

86 ÚAPP Brno, NZ č. j. 310/00.

87 Ibid., NZ č. j. 122/98.

88 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 137.

89 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 2486/1956.

90 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 138.

91 SALAŠ, Milan. Další laténské kostrové hroby ze Sivic (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů* 1982. Brno: ČSAV AÚ Brno, 1984, s. 34–35.

92 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 593/1990.

93 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 145/2019.

94 MEDUNA, Jiří. *Die latenezeitlichen Siedlung in Mähren*. Praha: Academia, 1980, s. 298;

HLAVA, Miloš. Laténské sídliště u Tvarožné (okr. Brno-venkov). *Pravěk. Nová řada*. Brno: ÚAPP Brno, 2001, roč. 11, s. 301.

• Tvarožná-U Studánky (lok. 15) z povrchových sběrů získán keramický materiál⁹⁵

7. DOBA ŘÍMSKÁ

(9/6 PŘ. N. L.–380 N. L.)

Mapa č. 4

Sídliště

• Kovalovice-Na rovinách (lok. 16) při povrchových sběrech a částečně i destruktivními výzkumy prokázáno osídlení ze starší a mladší doby římské, nalezen i půdorys kúlové chaty⁹⁶

• Sivice-Přední Díly (lok. 17) nalezen denár císaře Hadriána⁹⁷

• Tvarožná a Sivice – Pastviska (lok. 18) z povrchových sběrů pochází keramika.⁹⁸

• Tvarožná-U Studánky (lok. 19) z povrchového sběru pochází keramika ze starší doby římské.⁹⁹

• Tvarožná-Pod Kopci (lok. 20) během řady výzkumů byly zachyceny jak sídlištění jámy, pec i keramika z povrchových sběrů.¹⁰⁰

Nelokalizovatelné nálezy

Z katastru Sivic pochází střep z doby římské.¹⁰¹

8. RANÝ STŘEDOVĚK

(568–1 230 N. L.)

Mapa č. 5

Pohřebiště

• Tvarožná-Hlinky (lok. 1) jeden kostrový hrob s železným nožem (může souviset s tratí U Cihelny lok. 3, viz níže).¹⁰²

95 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 674/1999.

96 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 593/1990; ÚAPP Brno, NZ č. j. 317/00

97 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 161.

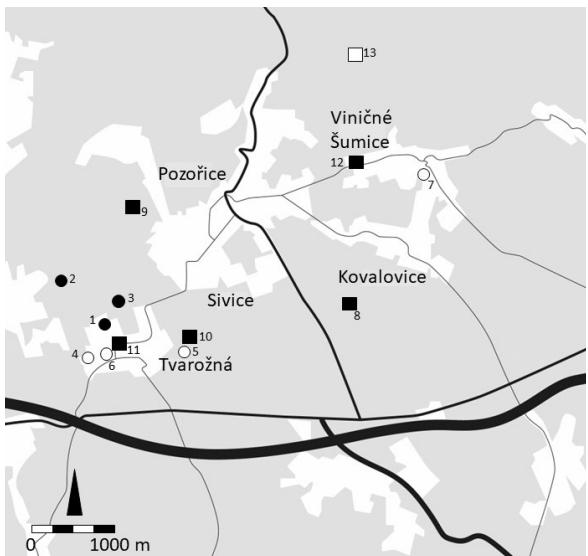
98 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 674/1999.

99 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 680/1946.

100 MIKULKOVÁ, Blanka. Hrnčířská pec z doby římské z Tvarožné, okr. Brno-venkov. *Pravěk. Nová řada*. Brno: ÚAPP Brno, 1996, roč. 6, s. 175.

101 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 161.

102 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 1086/1945.

Mapa č. 5
Osídlení v raném
a vrcholném středověku
(D. Hons)

- – raně středověké pohřebiště
- – raně středověké sídliště
- – středověké sídliště /nález
- – hrad

- Tvarožná-U Akátků (lok. 2) nalezen jeden kostrový hrob s fragmenty keramiky¹⁰³
- Tvarožná-U Cihelny (lok. 3) osm kostrových hrobů, jedná se o část středohradištního pohřebiště.¹⁰⁴

Sídliště

- Tvarožná-Krákory (lok. 4) nalezeno mladohradištní sídliště s nálezy keramiky, železnými srpy a kostěnými nástroji¹⁰⁵
- Tvarožná-U Studánky (lok. 5) povrchové sběry, mladohradištní keramika¹⁰⁶
- Tvarožná, ppč. 551 (lok. 6) zachycena část sídliště, která zřejmě souvisí se severnějším pohřebištěm (podle P. Kose by bylo možné uvažovat o osadě Veligrad).¹⁰⁷
- Viničné Šumice, dům č. p. 18 (lok. 7) jeden sídlištní objekt¹⁰⁸

Nelokalizovatelné nálezy

V jižní části katastru Sivic se údajně nacházelo hradiště datovatelné do střední doby hradištní.¹⁰⁹

103 Ibid., NZ č. j. 351/1955.

104 Ibid., NZ č. j. 194/1983.

105 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 178.

106 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 674/1999.

107 ÚAPP Brno, NZ č. j. 50/21.

108 BELCREDI a kol., pozn. 3, s. 178.

109 Ibid., s. 177.

9. VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK (1230–1526 N. L.)

Mapa č. 5

Sídliště

- Pozořice-Nad pastviskem/Padélky (lok. 8) pozůstatek úvozové cesty středověkého až novověkého stáří¹¹⁰
- Sivice-Nedbaly (lok. 9) nález obilní jámy rámcově z 15.–19. století¹¹¹
- Tvarožná-U Studánky (lok. 10) povrchové sběry, nalezena keramika¹¹²
- Tvarožná, ppč. 550/1 (lok. 11) při stavbě nalezeno kontinuální osídlení od 13. do 15. století¹¹³
- Viničné Šumice-Z obce (lok. 12), údajný nález středověké chodby z let 1908–1910¹¹⁴

Hrad

- Pozořice-Vildenberk (lok. 13) středověký hrad postavený kolem roku 1318, zaniká na konci 14. století.¹¹⁵
- Hradiště (lok. 14) zaniklý nedokončený středověký hrad, snad z druhé poloviny 13. stol.¹¹⁶

VÝVOJ STRUKTURY OSÍDLENÍ

Na katastrálních územích sledovaných obcí můžeme sledovat intenzivní doklady lidské přítomnosti již od paleolitu. Nejlépe poznatou lokalitu představuje poloha Tvarožná-Za Školou, kde proběhla jak série povrchových sběrů, tak fyzický výzkum. Podařilo se zde prozkoumat bohunicienskou lokalitu.¹¹⁷ Stejného nebo blízkého stáří by mohla být údajně szeletienská industrie polohy Tvarožná IV, známá z povrchových sběrů.¹¹⁸ Poslední přesně datovanou industrií představují aurignacienské nálezy z polohy Tvarožná I-Nová pole. Dle slov autora výzkumu,

110 ÚAPP Brno, NZ č. j. 308/00.

111 Ibid., NZ č. j. 157/98.

112 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 674/1999.

113 ÚAPP Brno, NZ č. j. 50/21.

114 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 536/1948.

115 KOVÁŘ, Josef, Jan a kol. Nová zjištění na hradě Vildenberg u Pozořic, okr. Brno-venkov. *Archaeologica Historica*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2013, roč. 38, č. 2, s. 415–433.

116 PLAČEK, Miroslav. *Ilustrovaná encyklopédie moravských hradů hrádků a tvrzí*. Praha: Libri, 2001. s. 252.

117 ŠKRDLA a kol., pozn. 4.

118 OLIVA, pozn. 13, s. 16.

potažmo jeho zpracování jde o jeden z nejlepších souborů vyvinutého aurignacienu.¹¹⁹ V severní části katastru Tvarožné, na úpatí prvních výběžků Drahanské vrchoviny vidíme výraznou koncentraci paleolitických lokalit. U řady z nich nejsme schopni přesnějšího datování, zdá se však, že v kontextu s datovanými lokalitami se většinou jedná o mladopaleolitický materiál. Ojedinělé doklady využití mikroregionu v paleolitu pocházejí i z katastru Pozořic, jde však o starší mezi-válečné nálezy. S nástupem zemědělského pravěku se osídlení zintenzivňuje. Na katastrech sledovaných obcí, s výjimkou Kovalovic, nalezneme doklady osídlení příslušníků kultury s lineární keramikou. Jde buď o povrchové sběry nebo sondáže realizované především během záchranných výzkumů. Vzhledem k počtu a rozsahu zaznamenaných lokalit především v intravilánu obcí Pozořice a Sivice máme zřejmě co do činění s poměrně intenzivním osídlením, které se pravděpodobně v čase vyvíjelo a měnilo pozvolna obývaný prostor. K větším lokalitám můžeme řadit i sídliště z polohy Tvarožná-Pod kopci. Ve srovnání s dříve sledovanými katastry¹²⁰ pozorujeme výraznější nárůst hustoty osídlení. Svou roli zde může hrát i pozvolná změna geomorfologie a blízkost svahu Drahanské vrchoviny. Z rozhraní katastrů Sivic a Tvarožné máme doloženo i menší sídliště příslušníků kultury s vypíchanou keramikou. Moravskou malovanou keramiku jsme našli dílem v polohách, kde zřejmě navázala na dřívější lineární lokality, nově se však objevuje i ve dvou polohách na katastru Kovalovic a poprvé se setkáváme s osídlením dominantní polohy v trati zvané Hlásnice severně od Viničných Šumic. Zda zde již v tomto období vybudovali obyvatelé hradbu, není jisté, na lokalitě však, minimálně omezeně, nějakou činnost provozovali. Nejstarší čistě eneolitické osídlení představuje kultura s nálevkovitými poháry, ve sledované oblasti je zastoupená sídlištěm, mohylovým pohřebištěm i prvním doloženým hradištěm v daném regionu v poloze Hlásnice severně nad Viničnými Šumicemi. Byl zde dokumentován i průběh dvou valů, nalezen hojný keramický materiál a výše zmíněné pohřebiště bylo situováno jen několik desítek metrů jihovýchodním směrem, takže vzájemná souvislost je nasnadě. Poslední etapu osídlení hradiště Hlásnice představuje bádenská kultura. Doklad působení příslušníků jevišovické kultury z mladšího eneolitu se podařilo nalézt v trase dálnice D1 a D47 v podobě dvou sídlištních jam a v podobě hradiště, nalézajícího se na katastru obce Pozořice v poloze Hrádek. Nejvýraznější doklady osídlení zanechali příslušníci kultury se šňůrovou keramikou z pozdního eneolitu. V sledovaném mikroregionu evidujeme předpohřebiště, z nichž nejtypičtější a často narušované leželo pravděpodobně v poloze

Tvarožná-Pod kopci. Dobrým dokladem je i další kostrový hrob z polohy Díly, který navazuje na pohřebiště z katastru Jiříkovic.¹²¹ Kromě toho je zde i bohatý dvojhrob z katastru Sivic a hroby zjištěné z výzkumu při stavbě trasy D1 a D47. Poslední spíše ojedinělý doklad osídlení patří kultuře se zvoncovitými poháry, která je reprezentována jedním dvojhroblem a zlomenou nátepní destičkou. Doba bronzo-vá představuje jeden z vrcholů osídlení mikroregionu. Klíčovou roli hrál zřejmě kopec Santon, možná v tehdejší době i opevněný, v jehož blízkosti se nacházelo jak pohřebiště s blízkým sídlištěm, tak další samostatná sídliště. Další památky patří až do střední doby bronzové, kdy evidujeme jedno sídliště a jedno snad obecní místo na katastru Viničných Šumic, alespoň tak ho interpretoval autor výzkumu J. Poulik. V mladší době bronzové hráje významnou roli okolí dnešní Rohlenky, což je prostor jižně od Santonu. Nachází se zde rozsáhlé sídliště, které pokračuje na jiříkovickém katastru. Další velké sídliště najdeme na katastru Viničných Šumic. Ojediněle máme zachycené i pohřební aktivity. Ze závěru doby bronzové jsou nejlepší doklady ze Sivic-Desátkových honů, kde se podařilo najít jak sídliště, tak pohřebiště podolské kultury. Menší lokality jsou i v okolí. V době halštatské se setkáváme v tomto prostoru s příslušníky tzv. horákovské kultury. Známe odtud prozatím pouze sídliště. Není neobvyklé, že navazují na předcházející podolské osídlení, čímž můžeme dobré doložit kontinuitu osídlení, ale nacházíme je rovněž i v nových polohách. V následujícím období laténu je opět ojediněle možné vidět kontinuitu v osídlení především mezi pozdním halštatem a časným laténem, ale i následná kontinuita osídlení trvající až do doby římské (Tvarožná-Pod kopci). Evidujeme i část kostrového pohřebiště v obci Sivice. I v následné době římské můžeme vidět poměrně výrazné tendenze v pokračujícím osídlení na již dříve obývaných polohách. Absentují však pohřebiště a nevidujeme žádný doklad osídlení z doby stěhování národů. Raně středověká fáze vývoje je doložena sídlišti i pohřebišti, která pocházejí takřka výlučně z katastru obce Tvarožné. Je tedy možné, že zde existovalo určité sídlištní centrum, jelikož jsou zde pohřební i sídelní areály v blízkosti současné zástavby. Doklady vrcholně středověkých aktivit máme opět doložené z celého regionu. Zpravidla se jedná o menší ojedinělé nálezy, ale důležité doklady o vývoji obce poskytl výzkum v Tvarožné, kde byl doložen vývoj od 13. do 15. století, a výraznou roli v poznání středověkého života hráje hrad Vildenberk v severní části pozořického katastru.

P. Kos ve svém textu z roku 2008¹²² shrnl do značné míry klíčový vývoj regionu s důrazem na lokalitu Santon a její okolí. V tomto článku jen připomínáme

119 Ibid., s. 16.

120 HONS, pozn. 1 a 2.

121 HONS, pozn. 2, s. 119.

122 KOS, pozn. 7.

nejdůležitější objevy, případně se zaměříme na srovnání struktury osídlení ve vybraných obdobích. Od zemědělského pravěku v zásadě platí, že lidská roviná sídliště byla zakládána v blízkosti vodních toků, ani tento region v tomto ohledu není výjimkou.¹²³ Můžeme vidět, že největší míru poznatků o pravěkém životě máme z intravilánů obcí nebo z výjimečně intenzivně osídlených poloh. Do určité míry to může zkreslovat naše poznání o skutečné struktuře osídlení, ale opakování osídlování některých poloh poměrně výmluvně ukazuje, že lidé často volí k životu podobné prostředí.

Pokud odhlédneme od poměrně intenzivního paleolitického osídlení, které je komentováno výše, představuje zajímavou etapu pravěku počátek eneolitu, kdy jsou poprvé k osídlení využity výšinné polohy. Z počátku snad jen k životu (mapa 2, lok. 16), ale později je zde vybudována fortifikace a lokalita plní svou úlohu zřejmě až do konce středního eneolitu, kdy je naposledy osídlena bádenskou kulturou. Využití této polohy je přirozené, jelikož už podle současného názvu Hlásnice, dává svým uživatelům možnost kontrolovat okolní území. V mladším eneolitu dost možná funkci hradiště přebírá severovýchodně situovaná lokalita Hrádek (mapa 2, lok. 24), kde nacházíme stopy po jevišovické kultuře. Další doklady eneolitického osídlení jsou však v otevřené krajině jižně od těchto poloh poměrně vzácné. Výjimku představuje kultura se šňurovou keramikou, která je ve sledovaném regionu reprezentována pěti pohřebišti. Nacházíme zpravidla ojedinělé hroby, které byly zřejmě ve větší vzdálenosti od sebe, obdobně, jako ve Šlapanicích-Nových Polích, kde je postupně odkrýváno pohřebiště rozprostřené na poměrně velké ploše¹²⁴, nebo v poloze Jiříkovice-Dýly,¹²⁵ ke kterému jeden z hrobů zmíněný v článku naleží (mapa 2, lok. 29). Překvapivé jsou poměrně sporadické doklady působení kultury se zvoncovitými poháry, které jsou jen o pár kilometrů jižněji na katastru Šlapanic zastoupeny velmi hojně.¹²⁶

V počátku doby bronzové hraje ústřední roli v osídlení Santon. V době únětickej kultury je jeho pomocí pravděpodobně kontrolována široká okolní oblast. Ve střední době bronzové stopy osídlení slábou, ale od mladší doby bronzové můžeme pozorovat dynamický a kontinuální vývoj sledovaného regionu, kdy dochází pouze k posunu pravděpodobně klíčových centrálních struktur v prostoru. Tento vývoj trvá až do sklonku halšatů, eventuálně počátku laténu. Oblast je mimo jiné

vyústěním komunikačního koridoru z oblasti Hané, tzv. Vyškovské brány, a to je bezpochyby jeden z důvodů, proč nabývala na významu. O dalších příčinách tohoto vývoje píše blíže P. Kos.¹²⁷

Poslední krátké zamýšlení věnujme vývoji středověké krajiny. Pohřebiště i sídliště se poměrně jasně koncentrují v okolí obce Tvarožná. Máme doloženou jak středohradištní etapu vývoje, tak následnou mladohradištní (10.–12. století). Je možné, že na místě dnešní obce Tvarožná stála již v této době raně středověká osada a i pozdější středověké osídlení (rovněž doložené pro 13.–15. století) tomu nasvědčuje. Obdobnou situaci máme zachycenou na Masarykově náměstí ve Šlapanicích, kde jsou známé struktury od 7. do 8. století až po středověkou etapu vývoje.¹²⁸

ZÁVĚR

Katastry obcí Kovalovice, Pozorce, Sivice, Tvarožná a Viničné Šumice nabízejí značné množství archeologických nálezů, a lze tak alespoň zprostředkovat nahlédnout do pestré mozaiky kulturního vývoje v této oblasti. Nejstarší bezpečně datované nálezy jsou staré 40 000 let, ale je prakticky jisté, že člověk zdejší krajinou procházel již dříve. S několika málo výjimkami je možné konstatovat permanentní osídlení daného mikroregionu od příchodu prvních zemědělců před cca 7 500 lety. Poměrně kontinuální osídlení je zde i v období eneolitu a jediný hiát zatím představuje závěr starší doby bronzové a doba stěhování národů. Je však možné, že doklady lidských aktivit z těchto období zatím pouze nebyly nalezeny. V úseku mladší doby bronzové až do doby halštatské je oblast v centru tehdejšího vývoje i vzhledem k blízkosti eponymních lokalit kultur velatické, podolské a horákovské. V době laténské a římské pokračují doklady osídlení v celku rovnoměrně. V raném středověku máme prozatím doloženy sídliště i pohřební aktivity převážně v blízkosti obce Tvarožná a ze středověku pochází několik ojedinělých nálezů, pozůstatky kontinuálního osídlení z Tvarožné a zřícenina hradu Vildenberk v jižní části Drahanské vrchoviny.

123 TÓTH, Peter, ORAVKINOVÁ, Dominika a POKUTTA, Dalia A. Settlement organisation of the Otomani-Füzesabony Cultural complex in Slovakia. A spatio-temporal modelling study. In: FISCHL, Klára P. a KIENLIN, Tobias, L. *Beyond divides The Otomani Füzesabony Phenomenon*. Bonn, 2019, s. 58.

124 HONS, pozn. 1, s. 88.

125 HONS, pozn. 2, s. 119.

126 HONS, pozn. 1, s. 88–89.

127 KOS, pozn. 7.

128 HONS, pozn. 1, s. 95–96.

Tabulka se souřadnicemi lokalit ve formátu WGS-84

ČÍSLO MAPY /OBDOBÍ	ČÍSLO A NÁZEV LOKALITY	VÁHA LOKALITY (1, 2, 3, 4)	SOUŘADNICE N	SOUŘADNICE E
1. PALEOLIT	1 - Tvarožná- Za Školou	1	49.1892506	16.7690742
	2 - Tvarožná IV-Čermáková Zmola	2	49.2059583	16.7611456
	3 - Tvarožná I-Nová pole	2	49.2076261	16.7612933
	4 - Pozořice-Na Větráku	2	49.2124269	16.7979303
	5 - Pozořice, JV obce	2	49.2057003	16.8049044
	6 - Sivice, okolí kóty 367	2	49.2084972	16.7723975
	7 - Sivice, JV kóty 367	2	49.2058561	16.7746253
	8 - Tvarožná II-Na Krátkých	2	49.2068058	16.7672328
	9 - Tvarožná III	2	49.2086394	16.7565967
	10 - Tvarožná V- Pod Santonem, Díly	2	49.1884306	16.7643783
	11 - Tvarožná VI-U Studýnek	2	49.1906064	16.7824422
	12 - Tvarožná VII-Tvaroženská, Netroufaly	2	49.1994228	16.7634736
	13 - Tvarožná VIII	2	49.2040178	16.7639028
	14 - Tvarožná IX	2	49.1942031	16.7608989
2. NEOLIT A ENEOLIT	1 - Pozořice-Nad Pastviskem	1	49.1949180	16.8095965
	2 - Sivice-Díly	2	49.1980797	16.7883325
	3 - Viničné Šumice	1	49.2132864	16.8191547
	4 - Pozořice, Maršíky-Poustky	2	49.2089519	16.8063100
	5 - Pozořice-Na Mordovně	2	49.2188453	16.8270689
	6 - Pozořice-Peklo	2	49.2088928	16.7879308
	7 - Pozořice a Sivice - Pod Kostelem, Nová ul.	1	49.2043036	16.7880025
	8 - Sivice-Štěgle (dům. P. Kubína)	2	49.1993133	16.7808781
	9 - Tvarožná-Pod Kopci	1	49.1903402	16.7608456
	10 - Viničné Šumice, intravilán obce	2	49.2132192	16.8225022
	11 - Sivice a Tvarožná – Záhumení (JZ Sivic, S Tvarožné)	2	49.2012786	16.7727667
	12 - Kovalovice-Díly	1	49.2031906	16.8045264
	13 - Kovalovice-Na Rovinách	1	49.1961250	16.8208350
	14 - Tvarožná-Pod Kopci	1	49.1903402	16.7608456

15 - Tvarožná III, trasa D1 a D47	1	49.1806536	16.7825281	
16 - Pozořice-Hlásnice	1	49.2161589	16.8118808	
17 - Pozořice-Rékoví	1	49.2206436	16.8069886	
18 - Pozořice-Kněží Hora	2	49.2136392	16.8005594	
19 - Pozořice-Hlásnice	2	49.2148206	16.8141125	
20 - Tvarožná-Pod Santonem	2	49.1900242	16.7666925	
21 - Pozořice-Hlásnice	1	49.2161589	16.8118808	
22 - Pozořice-Hlásnice	1	49.2161589	16.8118808	
23 - Tvarožná, trasa dálnice D1 a D47	1	49.1802711	16.7883217	
24 - Pozořice-Hrádek	1	49.2248272	16.8378661	
25 - Sivice-Tvarožná – Záhumení	2	49.2013981	16.7725825	
26 - Tvarožná-Pod Kopci, Kroutárky	2	49.1903233	16.7624358	
27 - Tvarožná, trasa D1 a D47	1	49.1802711	16.7883217	
28 - Tvarožná-Kopečky	2	49.1836481	16.7842878	
29 - Tvarožná a Jiříkovice	1	49.1773181	16.7633369	
30 - Pozořice-Na Mordovně	2	49.2186997	16.8269014	
31 - Sivice, vrátnice cementárny Mokrá	2	49.2079042	16.7787703	
32 - Pozořice-Maršíky	2	49.2091886	16.8057439	
3. DOBA BRONZOVÁ	1 - Tvarožná, trasa D1 a D47	1	49.1815019	16.7753611
	2 - Tvarožná, trasa D1 a D47	1	49.1819614	16.7731297
	3 - Tvarožná-Pod Kopci /bývalá cihelna	1	49.1890011	16.7617869
	4 - Tvarožná a Jiříkovice – Díly	1	49.1829103	16.7666494
	5 - Santon	1	49.1881930	16.7637428
	6 - Sivice-V Zihu	1	49.1969006	16.7796200
	7 - Viničné Šumice-Půllány	2	49.2039856	16.8477864
	8 - Viničné Šumice, 2004 plynovod Brno-Vyškov	1	49.2013089	16.8509119
	9 - Viničné Šumice-U Bahňáku	2	49.2001128	16.8498056
	10 - Tvarožná a Sivice - Pastviska	1	49.1939822	16.7845881
	11 - Tvarožná-Rohlenka	1	49.1843453	16.7590961
	12 - Viničné Šumice-Padělky nad Silnicí	1	49.2034844	16.8456744
	13 - Sivice-Desátkové hony	2	49.2002333	16.7767453

	14 – Viničné Šumice-Pod pískama	2	49.2127264	16.8215292
	15 – Sivice-Desátkové hony	2	49.2002333	16.7767453
	16 – Tvarožná-Pod Kopci	1	49.1885211	16.7562769
	17 – Viničné Šumice-Hasiči/Knihovna	1	49.2119744	16.8234633
	18 – Viničné Šumice-Hasiči/Knihovna	1	49.2119744	16.8234633
4. DOBA HALŠTATSKÁ, LATÉNSKÁ A ŘÍMSKÁ	1 – Pozořice-Hlásnice	1	49.2161589	16.8118808
	2 – Sivice, jihozápad obce	3	49.2011433	16.7755003
	3 – Sivice-Desátkové hony	2	49.2002333	16.7767453
	4 – Sivice, severní okraj obce	3	49.2066167	16.7822467
	5 – Sivice, dům č. p. 290, 260, 293	1	49.2044278	16.7791392
	6 – Tvarožná, sever Santonu, bývalá cihelna	1	49.1912767	16.7626664
	7 – Tvarožná-Pod Kopci	2	49.1891894	16.7577203
	8 – Tvarožná, dům č. 125	1	49.1918383	16.7691425
	9 – Tvarožná-V Hlinkách	2	49.1953228	16.7700264
	10 – Viničné Šumice, dům č. p. 278	1	49.2126928	16.8194806
	11 – Sivice, domy č. 184 a 185	1	49.2020325	16.7841611
	12 – Kovalovice-Na Rovinách	1	49.1961250	16.8208350
	13 – Pozořice-V Zámku, ul. Nová	1	49.2093092	16.7913433
	14 – Tvarožná-Pod Kopci	1	49.1884131	16.7580539
	15 – Tvarožná-U Studánky	1	49.1906064	16.7824422
	16 – Kovalovice-Na rovinách	1	49.1961250	16.8208350
	17 – Sivice-Přední Díly	3	49.1976767	16.7893194
	18 – Tvarožná a Sivice – Pastviska	1	49.1939822	16.7845881
	19 – Tvarožná-U Studánky	2	49.1896644	16.7825453
	20 – Tvarožná-Pod Kopci	2	49.1883650	16.7581322
5. RANÝ AVRCHOLNÝ STŘEDOVĚK	1 – Tvarožná-Hlinky	1	49.1946356	16.7699914
	2 – Tvarožná-U Akátků	1	49.1990706	16.7619283
	3 – Tvarožná-U Cihelny	1	49.1965481	16.7726297
	4 – Tvarožná-Krákory	1	49.1929031	16.7665078
	5 – Tvarožná-U Studánky	1	49.1906064	16.7824422

6 – Tvarožná, ppč. 551	1	49.1918692	16.7696239
7 – Viničné Šumice, dům č. p. 18	1	49.2123117	16.8247489
8 – Pozořice-Nad pastviskem /Padělky	1	49.1890154	16.0802046
9 – Sivice-Nedbaly	1	49.2064558	16.7736983
10 – Tvarožná-U Studánky	1	49.1906064	16.7824422
11 – Tvarožná, ppč. 550/1	1	49.1918692	16.7696239
12 – Viničné Šumice, západ obce	1	49.2130469	16.8138536
13 – Pozořice-Vildenberg	1	49.2245522	16.8127728
14 – Pozořice- Hradištěk	1	49.2243089	16.8123597

PRAMENY A LITERATURA

Nálezové zprávy dostupné v archivu AÚ AV ČR Brno:

Pozořice (s. o. Slavkov, p. o. Vyškov), NZ č. j. 2882/1946, 1946.

Pozořice (s. o. Slavkov, p. o. Vyškov), NZ č. j. 687/1947, 1947.

Pozořice (s. o. Slavkov, p. o. Vyškov), NZ č. j. 1010/1947, 1947.

Sivice (s. o. Slavkov, p. o. Vyškov), NZ č. j. 2893/1946, 1946.

Sivice (Brno-venkov), NZ č. j. 1904/1962, 1962.

Sivice (o. Brno-venkov), NZ č. j. 2023/1969, 1969.

Tvarožná (s. o. Brno), NZ č. j. 1086/1945, 1945.

Tvarožná (s. o. Brno, p. o. Brno), NZ č. j. 680/1946, 1946.

Tvarožná (s. a p. o. Brno-v.), NZ č. j. 923/1947, 1947.

Tvarožná (s. o. Brno-venkov), NZ č. j. 216/1948, 1948.

Tvarožná (s. o. Brno), NZ č. j. 351/1955, 1955.

Tvarožná (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 2462/2010, 2010.

Viničné Šumice (o. Brno), NZ č. j. 536/1948, 1948.

BÁLEK, Miroslav a ČIŽMÁŘ, Miloš. Kovalovice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 593/1990, 1990.

BÁLEK, Miroslav. Viničné Šumice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 1464/1992, 1992.

ČIŽMÁŘ, Miloš, GEISLEROVÁ, Kateřina a RAKOVSKÝ, Ivo. Tvarožná-U cihelny (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 194/1983, 1983.

KOS, Petr. Pozořice – Sivice 2015, průtah (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 145/2019, 2019.

MEDUNA, Jiří. Tvarožná (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 1370/1964, 1964.

ONDRAČEK, Jaromír. Viničné Šumice (o. Brno-venkov), NZ č. j. 2486/1956, 1956.
ŠEDO, Ondřej. Sivice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 1589/1990, 1990.
ŠTROF, Antonín. Tvarožná-Rohlenka (okr. Brno-venkov). NZ č. j. 400/1995, 1995.
UNGER, Josef. Tvarožná (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 649/1999, 1999.
VITULA, Petr. Tvarožná (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 1635/2017.

Nálezové zprávy dostupné v archivu ÚAPP Brno:

KOS, Petr. Tvarožná (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 122/98, 1998.
KOS, Petr. Sivice 1998 (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 157/98, 1998.
KOS, Petr. Pozořice 2000 (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 308/00, 2000.
KOS, Petr. Tvarožná 2000 (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 310/00, 2000.
KOS, Petr. Kovalovice 2000 (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 317/00, 2000.
KOS, Petr. Viničné Šumice 2015 (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 102/16, 2016.
KOS, Petr. Viničné Šumice 2015), novostavba víceúčelového objektu (okr. Brno-venkov, NZ č. j. 922/17, 2017.
KOS, Petr. Tvarožná ppč. 550/1 (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 50/21, 2021.
PARMA, David. Tvarožná (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 508/21, 2021.
VITULA, Petr. Viničné Šumice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 14/96, 1996.

BELCREDI, Ludvík a kol. Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov.
Brno: Okresní muzeum Brno-venkov, 1989.

BOLINA, Pavel a Doležel, Jiří. Hrady na Drahanské vrchovině do konce 13. století.
Archaeologica Historica. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1988, roč. 13, s. 321–352.
ISSN 0231-5823.

ČIŽMÁŘ, Miloš. Hroby kultury se šňůrovou keramikou z Holubic a Tvarožné.
Archeologické rozhledy. Praha: Academie, 1985, roč. 37, č. 4, s. 403–413. ISSN 0323-1267.

ČIŽMÁŘ, Miloš. *Encyklopédie hradišť na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2004.
ISBN 80-7277-174-4.

ČIŽMÁŘ, Miloš a GEISLER, Martin. Příspěvek k poznání výšinných sídlišť kultury únětické na Moravě. *Acta Musai Moraviae. Scientes sociales*. Brno: Moravské muzeum, 1993, roč. 78, č. 1, s. 51–57. ISSN 0323-0570.

ČIŽMÁŘ, Miloš, GEISLEROVÁ, Kateřina a RAKOVSKÝ, Ivo. Rettungsgrabungen aus der Autobahnstrasse Brno-Holubice im Jahre 1979. *Přehledy výzkumu* 1979. Brno: ČSAV AÚ Brno, 1981, s. 68–70. ISSN 0528-631X.

DVOŘÁK, Petr. *Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren I*. Brno: Impressum, 1992.

HLAVA, Miloš. Laténské sídliště u Tvarožné (okr. Brno-venkov). *Pravěk. Nová řada*. Brno: ÚAPP Brno, 2001, roč. 11, s. 301–354. ISSN 1211-8338.
HONS, David. Pravěké a středověké osídlení na katastrech obcí Šlapanice a Bedřichovice. *Sborník Muzea Brněnska* 2020. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 85–105. ISSN 2570-6349.
HONS, David. Pravěké, středověké a novověké osídlení na katastrech obcí Blažovice, Jiříkovice, Ponětovice a Prace. *Sborník Muzea Brněnska* 2021. Brno: Muzeum Brněnska, 2021, s. 115–136. ISSN 2570-6349.
KOVÁŘ, Josef, Jan a kol. Nová zjištění na hradě Vildenberg u Pozořic, okr. Brno-venkov. *Archaeologica Historica*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2013, roč. 38, č. 2, s. 415–433. ISSN 0231-5823.
KOS, Petr. Pozořice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 42 (2000). Brno: AÚ AV ČR Brno, 2001, s. 139. ISSN 1211-7250.
KOS, Petr. Tvarožná (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů* 42 (2000). Brno: AÚ AV ČR Brno, 2001, s. 142–143. ISSN 1211-7250.
KOS, Petr. Osídlení Tvaroženského Santonu a jeho okolí od pravěku po raný novověk. In: KOLÁŘOVÁ, Dana, ed. *Santon. Příroda a historie*. Tvarožná, obec Tvarožná, 2008, s. 40–61. ISBN 978-80-903881-4-7.
KOS, Petr. Tvarožná (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů* 56-1. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2015, s. 197. ISSN 1211-7250.
KOS, Petr. Pozořice (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů* 57-1. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2016, s. 174. ISSN 1211-7250.
MEDUNA, Jiří. *Die latenezeitlichen Siedlung in Mähren*. Praha: Academia, 1980.
MEDUNOVÁ, Anna. Keramik der trichterbecherkultur aus Tvarožná. *Přehledy výzkumů* 1979. Brno: ČSAV AÚ Brno, 1981. s. 16–17. ISSN 0528-631X.
MIKULKOVÁ, Blanka. Hrnčířská pec z doby římské z Tvarožné, okr. Brno-venkov. *Pravěk. Nová řada*. Brno: ÚAPP Brno, 1996, roč. 6, s. 175–186. ISSN 1211-8338.
OLIVA, Martin. *Encyklopédie paleolitu a mezolitu českých zemí*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2016. ISBN 978-80-7028-470-4.
OLIVA, Martin. Revize paleolitických lokalit z východního okolí Brna. *Přehled výzkumů* 1984. Brno: Archeologický ústav ČSAV Brno, 1987, s. 14–17. ISSN 1211-7250.
PARMA, David. Sivice (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů* 50 (2009). Brno: AÚ AV ČR Brno, 2009, s. 315. ISSN 1211-7250.
PARMA, David. Viničné Šumice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 51. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2010, s. 326. ISSN 1211-7250.
PLAČEK, Miroslav. *Ilustrovaná encyklopédie moravských hradů hrádků a tvrzí*. Praha: Libri, 2001. ISBN 978-80-7277-338-1.

PŘICHYSTAL, Michal. Kovalovice (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů* 53-1. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2012, s. 130. ISSN 1211-7250.

SALAŠ, Milan. Další laténské kostrové hroby ze Sivic (okr. Brno-venkov). *Přehledy výzkumů* 1982. Brno: ČSAV AÚ Brno, 1984, s. 34–35. ISSN 0528-631X.

ŠKRDLA, Petr a kol. Tvarožná-Za školou. The results of 2008 excavation season. *Přehledy výzkumů* 50 (2009). Brno: AÚ AV ČR Brno, 2009, s. 13–26. ISSN 1211-7250.

ŠMÍD, Miroslav. Pravěké výšinné sídliště Hlásnice na katastru obce Jezera. *Pravěk. Nová řada*. Brno: ÚAPP, 2000, roč. 10, s. 71–91. ISSN 1211-8338.

TÓTH, Peter, ORAVKINOVÁ, Dominika a POKUTTA, Dalia A. Settlement organisation of the Otomani-Füzesabony Cultural complex in Slovakia. A spatio-temporal modelling study. In: FISCHL, Klára P. a KIENLIN, Tobias, L. *Beyond divides The Otomani Füzesabony Phenomenon*. Bonn, 2019. ISBN 978-3-7749-4241-7.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

DRESLEROVÁ, Dagmar. CZAD – Archeobotanical database of Czech Republic [online]. [cit. 1. 5. 2021]. Dostupné z: <https://web.arup.cas.cz/czad/dating.php?l=cz>.

KUŘÁCKÉ POTŘEBY VE SBÍRCE MUZEA V IVANČICÍCH

Barbora Svobodová

Ve sbírce Muzea v Ivančicích se nachází několik desítek předmětů spojených s kouřením. Jedná se o 58 kusů dýmek či jejich hlaviček a špiček, dále 21 kusů nádob na tabák a sedm popelníků, dva stojánky na kuřivo a jeden stojánek na dýmky. Předměty jsou rozptýlené v několika podsbírkách, konkrétně v podsbírce Historická a dále v podsbírkách Keramika a Sklo. To vedlo k předpokladu, že jde o izolované, vzájemně nesouvisející skupiny předmětů. Systematickým výběrem a seskupením však vyšlo na jeho, že kolekce kuřáckých potřeb je vcelku ucelená a dosti obsáhlá. Dokumentace kuřáckých potřeb byla provedena v roce 2020 a následovalo jejich rozdělení do určitých celků, jež celý soubor zpřehledňují, i když jsou jednotlivé předměty nadále evidovány ve svých původních podsbírkách.

Mezi kuřácké potřeby řadíme předměty, které jakýmkoliv způsobem souvisejí s kouřením, tedy hlavičky dýmek, odlejváky, troubele, špičky na doutníky či cigarety. Dále nástroje na čištění dýmek či úpravu doutníků (ve starých inventářích je zmíněný nožík na doutníky umístěný v pruském tolaru, který se však ve sbírkách nedochoval). Mezi kuřácké potřeby patří i nádoby na sekaný či šnupavý tabák, pytlíky na tabák, pouzdra na cigarety nebo krabice na doutníky. V neposlední řadě nesmíme zapomenout na popelníky. S kouřením souvisí také předměty, které vytvářejí oheň potřebný k zapálení kuřiva, tedy sirky či zapalovače. Z výčtu je patrné, že problematika kuřáckých potřeb zasahuje z muzejnického hlediska do mnoha oblastí i materiálů.

Ve sbírce Muzea v Ivančicích se kuřácké potřeby vyskytují již v nejstarších inventářích¹ a přírůstky se objevují pravidelně až do šedesátých let 20. století. Pak nastává ve sběru této předmětů na několik desetiletí pauza a teprve po roce 2000 do sbírky opět začínají přibývat jednotlivé kusy, především popelníky či krabice na kuřivo. Lze konstatovat, že předměty pocházejí od dárčů z Ivančic nebo blízkého okolí či od obchodníka se starožitnostmi, který spolupracoval s ivančickým Musejním spolkem. V mnoha případech tedy můžeme identifikovat dárce, u některých

¹ Muzeum v Ivančicích bylo založeno v roce 1894.

předmětů dokonce původního uživatele kuřácké potřeby nebo výrobce.² Místo a datum vzniku konkrétních předmětů však v záznamech zpravidla zmíněno není. Kromě konzultací v Muzeu Vysočiny v Třebíči s touto problematikou Muzeu v Ivančicích velmi pomohl mezinárodně uznávaný sběratel Dr. Josef Stanislav. S jeho odbornou pomocí se podařilo dýmky a další potřeby zasadit do širšího kontextu.

Při zpracovávání kolekce byl vytvořen podrobný přehledový katalog, který bude sloužit pracovníkům muzea i badatelům. Cílem této materiálové studie je rekapitulovat hlavní závěry, které z uspořádání kolekce vzešly, a poskytnout přehled o kuřáckých potřebách ve sbírce Muzea v Ivančicích. Nastíníme jejich materiálové rozdělení a pokusíme se také zjistit, zda nejsou v kolekci mezery, které snižují výpovědní hodnotu sbírky a které by se mohly stát podnětem pro další akviziční úsilí.

KRÁTCE Z HISTORIE KUŘÁCKÝCH POTŘEB

Historie výroby dýmek a dalších kuřáckých potřeb je neodmyslitelně spjata s pěstováním tabáku. První centra pro výrobu kuřáckých potřeb vznikala v Anglii. Jednalo se převážně o dýmky z pálené hlíny. Poté, co anglický král Jakub I. zakázal na britských ostrovech kouření, přesunula se výroba na kontinent, konkrétně do Holandska, odkud se znalost výroby dýmek rozšířila dále do německy mluvících zemí.³ Původně měly hliněné dýmky kvůli vysoké ceně tabáku, na něž mělo monopol Španělsko, menší hlavičky, s rostoucí dostupností tabáku se však zněvaly. Dalším mezníkem, který ovlivnil rozšíření dýmek a kouření tabáku, byla třicetiletá válka, kdy se nositeli tohoto zvyku stali vojáci.⁴ Kouření dýmek se rychle rozšířilo mezi mužskou populaci a tento vývoj podnítil střídání módních vln stran používaného materiálu či tvaru dýmek. Hliněné dýmky vytrídaly dýmky dřevěné a po objevení nalezišť kaolinu se na trh začaly dostávat také dýmky porcelánové.⁵ Jejich výroba se prolínala s rozšířením dýmek z mořské pěny neboli sepiolitu, což je porézní, lehký nerost, který má pro výrobu dýmek výborné vlastnosti. Od druhé poloviny 19. století na scénu přichází tvrdé dřevo vřesovce stromového, známého

pod označením briar, z něhož se dřevěné dýmky vyrábí dodnes. K výrobě dýmek se využívají kořenové náběhy, které se složitým postupem zpracovávají, dýmky pak mají skvělé vlastnosti.⁶

V ivančické sbírce se nachází také několik potřeb pro kouření cigaret či doutníků. Ty se v karibské oblasti vyráběly již od 16. století, v Evropě se objevily továrny na jejich produkci v 18. století a velkou oblibu si získaly během století následujícího. Od osmdesátých let 19. století se začaly prosazovat cigarety, tedy sekaný tabák zabalený v papíru, které převládly na trhu nejvíce po 1. světové válce, kdy se poprvé vykouřilo více tabáku v cigaretách než v dýmkách, a kuřácký trh ovládají dodnes.⁷

Protože se v průběhu staletí při výrobě dýmek používaly různé materiály a také jejich výrobu ovlivňovaly různé styly, staly se dýmky nejpozději v 19. století sběratelským artefaktem. Kolekce dýmek či kuřáckých potřeb vlastní nejenom muzea po celém světě, ale také mnoho soukromých sběratelů. Později se ke sběratelským kouskům přidaly obaly cigaret nebo doutníků.

TYPOLOGIE KUŘÁCKÝCH POTŘEB A TERMINOLOGIE ČÁSTÍ DÝMKY

Kuřácké potřeby můžeme rozdělit do pěti hlavních skupin. První skupinu představují potřeby ke kouření, jako jsou dýmky a jejich součásti. Další skupinou jsou špičky. Následuje skupina nádob na uchování tabáku, kde rozlišujeme nádoby na sekaný tabák, a to keramické, nebo textilní, nádoby na šnupavý tabák z různých materiálů a v neposlední řadě také dřevěné a plechové krabice na doutníky nebo cigarety. Čtvrtou skupinou jsou popelníky a pátkou pak různé doplňky, např. stojánek na dýmky, nebo předměty sloužící k zapalování dýmek či cigaret. Poslední skupina je v našich sbírkách zastoupena nejméně. Zmínit můžeme předměty, které sice k výrobě ohně sloužily, ale k zapalování dýmek se pravděpodobně nepoužívaly. Do této skupiny by měly patřit také předměty potřebné k čištění dýmek, ty se bohužel ve sbírkách ivančického muzea nenachází.

Terminologie částí dýmek není jednoznačná. Liší se podle toho, jaký obor se k problematice vyjadřuje. Hliněnými dýmkami se zabývá postmedievistická archeologie, ale terminologie zatím není ani v rámci tohoto oboru zcela ustálená. Další obor, který dýmky terminologicky určuje, je etnologie, jež se zabývá recentními

2 Dárce nemusí být nutně primárním uživatelem dýmky, u některých záznamů ve staré evidenci sbírky je připsaná poznámka o původním majiteli, který dýmku skutečně používal.

3 NÁLEVKA, Vladimír. *Z historie dýmek. Umění a řemesla*. Praha: Sdružení Umění a řemesla, 1979, č. 3, s. 64.

4 HOUSER, Jiří. *Dýmka v proměnách času*. Brno: Datel, 1996, s. 17–23.

5 Můžeme předpokládat, že se porcelánové dýmky šířily hlavně jako levná náhrada dýmek z briaru či mořské pěny, jejich kuřácké vlastnosti totiž nebyly optimální – nepohlcují kondenzát, rychle se rozpálí a není snadné je udržet, tabák se v nich může spálit.

6 HIGINS, David John. *Kouzla a taje dýmek: uživatelská příručka*. Praha, 1999, s. 23–25.

7 HRYCH, Ervín. *Slavná historie tabákového dýmu*. Praha: Forma, 1996, s. 43–51 a 84–99.

exempláři.⁸ Protože se ve sbírce Muzea v Ivančicích nachází jak recentní dýmky, tak dýmky hliněné, získané při různých výkopových pracích, pokusíme se oba terminologické směry propojit.⁹

Dýmky se rozdělují na jednodílné a vícedílné. Jednodílné dýmky jsou zastoupeny mezi hliněnými i dřevěnými exempláři, přičemž hliněné jsou typologicky nejstarší. Skládají se z hlavičky, jež je krčkem spojená s troubelí v jeden celek, hlavička může být ze spodní strany opatřena ostruhou. Vícedílné dýmky mohou být z různých materiálů a jejich rozdelení může být následující: Dvoudílné dýmky, u nichž je hlavička dýmky opět z různého materiálu (hlína, mořská pěna nebo dřevo), k ní se připojuje troubel (ve sbírkách jsou uchované většinou dřevěné, ale jako materiál mohl být použit i husí brk nebo rákos). Následuje nejmladší varianta vícedílných dýmek, a to dýmky trojdílné. Zde jsou hlavička dýmky a troubel ještě doplněny o mezikus, který je nazýván různě: odlejvák, mokváček nebo šťávník. Je to drobnější část dýmky, v níž se shromažďovala tzv. močka – kondenzát, který vzniká při kouření tabáku v dýmce.

Také troubele mají několik částí. Troubele se soustružily většinou z třešňového nebo lískového dřeva, později se mohly vyrábět z rohoviny nebo z prýže potažené textilií. Ve spodní části bývá jen opracované dřevo, v horní části je k troubeli našroubován váleček z rohoviny, do nějž je teprve připevněn náustek, který je na konci mírně rozšířen, aby nemohl vypadnout ze štěrbiny mezi sevřenými zuby.¹⁰

ROZDĚLENÍ VE SBÍRCE

Sbírky ivančického muzea jsou rozděleny do 17 podsbírek, ovšem podsbírku kuřáckých potřeb bychom hledali marně. Jak už bylo zmíněno, soubor kuřáckých potřeb je rozptýlený do několika podsbírek podle materiálu nebo zařazení. V podsbírce Historická se nachází především hlavičky dýmek získané darem nebo koupí, ale

také hlavičky nalezené při archeologických výkopových pracích v Ivančicích.¹¹ Jedená se především o zlomky různě starých dýmek. Dále jsou zde zařazeny troubele a malé nádobky na tabák (pravděpodobně šňupavý), jedny papírové sirky, kožený váček na tabák, popelníky a pouzdro na cigarety nebo doutníky. Spadá sem i textil uložený ve sbírkách, konkrétně dva textilní pytlíky na tabák podšité kůží a jeden kožený pytlík. V podsbírce Keramika se nacházejí především keramické nádoby na sekaný tabák, popelník a stojánek na kuřivo. V podsbírce Sklo jsou popelníky z hutního skla.

Při rozdelení kuřáckých potřeb jsme postupovali takto: v první řadě jsme sbírku rozdělili na dýmky a s nimi související předměty jako hlavičky dýmek, odlejváky a troubele. Druhou skupinu tvoří špičky, třetí nádoby na tabák, dále popelníky a do poslední skupiny jsou zahrnutý různé doplňky. V rámci tohoto dělení jsme postupovali dle materiálů, z nichž jsou předměty vyrobeny.

Dýmky

Skupina dýmek je rozdělena na hliněnky, tedy dýmky vyrobené z keramické hlíny, dřevěné dýmky, dýmky z mořské pěny a dýmky z porcelánu. Ve sbírce se nachází několik dýmek, jejichž materiál nelze konkrétně zařadit, a byly tedy zahrnuty do obecné skupiny „jiný materiál“.

Skupina „**hliněnek**“ obsahuje 13 předmětů, z nichž devět představují zlomky hlaviček dýmek, vesměs nalezených při výkopových pracích. Většinou se jedná o zlomky dýmek ze 17. a 18. století a často lze určit, že se jedná o výrobky ze Slovenska. Jedna z dýmek je holandského typu, nejspíš z Německa. Dále se v této skupině nacházejí čtyři kompletní hlavičky. Ty jsou z první poloviny 19. století, respektive z konce 19. století v případě tzv. gypsovky neboli kavárenské dýmky, tento typ se vyráběl na jedno použití do kaváren.¹² Tato konkrétní pochází z Kolína nad Rýnem. Další dvě hlavičky mají původ na Slovensku nebo v Maďarsku a u poslední nelze místo výroby přesně zjistit. Posledním předmětem z hlíny je odlejvák s plastickou výzdobou.

Ve skupině **dřevěných dýmek** se nachází rovněž 11 předmětů. Dřevěné dýmky jsou rozděleny na dýmky kompletní a neúplné. Kompletní dýmky jsou zastoupeny ve čtyřech exemplářích různých typů. Ta nejjednodušší, podomácku vyrobená, je z jednoho kusu dřeva (tzn. hlavička je neoddělitelně spojena s dlouhou troubelí). Další kompletní dýmka je také lidová práce, ale již vícedílná, neboť hlavičku lze

8 MUSIL, Jan. Soubor raně novověkých hliněných dýmek z Hradební ulice v Chrudimi. In: *Zaměřeno na středověk: Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 520.

9 Terminologii jednodílných hliněných dýmek ve svém článku používá Jan Musil (viz pozn. 8). Terminologie vícedílných dýmek je v oboru etnologie nastíněná Jožou Ország-Vraneckým (viz pozn. 10), který ale používá nářečí východní Moravy. Další terminologie dýmek se objevuje v publikaci UHLÍŘ, Jiří. *Dýmky: expozice Západomoravského muzea v Třebíči*. Třebíč: Západomoravské muzeum, 1971, ta však není zcela přehledná.

10 ORSZÁG-VRANECKÝ, Joža. *Dýmkařství na východní Moravě*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 1972, s. 16.

11 Jejich zpracovatelkou byla Olga Uhrová, dlouholetá odborná muzejní pracovnice. Oblastí jejího zájmu byla také keramika.

12 Některé modely kavárenských dýmek mohly být používány opakováně, když se jim odložila část náustku.

Hliněná dýmka
holandského typu.
(Muzeum v Ivančicích)

oddělit od troubele, která je zároveň opatřena kostěným náustkem. Zbyly dvě dýmky jsou německé nebo rakouské provenience z počátku 20. století. Tyto dvě dýmky mají tři části (hlavička, odlejvák a troubel s náustkem) a jsou v celek spojené kroucenými provázky. Zbylých sedm předmětů jsou dýmky neúplné nebo jejich části. Některé jsou z Německa z devadesátých let 19. století či z dvacátých let 20. století, jiné, tzv. pytlovka či ulmovka nebo též ulmačka, jsou z Německa z oblasti Ulmu, což bylo v 19. a na počátku 20. století (především v letech 1850–1914) významné centrum výroby dýmek. Jiné můžeme díky jejich kování zařadit do oblasti Rakousko-Uherska, spíše do uherské části monarchie do devadesátých let 19. století. Jedna hlavička dýmky se z uvedeného rámce vymyká: Jde o hlavičku vyřezanou ve stylu kubismu ve dvacátých nebo třicátých letech 20. století.

Dalším materiálovým druhem je **mořská pěna**, sem spadá 15 kusů dýmek. Dýmky z mořské pěny můžeme rozdělit na hlavičky dýmek a dýmku kompletní, ta je ve fondu pouze jedna. Jedná se o kvalitní, jemně vyřezávanou dýmku, pravděpodobně vyrobou výrobenou ve Vídni kolem poloviny 19. století. Skládá se z hlavičky, odlejváku a troubele s náustkem. Celek je spojený řetízkem. Mezi hlavičkami je 10 předmětů, pocházejících s největší pravděpodobností z Maďarska. Jsou vyrobené kolem roku 1850, ale většina jich je antedatovaná do 18. století. Dvě z nich je možné blíže určit, patrně byly vyrobeny v Budapešti. U mnohých těchto dýmek známe dárce či prodávajícího. Dále se zde nachází drobná hlavička dýmky s erbem, pravděpodobně rakouské provenience. Nakonec jsou ve sbírce dvě kvalitně zpracované dýmkové hlavičky, které pochází s největší pravděpodobností z Francie, snad přímo z Paříže. Jedna z nich je zdobena vyřezávaným architektonickým portálem s postavou stojícího Napoleona a je opatřena stříbrným kováním. V roce 1923 ji do muzea prodal

obchodník Chrást.¹³ Druhá hlavička je vyřezaná do podoby ženské hlavy, zdobená vkládanými polodrahokamy (tyrkys) a rovněž opatřená stříbrným kováním. Tato hlavička se do muzea dostala v roce 1938 od paní Anny Henlichové. Do stejné skupiny patří také hlavička dýmky pocházející pravděpodobně z Turecka, lze tak usuzovat z jejího tvaru, ale blíže ji určit neumíme.

Ve sbírkách se dále nachází skupina osmi kusů dýmek **porcelánových**. Porcelánové dýmky byly produkovány v letech 1870–1918 a dnes se vyrábějí jejich repliky. Centry výroby u nás byly převážně západní Čechy a v rámci monarchie také Vídeň. Největšími producenty však byly německé země. Porcelánové dýmky můžeme rozdělit na dvě skupiny: dýmky kompletní i s troubelem a dýmky neúplné, v podobě hlaviček nebo hlaviček s odlejváky. Kompletní máme ve sbírkách „porcelánky“ dvě, jednu české provenience s vojenským motivem a českými nápisy, opatřenou třešňovou troubelí. Druhá je německé provenience s lidovým motivem a odlejvák i troubel jsou vysoustruženy z tmavé a světlé rohoviny. Dýmka je spojená kroucenou šňůrkou se střapečky. Převážnou většinu skupiny neúplných dýmek tvoří dýmky s vojenskou tematikou, tzv. památky z vojny (tři kusy), a dále se v ní nachází jedna hlavička s mysliveckým motivem a jedna atypická hlavička v podobě korbele. Jako poslední můžeme zmínit porcelánovou hlavičku s odlejvákem s portrétem Františka Müllera, majitele uhelných dolů v Padochově. Tento předmět muzeu věnoval roku 1935 František Gross, horník z Oslavan.

Poslední skupinu tvoří dýmky z **různých materiálů**. Velmi zajímavá je dýmka z modré skloviny s troubelí ovinutou skleněnými korálky. Tuto nezvyklou dýmku muzeu daroval v roce 1941 místní učitel J. Cejpek. Dále je sem možné zařadit dýmku z lastury. Takové dýmky jsou české provenience, tato konkrétní se do sbírek dostala v roce 1910 od J. Pohla. Třetí dýmkou v této skupině je drobná kovová dýmka vyrobená nejspíš v Anglii.

Špičky

Ve skupině špiček se nachází osm předmětů. Z materiálového hlediska se jedná o špičky ze dřeva a mořské pěny. Dřevěné špičky jsou zastoupeny ve dvou exemplářích. Jedna rustikální, vyrobená z vřesu, druhou z nich darovala muzeu v roce 1934 Růžena Seková, pravděpodobně patřila jejímu manželovi Theodoru Sekovi.¹⁴ Tato

13 Ve starých inventářích Musejního spolku se mezi lety 1912–1925 opakováně objevují koupě od obchodníka starožitnostmi Chrásta. I přes značné úsilí se však nepodařilo najít konkrétnější informace k jeho osobě.

14 Theodor Seka byl v letech 1889–1890 a později znova v roce 1909 starostou ivančického Sokola. V letech 1890–1896 zastával funkci náčelníka. ČEJKA, Jiří. *Ivančice: dějiny města*. Ivančice: Město Ivančice, 2002, s. 364.

Špička na doutníky z mořské pěny s jantarovým náustkem. (Muzeum v Ivančicích)

špička má podobu ženské nohy. Dalších šest špiček je vyrobeno z mořské pěny, u tří z nich máme alespoň základní informace. Nejhodnotnější je špička vídeňské provenience s motivem běžícího koně a psa, materiálově jde o kombinaci mořské pěny a jantaru (náustek), uložená je v dobovém ochranném pouzdře. Tento předmět do muzea daroval Jaroslav Bébara v roce 1947 a podle údajů v příručkové knize patřila rodině Františka Kuldy, místního učitele. Podobnou vídeňskou špičku z konce 19. století, s plastikou jezdce s koněm ve skoku a opatřenou pouzdrem, daroval muzeu Vlastimil Veselý v roce 1945. Třetí špička je drobná práce neznámého původu, zdobená řezbou koně a uložená rovněž v ochranném pouzdře. Další špička má tvar opíčí hlavy a v roce 1925 ji muzeu prodal obchodník Chrást. Následuje drobná špička s dekorem akantových listů kolem otvorů. A konečně hladká rovná špička, silně zakouřená, se v muzeu objevila mezi lety 1894–1920 a daroval ji Vincenc Stehlík.

Nádoby na tabák

Velkou skupinu tvoří nádoby na tabák. Lze je rozdělit na menší krabičky na šňupavý tabák, na velké keramické nádoby na tabák sekáný, na váčky a nakonec na krabičky na doutníky a cigarety. Do první části byly zařazeny čtyři menší krabičky na šňupavý tabák a také jedna kovová tabatérka na cigarety. Jedna z krabiček je dřevěná s malbou na odklápěcím víčku, další je celokovová, oblá, také s odklápěcím

Nádoba na tabák v podobě kovářského špalku. (Muzeum v Ivančicích)

víčkem. Třetí je neúplná, zachovala se jen spodní část, která je zdobená drobnou, ale velmi propracovanou mozaikou s obrázkem římského Pantheonu, víčko jí chybí.¹⁵ Poslední je menší cínová nádobka s částečně odklápěcím víčkem. Cigaretová tabatérka je z alpakového plechu, po otevření jsou v každé části tabatérky místa na cigarety se zajišťujícím páskem.

Dále máme ve sbírkách 10 větších keramických nádob na sekáný tabák, některé jsou z lakované keramiky, tzv. siderolitu. Jedná se o plasticky zdobené válce s víkem. Většina byla vyrobena kolem poloviny 19. století v západních Čechách, ale mezi nádobami jsou i importy, např. nádoba s víkem zdobeným vyobrazením námořníků, která s největší pravděpodobností pochází z Anglie, nebo jiná, zdobená mořskými koníky a ulitami, je nejspíš z rakouského přímoří. Některé se však liší, např. neúplná nádoba, bez víka, v podobě hlavy vojáka (voják má dva obličeje, každý trochu jiný). Nádobu získalo muzeum v roce 1913. Za zmínu stojí výrobek z roku 1908 v podobě kovářského špalku s kovadlinou a náradím. Tuto nádobu na tabák vytvořil

¹⁵ Jedná se o miniaturní mozaiku, jejíž technika vznikla v Itálii kolem roku 1740. Pro takové mozaiky se používalo různě barevných skleněných tyčí, které se naštípaly na délky velikosti 1–5 mm, z kterých se následně tvořil výjev. Viz: HÖFEROVÁ, Jana. *Technologický vývoj mozaikářského řemesla*. Praha, 2012. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Katolická teologická fakulta, s. 81.

jako dar kováři místní rodák a spolumajitel kamnářské továrny v Ivančicích Maxmilian Schildberger a do muzea ji v roce 1938 darovala Marie Schildbergerová.

Další schránou odlišného vzhledu je nádoba v podobě sedícího císaře Františka Josefa I. Jedná se o velmi oblíbený výrobek západočeské provenience (Hohenstein – Unčín u Teplic v Čechách), který se vyrábí v několika edicích – lze je rozpoznat podle stáří císaře, tento konkrétní je z konce 19. století. Nádoba se do muzea dostala v roce 1947, není však kompletní, císaři chybí zbraň, kterou by měl držet v rukou. Poslední nádoba na sekáný tabák je porcelánová s víčkem, uložená v plechovém pouzdře s poklopem.¹⁶

Koženým váčkům na tabák se lidově říkalo „kočičák“ a v našich sbírkách byly takto určeny původně pouze dva kusy. Po konzultacích jsme do této skupiny zařadili další dva váčky, které byly dosud evidovány jako dámské kabelky. Celkem se tedy jedná o čtyři váčky: dva jsou kožené, jeden potištěný podobiznami králů a heraldickými znaky, druhý je vyšíván barevnou kůží a zdobený koženými závěsky, pravděpodobně pochází z Maďarska. Další dva váčky, dříve určené jako dámské kabelky, jsou v vnějšku pošité skleněnými korálky a uvnitř podšité jemnou kůží.

Do stejné kategorie patří i krabice na uschování a transport doutníků nebo krabička na cigarety. Dřevěná krabice na doutníky s odklápcím víkem je polepená barevnými etiketami výrobce, plechová je potištěná reklamní značkou a nápisem „CIGARETTES 'MEDIUM' 100“. Do sbírek se společně s tabatérkou dostaly v letošním roce.

Kožený váček tzv. kočičák, pošitý skleněnými korálky. (Muzeum v Ivančicích)

16 Z pozůstalosti ivančického rodáka, kněze, spisovatele a sběratele pohádek B. M. Kulty.

Popelníky

Obsahově menší skupinou patřící ke kuřáckým potřebám představují popelníky, zařadili jsme do ní sedm předmětů. Je zde jeden dřevěný a jeden plechový popelník, dále tři keramické, z toho jeden v podobě stojícího psa se dvěma nádobami po stranách, zbylé dva jsou z hutního skla, získané v roce 2012.

Popelník s plastikou psa. (Muzeum v Ivančicích)

Různé doplňky

V poslední skupině jsou zařazeny předměty, které nespadají do žádné z výše uvedených kategorií. Jedná se o dřevěný stojánek na 12 dýmek. Stojánek je poškozený, o jeho původu bohužel nic nevíme. A dále dva stojánky na kuřivo, tedy stojánek, do něhož je možné vložit doutníky nebo cigarety a zápalky. Jeden stojánek je dřevěný v podobě pumpy a nádob na vodu. Druhý je kameninový, skulpturálně pojatý, pravděpodobně istrijské nebo severoitalské provenience z poloviny 19. století.

Do této oblasti spadají také předměty sloužící k zapálení kuřiva. Bohužel takové předměty se ve sbírkách našeho muzea vyskytují ve velmi malé míře. Můžeme sem zařadit papírové sirky v krabičce, které však kuřivo pravděpodobně nezapalovaly. Nebo dvě křesadla (křesadlové stolní zapalovače), u nich si však také nemůžeme být jistí tím, zda mohla sloužit k zapalování kuřiva. Taková křesadla se spíše používala k zapálení svící. Dýmky se dříve zapalovaly pomocí hubky nebo svíčky a dlouhého smotku papíru, později se používaly právě sirky. Bohužel žádné další předměty k zapalování, jako například různé druhy sirek nebo zapalovače, ve sbírkách nejsou. Zde vidíme možnost rozšíření sbírky.

Křesadlový stolní zapalovač z druhé poloviny 18. století. (Muzeum v Ivančicích)

Závěrem

Cílem práce bylo představit kolekci kuřákých potřeb ze sbírek Muzea v Ivančicích, jež byla v uplynulých letech nově utříděna a byl k ní vytvořen samostatný katalog. Dalším výstupem nového uspořádání kolekce bylo doplnění existujících evidenčních karet a pořízení fotodokumentace. Výsledkem tohoto úsilí bylo oproti původním předpokladům zjištění, že je tato kolekce poměrně rozsáhlá a co do spektra uchovávaných předmětů i ucelená. Ve sbírce jsou zastoupeny hlavní oblasti kuřákých potřeb, a to různé provenience či doby vzniku. K předmětům, které by bylo vhodné v budoucnu doplnit, patří především potřeby k zapalování, dýmkové čističe, spořiče tabáku apod., na ně se zaměří návazná akviziční činnost.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích, Sbírka Muzea v Ivančicích:
podsbírka Historická,
podsbírka Keramika,
podsbírka Sklo.

- ČEJKA, Jiří. *Ivančice: dějiny města*. Ivančice: Město Ivančice, 2002. ISBN 80-238-9441-2.
- HIGINS, David John. *Kouzla a taje dýmek: uživatelská příručka začínajícího dýmkaře*. Praha: Nakladatelství Karel Hignar The pipe, 1999. ISBN 80-270-4650-5.
- HÖFEROVÁ, Jana. *Technologický vývoj mozaikářského řemesla*. Praha, 2012. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Katolická teologická fakulta.
- HOUSER, Jiří. *Dýmka v proměnách času*. Brno: Datel, 1996. ISBN 80-901961-3-6.
- HRÝCH, Ervín. *Slavná historie tabákového dýmu*. Praha: Forma, 1996. ISBN 80-7213-006-4.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Z historie dýmek. Umění a řemesla*. Praha: Sdružení Umění a řemesla, 1979. ISSN 0139-5815.
- ORSZÁG-VRANECKÝ, Joža. *Dýmkařství na východní Moravě*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 1972. Malé tisky Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.
- UHLÍŘ, Jiří. *Dýmky: expozice Západomoravského muzea v Třebíči*. Třebíč: Západomoravské muzeum, 1971.
- UNGERMAN, Šimon a PŘICHYSTALOVÁ, Renáta, ed. *Zaměřeno na středověk: Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-027-2.

ROZBÍJEČI STROJŮ V BRNĚ 1819

Dušan Uhlíř

Průmyslová revoluce, zahájená v 18. století vynálezem parního stroje, vyvolala proces dalších technických objevů a vynálezů. Parní pohon umožnil napojování dalších strojů a strojních zařízení do průmyslové výroby. Přinášel však na druhé straně negativní reakci ze strany dělníků manufaktur, hlavně textilních, kteří se zavádění strojní výroby bránili z obavy, že technické novinky ohrožují jejich existenci, že jim stroje seberou práci. Už v roce 1779 zaznamenali v anglickém Lancashiru první živelnou dělnickou bouři proti novému stroji na spřádání bavlny. Tkalci zničili první spřádací stroje vyrobené tkalcem Jamesem Hargreavesem a nebyli poslední, kdo použili proti strojům násilí. K rozbíjení strojů pak docházelo častěji nejen na britských ostrovech, ale později také v Belgii, Francii a jinde.

Tento stránkou dělnického hnutí se vážně zabýval britský marxistický historik Eric J. Hobsbawm (1917–2012). V roce 1952 založil spolu se skupinou historiků marxistické orientace akademický časopis *Past and Present* zaměřený na sociální dějiny. Časopis si brzy získal uznání odborných kruhů a vychází dodnes. Hned v prvním čísle publikoval Hobsbawm svou zásadní studii pod titulem *Rozbíječi strojů*.¹ Hybatelem ničivé činnosti rozbíječů strojů bylo podle něj sociální postavení nejchudších vrstev, které hnala bída a hlad. Průvodním jevem hnutí rozbíječů bylo tak i rabování obchodů s potravinami. V letech 1811–1822 dospělo hnutí do vysoce organizované a koordinované fáze, kdy se rozbíječi stali noční můrou pro několik anglických hrabství. V nočním čase přepadaly skupiny mužů přádelny vlny a další továrny a rozbíjely nejen stroje, ale vše, co jim přišlo pod ruku. Zrodilo se tak známé hnutí ludditů,² které muselo být nakonec potlačeno ozbrojeným zásahem armády.

1 HOBSBAWM, Eric, J. *The Machine Breakers*. In: *Past and Present*. Vol. I., Issue I. Oxford Academic, 1952

2 Název hnutí pochází od nikdy neexistujícího vůdce jménem Ned Ludd, označovaného také jako „generál Ludd“, kterým bořiči kryli své akce. Toto fiktivní jméno se stalo symbolem celého hnutí. Srov. HOBSBAWM, Eric, J. *The Age of Revolution. Europe 1789–1848*. London: Abacus, 1994, s. 55, 246–248.

Na našem území docházelo k podobným bouřím jen ojediněle a i ty byly většinou likvidovány už v zárodku. K prvnímu známému pokusu o rozbití strojů došlo v Brně v úterý 23. března roku 1819.³

Toho dne skupina rozlučených dělníků z několika brněnských soukenických továren v počtu asi 50 osob násilně vnikla do tzv. Ypsilantiho domu⁴ na Starém Brně. Zde byl v dílnách firmy Gebrüder Delhaese umístěn nově zakoupený postřihovací stroj, který měl být zapojen do výroby. Detailní popis této události, spolu se jmény zúčastněných osob, podávají podrobné policejní zprávy z 23., 24. a 26. března 1819 určené moravskému zemskému gubernátoru hraběti Antonínu Bedřichu Mitrovskému.⁵ Podle sdělení městského policejního ředitele Petra Mutha se útoku zúčastnili převážně tovaryši z řad postřihovačů a přípravářů sukna s cílem zničit stroj, který pro ně představoval ohrožení jejich profesní existence. Rozbití postřihovacího stroje, který byl vynálezem jistého chevaliera de Cochelet, se podařilo policejněm zásahem zabránit a původci srocení byli zadrženi a podrobeni výslechům. Do vyšetřování bylo zahrnuto celkem 49 osob.

Postřihování byla finální činnost při úpravě suken. Zabývala se apreturou čili přistřihováním vlasu na stejnou délku, které se do té doby provádělo ručně s použitím nůžek, jež byly podobné nůžkám na stříh ovcí. Postřihovačství bylo samostatným řemeslem a provozovali ho tovaryši pod vedením svých mistrů. Byla to práce drahá a ne vždy dokonalá. Po každém postřízení se vlas sčesal, což se opakovalo dvakrát až třikrát. Po roce 1815 byla ruční práce postupně nahrazována stroji s nůžkovým válcem, které odvádely přesnou, rychlou a hlavně kvalitnější práci.⁶

Z vyšetřování vyplynulo, že už o dva dny dříve, v neděli 21. března, se sešli nespokojení postřihovači v Pilbachově továrně a radili se o společném postupu. Podle výpovědi jednoho z obžalovaných se měl jistý Franz Schneider, mistr v továrně

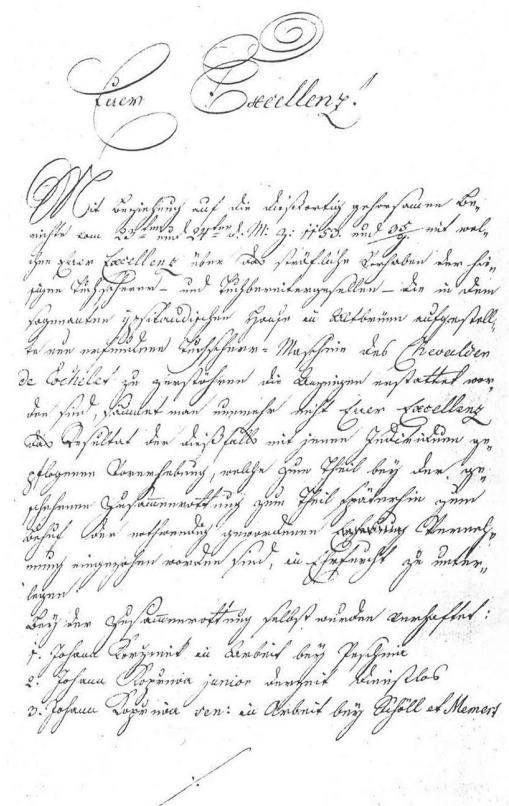
Karla Biegmannu, vyjádřit v tom smyslu, že „by bylo nejlépe stroj zničit, protože se to stejně tak událo ve Francii, jak o tom vyprávěli strojníci přítomní při instalaci stroje“. Sám na schůzi v Pilbachově továrně nebyl a obvinění popřel. Když se v Pilbachově továrně jednalo o sepsání žádosti za odstranění postřihovacího stroje, prohlásil prý Anton Kart, tovaryš zaměstnaný v Pešinově fabrice, že žádostí ničemu nepomohou, že nejlépe by bylo stroj zlikvidovat a strojníky zabít a on chce být první, kdo do toho půjde. Později to omlouval tím, že byl při schůzi opilý. Zprávu o tom, že se ve Francii rozbitý stroje, měl prý z novin. O jeho výrocích vypovídali pracovníci z továrny Karla Biegmannu, kteří se sami násilného srocení neúčastnili. Mnohé výpovědi se shodovaly v tom, že vlastní podnět k akci vyšel od Georga Sauermannu, mistra firmy Schöll et Memmert, který navrhl sepsat žádost o odstavení Cocheletova postřihovacího stroje, s níž se měli dva zástupci shromážděných vypravit do Vídně a hledat zastání u tamějších úřadů i u samotného císaře. Přitom, jak se ukázalo, měl už v té době Cocheletův stroj od císaře uděleno rádné privilegium k provozu. S přímou výzvou k napadení stroje přišli tovaryši Suchy, Koržinek, Soukupp a Kopriwa mladší, kteří už předtím obešli místní továrny a dílny a strhli za sebou ostatní. Řekli jim, že nemusejí s sebou brát žádné nářadí, protože na místě je nářadí dost. Přesto přišli někteří vyzbrojeni krumpáči a velkými sochory. Při výslechu nechyběla na straně obviněných spousta výmluv, vykrucování a svádění viny na druhé, s čímž si však policie poradila. Rozdělila zadržené dělníky do tří skupin. V první byli vlastní iniciátoři, ve druhé ti, kteří měli o chystaném útoku

3 Srov. CHROPOVSKÝ, Bohuslav, JANÁČEK, Josef, PURŠ, Jaroslav a KROPILÁK, Miroslav, ed. *Přehled dějin Československa, díl. 1 (1526–1848)*. Praha: Academia, 1982, s. 497. O počátcích organizace dělnictva v Brně vypovídá skutečnost, že v červenci 1816 zde byla svolána velká schůze cca 300 dělníků z 26 brněnských soukenických manufaktur a dílen, kteří se radili o společném postupu proti propouštění z práce a nezaměstnanosti. Od 20. let 19. století probíhaly v českých zemích pravidelně časté stávky manufakturních dělníků a tovaryšů. V Rokytinci nad Jizerou došlo roku 1839 ke skutečnému rozbití nového soukacího stroje vzbouřenými tkalcíky.

4 Tento dům stával na souběhu dnešních ulic Ypsilantiho a Křídlovické v části Staré Brno, pojmenován byl podle moldavského hodpodara (tj. správce země) knížete Alexandra Ypsilantiho, který zde pobýval během svého brněnského exilu po útěku z Osmanské říše v letech 1788–1791.

5 MZA v Brně, fond B13, Moravskoslezské zemské gubernium, prezidium, kart. 324, č.j. 2354/1819, fol. 1–12. Jména vyslychaných osob jsou psána nejednotně, takže se objevují odchylky při jejich poněmčeném zápisu.

6 Srov. heslo Postřihovačství: *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. 20. díl. Praha: Paseka, Argo, 2000, s. 310.

Popis incidentu se jmény viníků určený moravskému zemskému gubernátorovi. (Moravský zemský archiv)

povědomí, a do třetí patřili všichni ostatní. Za hlavní viníky bylo označeno pět osob, jejichž jména zapsal policejní písář v poněmčené formě: Franz Suchy, Johann Koržinek, Franz Soukupp, Anton Karth a Johann Kopriwa ml. Čtyři z nich byli uvedeni jako postřihovači u fabrikanta Pešiny (Peschina), Kopriwa ml. byl veden jako nezaměstnaný. Všechn pět bylo 26. března 1819 předáno brněnskému magistrátu k dalšímu trestnému řízení. Do druhé skupiny bylo zahrnuto 23 osob, které byly spolu s hlavními viníky dodatečně předány k soudnímu řízení vrchnímu kriminálnímu soudu v Brně. Celkem se tedy jednalo o 28 lidí.

Cílem výslechů bylo zjistit původce srocení a také odstrašit před podobnými akcemi do budoucna. Výmluvným dokumentem je sám seznam obviněných, který stojí za pozornost. Ze seznamu jmen jasně vyplývá, že převážná většina obviněných pocházela z českého etnika a mnozí ani nebyli znali německého jazyka. Pokud se jejich sociálního původu týká, rekrutovalo se tehdejší dělnictvo v manufakturní výrobě ze tří základních zdrojů: Prvním a nejsilnějším rezervoárem pracovních sil pro průmysl byly nemajetné nebo málo majetné vrstvy pocházející z vesnického obyvatelstva, které jen těžko hledalo uplatnění v zemědělství a odcházelo za prací do měst. Druhým zdrojem námezdních pracovníků byly pauperizovaní cechovní mistři, kteří ztratili postavení samostatných malovýrobců. Konečně třetí a nejméně významný zdroj představovali zahraniční odborníci, s nimiž se zejména v textilních manufakturách setkáváme už od 17. století.⁷ Vezmeme-li seznam obviněných z brněnského srocení jako společenský vzorek, najdeme zde všechny tři zmíněné zdroje pracovních sil. Seznam zahrnuje vedle jména a zaměstnavatele i místo domovské příslušnosti, což je zajímavým a ojedinělým ukazatelem toho, odkud dělníci za prací do Brna přicházeli. V osmi případech šlo o brněnské příslušníky, bytem většinou v dělnických ulicích okolo Cejlu nebo na Starém Brně, zbývající byli přespolní:

1. Franz Soukupp, u fabrikanta Pešiny, Brno
2. Anton Kart, u fabrikanta Pešiny, Brno
3. Johann Koržinek, u fabrikanta Pešiny, Brno
4. Franz Suchy, u fabrikanta Pešiny, příslušný do Černovic u Brna
5. Johann Kopriwa ml., t. č. bez práce, příslušný do Dürnau v Uhrách (patrně Trnava, něm.Tyrnau)
6. Johann Kopriwa st., u firmy Schöll et Memmert, příslušný do Svatoslavi, panství Tišnov
7. Adam Kubitscek, u fabrikanta Pešiny, Brno

⁷ NOVOTNÝ, Karel. K problematice vytváření manufakturního dělnictva v českých zemích. *Československý časopis historický*. 1977, roč. XXXV, č. 3, s. 383–407.

8. Fabian Klíma, u fabrikanta Pešiny, příslušný do Nového Města na Moravě
9. Johann Schänker, u fabrikanta Pešiny, Brno
10. Mathias Straka, u fabrikanta Pešiny, příslušný do Velkého Meziříčí
11. Franz Ribarz, u Pešiny, příslušný do Branau v pruském Slezsku
12. Franz Hada (Had), u Offermanna, příslušný do Maloměřic
13. Joseph Zima, u fabrikanta Pešiny, příslušný do Přízřenic
14. Jakob Branitzky, u postřihovače Habernicka, přísl. do Plonia na Poznaňsku
15. Mathias Mika, u postřihovače Micke, příslušný do Kardašovy Řečice
16. Franz Blažek, neuveden, Brno
17. Joseph Kamenicky, t.č. bez práce, příslušný do Troubska
18. Joseph Hubinka, u mistra postřihovače Gerolda, příslušný do Žabovřesk
19. Joseph Ballon, u fabrikanta Pešiny, přísl. do Magelon v Haliči
20. Mathias Wanizek, neuveden, příslušný do Habří u Českých Budějovic
21. Joseph Procházka, u přípraváře Pölzera, příslušný do Vranova u Brna
22. Martin Matal, u přípraváře Pölzera, příslušný do Sobotovic u Rajhradu
23. Franz Wach, u přípraváře Micke, příslušný do Lysic na Moravě
24. Johann Koušal, neuveden, Brno
25. Ignaz Kubaczek, neuveden, příslušný do Včelnice v Čechách
26. Valentin Klondorfer, u mistra postřihovače Becka, Brno
27. Friedrich Fischer, u mistra postřihovače Becka, příslušný do Abschätz v Sasku
28. Franz Chudík, neuveden, příslušný do Líšně.

Dodatečná poznámka uvádí ještě tato jména: Johann Friedrich Trößl, u postřihovače Gilge, příslušný do Langsenfeldu ve Slezsku; Ignaz Labuda, u postřihovače Gilge, příslušný do Köben v pruském Slezsku. Osoby pod jménem Johann Koušal, Valentin Klondorfer, Friedrich Fischer a Franz Chudík jsou vedeny jako nezvěstné nebo uprchlé a soud s nimi byl odročen. Týkalo se tedy šesti osob.⁸ Případem mistra Georga Sauermannha, který navrhoval sepsání supliky do Vídni, se soud nezabýval.

Dne 21. dubna 1819 sděluje brněnský purkmistr Johann Czikán moravskoslezskému guberniu 13 jmen osob propuštěných po výslechu. Současně oznamuje rozsudky nad 28 účastníků srocení z 23. března 1819.⁹ Kriminální soud odsoudil na základě §§ 1, 7 a 72 trestního zákona, I. část, pro zločinné jednání obviněné Soukuppa, Kartha, Koržinka a Suchého k jednomu měsíci žaláře zlostřenému deseti ranami holí, Kopriwu mladšímu k osmi dnům žaláře a deseti ranám holí. Dále byli obvinění Klíma, Schänker, Straka, Had, Zima, Branitzky, Waniczek, Procháska, Matal, Wach odsouzeni k třem dnům vězení a deseti ranám holí. Adam Kubitschek, Franz

⁸ MZA v Brně, fond B13, kart. 324, fol. 17.

⁹ Ibid., fol. 18, 27.

Ribarz, Mathias Mika a Johann Kopriwa starší ke třem dnům žaláře a pro tělesnou neschopnost („wegen ihrer körperlichen Untauglichkeit“) nikoli k trestu holí, ale k třídennímu půstu. Další provinilci Blazek, Kamenitzky, Hubinka a Ballon obdrželi trest třídenního žaláře zostřeného třídenním půstem. Provinilci byli odsouzeni a předáni k výkonu trestu.

Případ skončil, přesto se ještě objevovaly jeho ohlasy mezi lidmi. Policejní ředitel Peter Muth se ve své zprávě o situaci a náladách obyvatelstva, odeslané prostřednictvím zemského gubernia do Vídně dne 7. dubna 1819, zmiňuje, že se sice nevykytuje veřejné projevy na podporu zadržených postřihovačů, ale mezi sebou lidé vyslovují nelibost nad stavem, ve kterém se nachází tovární dělnictvo, a nad chováním podnikatelů a zaváděním strojů do výroby. Zpráva se jinak zabývá převážně stížnostmi lidí na zdražování potravin a piva a obavami živnostnictva před zvyšováním daní.¹⁰ V dalších situačních zprávách už Muth případu postřihovačů nevnuje žádnou pozornost.

Případ neúspěšného pokusu rozbíječů strojů z Brna roku 1819 je dokladem toho, že tendenze, které se prosazovaly v dělnickém hnutí na západě Evropy, se postupně a často se zpožděním projevovaly i u nás.

PRAMENY A LITERATURA

Moravský zemský archiv v Brně (MZA v Brně): fond B13, kart. 324, č. j. 2354/1819, fol. 1.–12; fond B95, kart. 834, č. j. 224/1819.

HOBSBAWM, Eric. *The Machine Breakers. Past and Present*. Vol. I., Issue I. Oxford Academic, 1952.

CHROPOVSKÝ, Bohuslav, JANÁČEK, Josef, PURŠ, Jaroslav a KROPILÁK, Miroslav, ed. *Přehled dějin Československa*, díl. 1, (1526–1848). Praha: Academia, 1982.

NOVOTNÝ, Karel. K problematice vytváření manufakturního dělnictva v českých zemích. *Československý časopis historický*. 1977, roč. XXXV, č. 3, s. 383–407.

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 20. díl. Praha: Paseka, Argo, 2000, s. 310. ISBN 80-7203-007-8.

STEVENSON, John. *Popular Disturbances in England 1700–1832*. London: Routledge, 2016. ISBN 9781138155626.

10 MZA v Brně, fond B 95, kart. 834, č. j. 224/1819.

KE ZRODU KNIHY ALOISE MIKULKY O PIDIŽLU VELIKÉM

Libor Kalina

Od listopadu 2013 do února 2014 mohli návštěvníci Památníku písemnictví na Moravě zhlednout výstavu *Alois Mikulka knihy, ilustrace*, připravenou k autorskému životnímu jubileu (narozen 1933 v Brně). Jejím téžištěm byly barevné kresby a seriály, zařazované v sedesátých až osmdesátých letech minulého století do časopisů *Sluníčko* a *Materídouška*, a také ilustrace originálně zpracovaných knih pro děti. Dominující výtvarná složka výstavy reflektovala osobitost Mikulkovy poetiky. Podtrhla skutečnost, že se svou dvojlomností, tedy specifickým propojováním výtvarné a textové tvorby, řadí po bok klasikům české literatury pro děti, jakými byli spisovatelé-výtvarníci Ondřej Sekora nebo Josef Čapek.

„To, co musí normální spisovatel složitě popisovat, já lehce vyjádřím obrázkem,“ přiblížil autor svou tvůrčí metodu. „Prostředí příběhu, charakter postavy, celkovou atmosféru děje... Zkrátka to, čím se jinde složitě pročítáte a co je u špatného vypravěče k nepřežití, to se u mne absorbuje z obrázku za tři, čtyři vteřiny. A jste, jak se říká, v obraze. Neunavuju čtenáře – a příběh letí vpřed. Vím, že je to tak napůl komiks, ale i tak ještě vypravěči zůstane dost místa na to, aby se slovně vyrádil.“¹

Výtvarník, spisovatel a dramatik Alois Mikulka, absolvent grafického oddělení Vyšší školy uměleckého průmyslu v Brně a Vysoké školy výtvarných umění v Bratislavě, se svými čtyřmi stovkami publikovaných pohádkových příběhů řadí mezi nejplodnější autory české dětské prózy uplynulého půlstoletí. Je laureátem řady profesních ocenění, připomenut si zaslouží zejména Cena nakladatelství Albatros z roku 1980 a Zlatá stuha za rok 1997.

Rukopis Mikulkovy pohádkové prvotiny *Aby se děti divily objevil dramaturg divadla Semafor Milan Schulz ve Státním nakladatelství dětské knihy a převedl do jevištní podoby.² Záhy po premiéře na legendární scéně v roce 1961 se dostaly Mikulkovy pohádky na pultry knihkupectví a také do rozhlasu. V podobě Hajajových*

1 FENCL, Ivo. Nezařaditelný v titulu: podstatou umění je nesvoboda. *Tvar*. Praha, 2005, č. 21, s. 14.

2 PROCHÁZKOVÁ, Kateřina. Alois Mikulka: Studánka je vybrána až do dna. *Týdeník rozhlas* [online]. 2004, č. 9. [cit. 20. 4. 2022]. Dostupné z: <http://www.radioservis-as.cz/archiv04/0904/09titul.htm>.

vyprávění na dobrou noc je nezapomenutelně interpretoval herec Vlastimil Brodský. „Následovaly další knížky,“ vzpomíná autor, „práce pro televizi a divadlo a já měl najednou z čeho žít, a hlavně jsem si mohl svobodně malovat a sochat i nezávisle na politických požadavcích doby. Tehdy se totiž dalo i jen z literární činnosti pro děti a mládež docela slušně žít.“³

POHÁDKÁŘI

Ústně tradované pohádkové příběhy šířily po staletí znalosti a poznatky dějepisné, přírodnědějepisné, technické i společenské. Cíleně i mimoděk. Svědectví o objemu i kvalitě lidové slovesnosti shromázdili její sběratelé v 18. a 19. století. Dodnes pohádky představují základ slovesné produkce určené dětem. Jakkoli si je děti přivlastnily teprve v jejich psané, tištěné, kreslené, animované, dramatické a nejnověji i elektronicky vizualizované podobě.

Cistě folklórni pole opustila pohádka v poslední čtvrtině 19. století, kdy se narodila její paralela tzv. umělá, moderní, současná nebo autorská pohádka.⁴ Pozměnila oproti své folklórni předchůdkyni tvářnost i sémantickou strukturu. „Zdůraznila především rysy nedourčenosti, asociativnosti, symboličnosti, civilizační představovou atmosféru. (...) Zachovává si však základní charakter, totiž roli fantazijně a gnoseologicky stimulační.“⁵

„Nemůže být sporu o tom, že Alois Mikulka rozmach moderní pohádky v sedmdesátých letech ovlivnil podstatnou měrou tím, co do ní přinesl nového – dynamiku vyprávění, zkratku, humor, vyhraněný smysl pro nonsens a absurditu, odvahu v přehánění a nadsázce. Aktivizační rys Mikulkových pohádek ve své době zcela doceněn nebyl. Jaksi ušlo, že se tu velice iniciuje představivost čtenáře, tedy síla zvídavého a nekonvenčního přístupu ke světu.“⁶

Mikulkův specifický výtvarný projev je úsporný. Jednoduchost formy vyvážuje nadbytkem fantazie, bizarností jednajících postav a až ztřeštěností dějových situací. Sám přiznává: „Z mnoha bláznivých nápadů má u mne přednost ten nejbláznivější!“⁷ Mikulkova kresba, stylizovaná do dětské neumělosti, naznačuje svou deformovaností malířův přístup k námětům. Předmětem zobrazení

3 FENCL, pozn. 1.

4 SIROVÁTKA, Oldřich. *Plný pytel pohádek*. Praha: Albatros, 1978, s. 304.

5 CHALOUPKA, Otakar a NEZKUSIL, Vladimír. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, nakladatelství pro děti a mládež, 1976, s. 69.

6 CHALOUPKA, Otakar. Návrat Mikulkových pohádek. *Zlatý máj*. Praha, 1987, roč. 31, č. 6, s. 343–345.

7 ZHOŘ, Igor. Brněnští ilustrátoři dětské knihy. *Zlatý máj*. Praha, 1985, roč. 29, č. 6, s. 336.

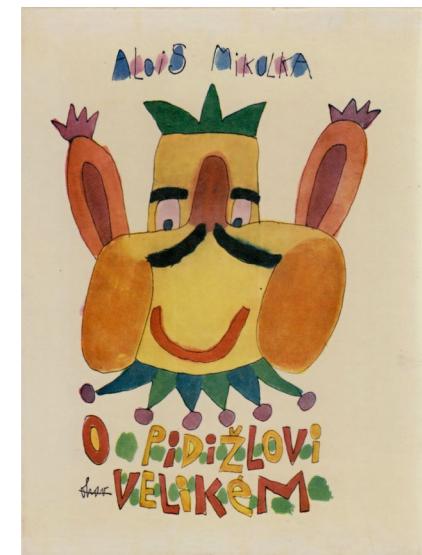
výtvarného i literárního je svět dítěte, reálný i představový, jakoby nahlížený právě očima naivně kreslených dětí.

V minulém roce daroval Alois Mikulka Muzeu Brněnska kolekci 14 rukopisů a bibliofílských vydání svých prací.⁸ Školní sešit formátu A5 nadepsaný: Slohové cvičení: O Pidižlovi Ohavném State Louis reprezentuje jedinečný doklad autorova tvůrčího postupu při přípravě úspěšného titulu *O Pidižlovi Velikém*. Tuto čtenáři ceněnou a stále vyhledávanou pohádkovou knihu poprvé vydalo brněnské nakladatelství Blok v roce 1971. Představuje osobitou symbiózu kreseb a textu, psaného rukopisně kresleným písmem, jež přímo obklopuje jednotlivé obrázky jednajících postav a reálií, v nichž se fantazijně pohádkový příběh odehrává.

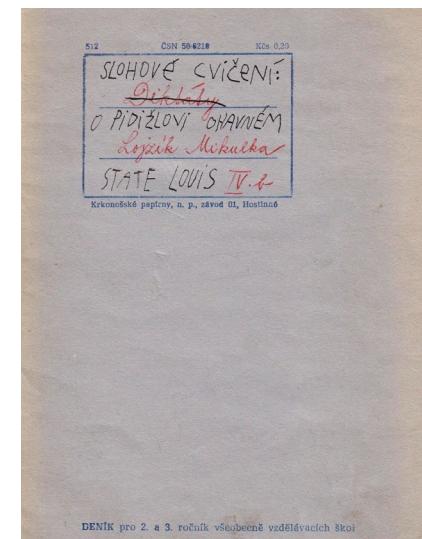
ASPEKTY TISKU

Se zrodem každého tištěného knižního díla úzce souvisí dva termíny: předloha a rukopis. Za předlohu může v případě moderní autorské pohádky posloužit vlastní, převzatý nebo jinak upravený námět, časté je také spojování motivů z několika různých zdrojů. V našem případě je onou předlohou první verze příběhu, zapsaná ve školním sešitě, na jehož štítku na deskách vedle již výše uvedeného čteme: *Diktáty Lojzík Mikulka IV.b*.

8 Soubor byl zapsán do sbírky Památníku písemnictví na Moravě pod příručkovým číslem 88/2021.

Titul *O Pidižlovi Velikém*.
(Památník písemnictví na Moravě)

DENÍK pro 2. a 3. ročník všeobecně vzdělávacích škol
(Památník písemnictví na Moravě)

Na rozdíl od výroby běžně tištěné knihy, která již teoreticky mohla být vysázena i z analyzované předlohy, autor v tomto konkrétním případě vytvořil, přesněji řečeno nakreslil, ještě originální rukopis. Ten již logicky dostal formát výsledné knihy, tedy A4, a ani v detailech se nelišil od finálního výtisku. Ve shodě s technickým redaktorem autor dokonce nakreslil i stránku s tiráží knihy se všemi ryze technickými údaji.

Před vlastním tiskem býval ve své době rukopis při předtiskové přípravě přenášen po jednotlivých stránkách fotochemickou cestou, tedy leptáním, do speciální zinkové desky do takzvaného štočku.⁹ Nejspíše proto, tedy z ryze praktických důvodů, se rukopis zpět k autorovi z tiskárny přes nakladatelství již nevrátil. Výstupem z chemigrafického procesu byla, stejně jako je tomu dnes, negativní kovová matrice, umožňující následný otisk celé jedné knižní stránky. Rukopis, jakkoli jedinečný originál, v tomto výrobním procesu představoval pouze ryze pracovní, zdrojový podklad. Prošel postupně rukama několika pracovníků, podílejících se na přípravě a úpravách tiskové formy. Jak mohu potvrdit z vlastní praxe, rukopisy bývaly zcela běžně opatřovány dodatečnými poznámkami nejen technických redaktorů, ale i přípravářů a samotných tiskařů. Sloužily totiž k upřesnění vždy následující pracovní operace. Zacházelo se zkrátka s rukopisem jako se zdrojovým materiélem. Dlužno dodat, že obdobného „znevážení“ se v tiskovém procesu běžně dostávalo i hodnotným uměleckým ilustracím, natož, jako je tomu v tomto případě, kompletně ručně kreslené knižní předloze. Na základě uvedených skutečností tedy musíme považovat originál rukopisu za nedostupný, respektive ztracený.

PŘEDLOHA VERSUS RUKOPIS

Předloha titulu *O Pidižlu Velikém* obohacuje sbírku Památníku písemnictví na Moravě o cenný dokument průkazně a detailně vypovídající o finální etapě autora tvůrčího usilování. Porovnáním s knihou zjištujeme, že Mikulka při překreslování rukopisu svou předlohu v řadě ohledů výrazně upravoval. Do „verze poslední ruky“ především doplnil další ilustrace, dokreslil a překomponoval některé z původních kresek.

Specifický doplněk knížky, který ovšem v předloze schází, představují výtvarně textové předsádky. Jejich stylizovaný westernový námět s obsahem vlastního pohádkového příběhu zdánlivě nesouvisí. Rafinovaně zpodobňují autora-vypravěče v Mikulkově oblíbené postavě šerifa, jenž zde spolustolovníkům přiznává: „Nic hezkého nevím! Jen samé ohavnosti o pidižlech a tak!“ Kontext několika naznačených,

⁹ Technologie knižního tisku používaná v nedigitální poslední třetině 20. století.

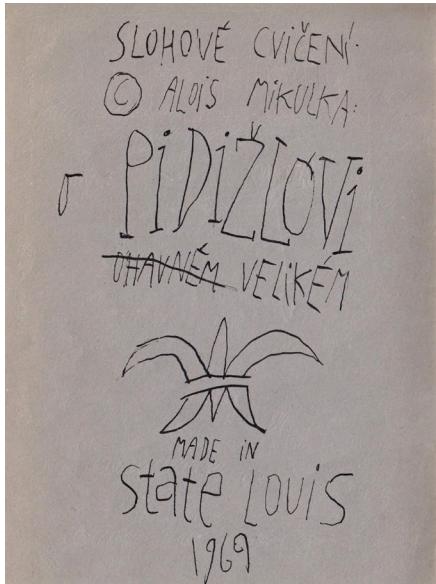

Předsádka knihy, výřez. (Památník písemnictví na Moravě)

spíše výtvarně pojednaných a vzájemně se prolínajících dějů je umístěn do anonymní „nálevny třaskavin, vysokooktanových destilátů a nitroglycerinů“ kamsi na americký Divoký západ. Výjev je zde přímo dedikován maminkám a tatínkům, zatímco na čestném místě stojí nepřehlédnutelně černě na bílém: „Tahle knížka je pro kluky a holčičky!!!“

Jakkoli je ilustrace dominujícím Mikulkovým nástrojem, titul *O Pidižlovi Velikém* nelze považovat za komiks v pravém slova smyslu. Především proto, že jeho textová část, byť kreslená, v knize jednoznačně převládá. Vyprávěný příběh hojně ilustrace doplňují a ozvláštňují, ale na rozdíl od většiny klasických komiksů děj neposouvají vpřed.

Autor rovněž tvořivě zasahoval do textů předlohy, vlastní dějovou linku a strukturu příběhu ovšem zachoval již beze změn. Důsledně obměnil přívlastek hlavní postavy – Pidižla Ohavného přejmenoval na Pidižla Velikého. Rádově menší úpravou, přesto jednoznačně stylotvornou, byla nahrazena hovorových prvků typu „zlej“, „všecky“ nebo „umejt“ za spisovné tvary ve všech vyprávěčových textech. Lidové výrazivo naopak ponechal a místy ještě zdůraznil v přímé řeči záporných postav,

O PIDIŽLOVI OHAVNEJ
© STATE Louis 1969

I ZASÍVÁ TO SKORO JAKO ZLEVNĚNÍ:

PO LESNÍ CESTĚ ŠPATNÝM POSKAKOVÁL OHAVNEJ
PIDIŽL MASTĚSTY BYLA POUZDLOVÉ HUSTÁ TMA, PROTĚŽE
KOMY PIDIŽL NĚKO SPATŘIL KRŮZOU BY OMEL.
PIDIŽL (TĚ) USTEK UERUTNĚ ZAPĀCHAL A SKYKAL
MODERNÝ SKUKAY, TAKŽE I TAK BYLO LEPSÍ JEJ
NEBÔT PIDIŽL OHAVNEJ BYL CARO DEMÍK
(UŠE HACVY.) A JAK SÍ TAK TEDY ŠPATNÝ LSEM,
TU O COSI ZAKOPL A BACÍL SEBOU O ZEN, YAZ
TO ZADUNĚL. CHVÍL BYL TICHIO - ALE POTOM ZAČAL
PIDIŽL UKRUTÄČKY NADAVAT. (FŠECKÝ MAJAVKY RUSÍN
VYNECHAT, NEBOť BYC HAZÍNE SPŘOŠTÍK, A TAKOVÝ
WECI SE NESTŘEŠÍS PSAT DO KNIŽEK) ZAKOPL
NO-A KDYŽ SE KONECME PODVAL, O CO ZAKOPL
UNIVEL, ŽE TO BYL MASÍČEK ŽALUD BYLO TO K
UZTEKU NEDÔT. TO BYL LES, KDE ROSTLY SANE MELUSÍ-
NOSTI, JAKO JDU SÝKÝ KOPŘIVY, A TCHOŘÍ A
PO DUBOVÉM POLI TU NEBYLO VIDU ANI SLECHU.
TĚ SE V PIDIŽLOVÝM VYPRIDIŽLILA UKRUTÄČKA
MYŠLENKA: VYVRTAL NOSENÝ DO KLASFALTAVÉ
LESNÍ PESÍMÝ BOURU, STRAŽIL DO ANÍ ŽALUD,
NAPLIVL NA NĚJ A USE TO ZHRAZBAL. POTOM SE
PŘÍSEZNÍ ROZCHETAL, POD KŘÍDLAMA SE TU VZĚLA
LY DVA TRYSKOVÉ MOTORE A NAJEDNOU: PRÁŠK!!
PIDIŽL ZNÍZEL VE TMĚ S KALÍNTÝM RACHETOU.

JAKU TAKSKÁC.

Druhá strana desek s první stránkou předlohy. (Památník písemnictví na Moravě)

a to i ve vnitřních monologách. Zvýraznil tak jejich odlišnost a posílil povahové charakteristiky.

Mikulka ani v nejmenším nenapodobuje folklórni pohádkové vzory s jejich nejčastějšími atributy, jakými bývají tři otázky-úkoly nebo jednoznačné finální přezení nositele zla. Hlavní postava, kouzelník Pidižl Veliký, není kladným hrdinou, podobně jako klavírobijec Rafael César. Jejich jednání, jakkoli excentrické, není namířeno výhradně proti jiným postavám, nejedná se tedy o nositele zavřenihodného a odsouzenihodného zla. Očekávatelné pohádkově dobro jako by zde přicházel samo od sebe. Spanile kladná holčička Pepinka s neutrálně jednajícími Pidižlovými malými učedníky Danem a Pitem se postupně skamarádí, což Pidižlův naznačený zlorád rovněž oslabuje. Vyprávění nekončí happy endem, má otevřené vyznění. Dan s Pittem pomocí dřevěných schůdků ve finále stoupají k modré obloze, ze které hodlá jejich šéf pořídit dětem slušivé kabátky s kapuckami...¹⁰

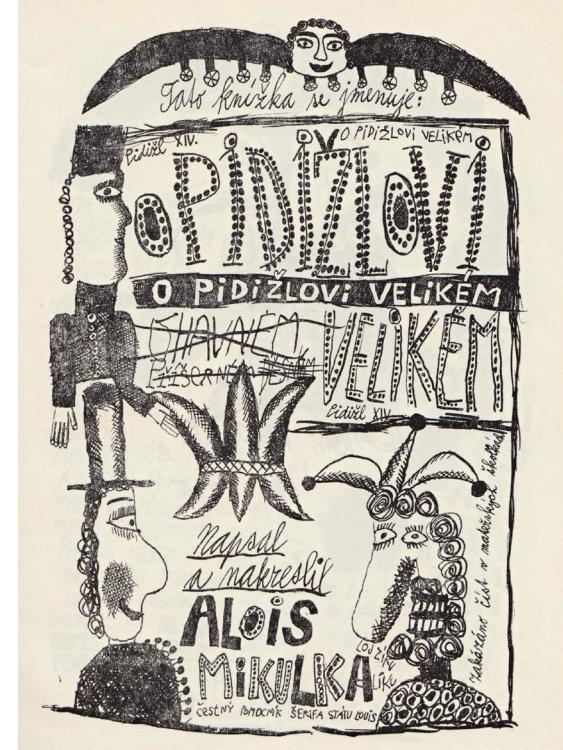
Jedním z hlavních a tedy charakteristických rysů moderní autorské pohádky je specifické užívání jazykových prostředků. Mikulka v rukopise ještě rozhojnily

dětské neologismy: „tu se v Pidižlovi vypidižli la ukrutácká myšlenka“, „krkonošácký hajný“, „hrozitánské rambajz“, „hezou-linké krucánky, roztomilé kroucance a veselé fidlikování“, „čvírikání na troubítka“. Důsledně zachoval hovorovou řeč hlavní postavy: „místo abyste mi přinesli co nejrychlejší můj milované vynález, po kerém se zastesklo mýmu srci“, „chtěl jsem je tu trochu pomučit, ale to proto, že sou všechno necitové, poňvač mě onehdy jeden přejel na silnici autojeřábem, když sem si tam, celej hodnej, přistával převlkunutej za tryskáč...“ Autorův slovní humor jako by měl pobavit nejen malé čtenáře, ale i samotného autora.

Za příklad mohou posloužit Pidižlovy charakteristiky: „generál středně hranatých nudlí“, „nejstarší rádce ministra bleskových střevních příhod“, „vynálezce měřiče blbosti“, „laureát oil mobil company“.

Hojné užívání vnitřně rozporných výrazů Mikulku řadí mezi tzv. nonsensové autory. Již samotný titul a jméno erbovní postavy Pidižl Veliký vlastně odporuji logice. Slovní základ „píd“ odkazuje k drobnosti, nepatrnosti a marginálii, zatímco jeho Pidižl je obrovský a mocný, tedy vskutku „Veliký“. Z dalších nonsensových hříček lze ocitovat: „tchoří parfém“, „Pidižl se zeleně zohavil“, „kytkovitý keř“, „olympijské piáno v těžké váze“, „ohlušující ticho“, „vesnický bulvár“ či „modrý jako pameliška“. Patří sem pochopitelně také výše uvedené Pidižlovy charakteristiky, včetně úsměvného označení „první manažer presidentových šlí“.

¹⁰ V roce 2012 vyšel titul *Pidižl Veliký* v nakladatelství Andrej Šťastný v autorem rozšířeném vydání, doplněném o pokračování nazvané *Pidižl Veliký Příšerný*.

První strana knihy, strany nečíslovány.
(Památník písemnictví na Moravě)

Tiráž knihy. (Památník písemnictví na Moravě)

sečík těchto miniatur... zatím tato originalita zůstává zakleta do jisté samoúčelnosti fantazie, která je básnický málo smělá a účinná (myslím tím na literární stránku). Od pouhé hravé fantazie k tvorbě – to je Mikulkův hlavní básnický úkol.¹²

Za půlstoletí, po které Alois Mikulka plodně (67 samostatných autorských knižních titulů) obohacuje českou literaturu pro malé (ale i velké) čtenáře, vyrostlo na jeho příbězích několik generací dětí. Nikoli náhodou jeho kreslené knížky, konkrétně jejich první vydání z první poloviny sedmdesátých let, opakovaně atakují své dosavadní antikvární cenové rekordy.¹³ Nejspíše proto, že Mikulkovo novátorické propojení výtvarného a literárního světa oslovilo malé čtenáře natolik, že si je, okouzleni jeho expresivním, bláznivým humorem, podrželi až do dospělosti. (Jakkoli jejich potomci dnes mohou dávat přednost jiné poetice a zcela odlišným zdrojem zábavy a poučení, než z dnešního pohledu klasickým, byť hojně a hodnotně ilustrovaným knihám pro děti.)

11 CHALOUPKA, pozn. 6.

12 KOŽMÍN, Zdeněk. Vynalézáni snů a co dál. *Zlatý máj*. Praha, 1963, roč. 7, č. 3, s. 182.

13 V dubnu 2022 nabízel web eantikariat.cz první vydání knihy *O Pidižlovi Velikém* za 900 Kč.

PŘIJETÍ, PŘÍNOSY

Dobová literární kritika při vědomí vstřícného a širokého čtenářského ohlasu poměřovala Mikulkovy pohádky nejvyššími nároky. Otakar Chaloupka upozornil na obecnou dominanci až absolutizaci moderní pohádky, „která takto nemohla vstupovat do svých souvislostí a vztahů organických, životních, že samy její významové možnosti byly uzavřeny v kruhu moderní pohádky a z tohoto kruhu ne dosti dobře mohly ven, k celé šíři dětského prožitku skutečnosti“.¹¹ Také Zdeněk Kožmín měl za to, že Mikulkovy pohádky jsou ochuzeny o poezii reálné skutečnosti. „Daří se mu psát a malovat pozoruhodné básnivé drobinky, ale nevzniká silný prů-

ZÁVĚR

Literární historik dnes může konstatovat, že autoři a autorky umělých pohádek pro děti v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století tvořivě navázali na své rovněž experimentující předchůdce z let dvacátých a třicátých (Čapkové, Lada, Mahen, Vančura, Nezval aj.). Ne všem se však zatím dostalo odpovídajícího uznání a teoretického zhodnocení jako jejich vzorům. Průběžné zařazování ukázek z děl Aloise Mikulky do současných školních čitanek spolu s nahlédnutím finálního tvůrčího úsilí na jeho konkrétním úspěšném opusu je argumentem pro tezi, že také tohoto autora můžeme po právu počítat mezi klasické tvůrce původní české literatury pro děti. I proto představuje soubor jeho prací v čele s předlohou knihy *O Pidižlu Velikém* cenné doplnění, rozšíření a obohacení literárního archivu sbírky Památníku písemnictví na Moravě.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Památník písemnictví na Moravě, Sbírka Památníku písemnictví na Moravě: podsbírka Literární archiv, Soubor 14 rukopisů a bibliofiských vydání děl Aloise Mikulky, přír. č. 88/2021.

FENCL, Ivo. Nezařaditelný v téma: podstatou umění je nesvoboda. *Tvar*. Praha, 2005, č. 21, s. 14. ISSN 0862-657X.

CHALOUPKA, Otakar. Návrat Mikulkových pohádek. *Zlatý máj*. Praha, 1987, roč. 31, č. 6, s. 343–345.

CHALOUPKA, Otakar a NEZKUSIL, Vladimír. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976.

KOŽMÍN, Zdeněk. Vynalézání snů a co dál. *Zlatý máj*. Praha, 1963, roč. 7, č. 3., s. 182.

MALINA, Jaroslav. *Alois Mikulka: Malířská tvorba 1960–2000*. Brno: CERM, 2001.

MIKULKA, Alois. Dobrá pohádka je tajemství. *Ladění*. 2002, roč. 7, č. 2., s. 11–12. ISSN 1211-3484.

MIKULKA, Alois. *O Pidižlu Velikém*. Brno: Blok, 1971.

SIROVÁTKA, Oldřich. *Plný pytel pohádek*, Praha: Albatros, 1978.

SLABÝ, Zdeněk, Karel. O moderní pohádce. *Zlatý máj*. Praha, 1966, roč. 10, č. 1, s. 21–25.

ULIČNÝ, Oldřich. *Prostor pro jazyk a styl*. Praha: Albatros, 1987.

ZHOŘ, Igor. Brněnští ilustrátoři dětské knihy. *Zlatý máj*. Praha, 1985, roč. 29, č. 6, s. 336.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

FALTÝNEK, Vilém. Proč by Smolíček nezavolal mobilem? V pohádkách Aloise Mikulky beze všeho. *Radio Prague International* [online]. 25. ledna 2009. [cit. 20. 4. 2022]. Dostupné z: <https://cesky.radio.cz/proc-smolicek-nezavolal-mobilem-v-pohadkach-aloise-mikulky-beze-vseho-8588115>.

PROCHÁZKOVÁ, Kateřina. Alois Mikulka: Studánka je vybrána až do dna. *Týdeník rozhlas* [online]. 2004, č. 9. [cit. 20. 4. 2022]. ISSN 1213-2098. Dostupné z: <http://www.radioservis-as.cz/archivo4/0904/09titul.htm>.

SOUKUPOVÁ, Jana. Dobrý kýčař vás může naučit víc než páni profesori, říká malíř Mikulka. *iDnes* [online]. 10. srpna 2008. [cit. 20. 4. 2022]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/brno/zpravy/dobry-kycar-vas-muze-naucit-vic-nez-pani-profesori-rika-malir-mikulka-A080810_171347_brno_atk.

VENCÁLEK, Ladislav. Alois Mikulka vypráví. *BrnoŽurnál* [online]. 17. 11. 2013. [cit. 20. 4. 2022]. Dostupné z: <https://www.brnozurnal.cz/z-kultury/alois-mikulka-vypravi/>.

ZPRÁVY

KRUH – KLUB SENIORŮ MUZEA BRNĚNSKA

Monika Mikulášková

Muzeum Brněnska nabízí svým návštěvníkům pestrou paletu aktivit a možností, jak s institucí a jejími sbírkami interagovat. Jednou z nich je již několik let i Klub seniorů KRUH. Následující text přibližuje okolnosti vzniku klubu, inspirační zdroje a cíle, jichž se snažíme prostřednictvím jeho činnosti dosáhnout.

KRUH vznikl v roce 2019 z podnětu Evy Hoffirkové, knihovnice v Památníku písemnictví na Moravě, jedné z poboček Muzea Brněnska. V rámci dalšího profesního vzdělávání, konkrétně základního kursu Školy muzejní propedeutiky Asociace muzeí a galerií České republiky, zpracovávala závěrečnou práci, v níž popisovala právě možnost založení podobného klubu ve své domovské instituci. Poté se spojila s autorkou této zprávy, muzejní pedagožkou Muzea Brněnska, a společně diskutovaly možnosti převedení této ideje do praxe instituce. V této části přípravy projektu byly stanoveny základní charakteristiky, které by měl klub seniorů splňovat.

Aby byl projekt dlouhodobě udržitelný a zároveň bylo podpořeno formování identity Muzea Brněnska jako celku směrem k veřejnosti, nebylo možné založit klub pouze na jedné pobočce, byl

tudíž dedikován ke zprostředkovávání muzejních kontextů pro celou instituci. Z důvodu dopravní dostupnosti a širokého potenciálního publiku byla jako místo konání prvních setkání vybrána pobočka Vila Löw-Beer v Brně s tím, že bylo již od počátku jasné, že výhledově budou součástí programu cesty kurátorů a sbírkových předmětů z jiných poboček na místo konání i výjezdy na ostatní pracoviště Muzea Brněnska. Druhou kýzenou charakteristiku vyjadřuje zvolený název klubu – KRUH. Klub je totiž primárně koncipován nikoliv jako možnost navštívit frontální přednášky, jichž moravská metropole nabízí dostatek. Jeho zásadní součástí je komunikace mezi účastníky, diskuse, sdílení vzpomínek, zájtitků a myšlenek. Sbírkové předměty, zvolená téma a informace povolaných odborníků z řad muzejních kurátorů slouží v klubu jako evokační a motivizační prvky právě k realizaci následné společné promluvy, diskuse, v níž si jsou účastníci rovní. Třetím charakteristickým znakem bylo propojování témat, která nabízejí sbírky, s každodenním životem či jinak vyjádřeno: Hledali jsme a hledáme téma, která jsou stále živá a smysluplná napříč generacemi a u nichž se dá očekávat, že

bude pro účastníky poměrně snadné se k nim vyjádřit. V neposlední řadě jsme se snažili vytvořit neformální prostředí, v němž bude členům klubu příjemně sdílet své myšlenky a být aktivní.

Co se týká praktičtějších aspektů organizace klubu, jeho činnost je vždy rozdělena na jarní a zimní semestr, s přestávkami v lednu, únoru, červenci a srpnu. Zájemci si mohou zvolit platbu členství na celý rok, nebo na jeden semestr. Setkání se odehrávala a odehrávají vždy jednou měsíčně ve středu odpoledne.

Členská základna klubu prošla v průběhu let určitými proměnami: V prvním běhu se do něj zapojilo do deseti účastníků, bylo tak možné vybudovat pevnější vazby mezi organizátory klubu a účastníky a zároveň provoz klubu vyzkoušet s menší skupinou. Témata prvních setkání, která probíhala od září do prosince roku 2019, byla například *Zahrada a zahrádka*, *Rodinné bydlení*, *Móda včera a dnes* nebo *Cestování a dovolené*. Stejně jako všech dalších aspektů muzejní práce, ani provozu klubu se nevyhnula omezení spojená s šířením nového typu koronaviru. Činnost klubu byla v tomto období zcela pozastavena i s přihlédnutím k tomu, že členové klubu patřili k nejvíce ohroženým skupinám. Ke znovuobnovení činnosti došlo proto až na podzim roku 2021, v této době se do organizace klubu zapojila Hana Sedláčková, historička, správkyně depozitáře v Muzeu ve Šlapanicích. Nahradila iniciátorku klubu Evu Hoffírkovou, která odešla na rodičovskou dovolenou.

Obnovení činnosti klubu se setkalo s velkým zájmem. Ještě před začátkem covidové krize se podařilo značně navýšit členskou základnu pomocí propagace klubu u posluchačů univerzit třetího věku v Brně a naprostá většina z těch, kteří si sice podali přihlášku, ale neměli poté možnost se aktivit klubu účastnit, na podzim roku 2021 přišla, aby se znova zapojila. V době přípravy tohoto článku navštěvovalo klub pravidelně okolo 25 členů. Jak se ukazuje, sbírkové fondy a odborná činnost poboček Muzea Brněnska nabízejí nevyčerpatelnou zásobu témat, která mohou sloužit jako podklad pro zajímavou a obohacující diskuzi. V rámci výjezdů z Vily Löw-Berger v Brně jsme již měli možnost navštívit Muzeum ve Šlapanicích a Památník písemnictví na Moravě, v nejbližším semestru plánujeme výjezd do Muzea v Ivančicích a v těch následujících chceme postupně navštívit všechny pobočky muzea. Mezi okruhy, které jsme po znovuobnovení vybrali, byla například téma *Svatby a veselky* nebo *Plesy, kluby, vinárny*. Vzhledem ke zmíněnému počtu aktivních členů klubu aktuálně nepřijímáme nové členy, aby bylo stále možné zachovat diskusní charakter setkávání. V budoucnu zvažujeme možnost založení paralelní skupiny, abychom, pokud to dovolí personální a provozní možnosti instituce, mohli uspokojit všechny zájemce.

Krátkou poznámku si jistě zaslouží i aspekt práce se seniorským publikem, který bývá často zdůrazňován a který

je platný i v našem případě. Prostřednictvím diskuzí v klubu se kurátorům daří získávat nové informace (například pro připravované prezentační projekty) a členové klubu se také často stávají dárci předmětů do sbírek poboček muzea. Aktivity tak představují přínos pro instituci i v dalších oblastech muzejní práce.

Seniorské publikum patří mezi významné cílové skupiny většiny muzeí nejen v České republice. Prostřednictvím našeho projektu jsme se snažili doplnit nabídku muzea o specifickou službu a taktéž reagovat na

potřeby seniorského publiku, jejichž naplnění bylo větkáno do charakteristik našeho klubu. Zejména se jedná o potřeby související se socializací, komunikací a vzděláváním, založeném na základech pedagogického konstruktivismu. KRUH zároveň představuje příklad toho, jak mohou projekty vyvěrající z dalšího profesního vzdělávání reálně rozvíjet praxi v domácí instituci participantů a také jeden z příkladů toho, jak lze pracovat se segmentem publiku, jehož význam v evropských muzeích vzhledem ke stárnutí populace v příštích letech jistě poroste.

V KŮŽI TAJNÉHO AGENTA – PÁTRACÍ HRA VE VILE LÖW-BEER V BRNĚ

Markéta Brhlíková
Jana Černá

Stálá expozice ve Vile Löw-Beer v Brně, zpřístupněná veřejnosti od roku 2016, se zaměřuje na životní styl a podnikatelské aktivity význačných rodin židovského původu, s důrazem na rodinu Löw-Beer. Několikaletá zkušenosť s prezentací osudů členů rodiny Löw-Beer veřejnosti prostřednictvím publikací, výstav i rozmanitých akcí ukázala, že jeden z nejpoutavějších příběhů představuje historie záhadného zmizení posledního majitele vily Alfreda Löw-Beera, k němuž došlo krátce po vzniku protektorátu, v dubnu 1939. Pátrání po zmizelém podnikateli se tehdy na žádost rodiny chopil bývalý agent britské tajné služby Paul Dukes. Své zážitky bezprostředně poté zachytil v literární podobě, jeho román *An Epic of the Gestapo* vyšel poprvé již v roce 1940.¹ Rozhodli jsme se právě tento příběh zakomponovat do programové nabídky muzea a náš tvůrčí tým se velmi rychle shodl na konceptu pátrací hry, do jejíž podoby jsme se rozhodli dramatické historické události „přetavit“.

Výchozím materiélem pro výstavbu scénáře hry se stala zmíněná kniha Paula Dukese, přičemž jsme od začátku usilovali o to, aby prostřednictvím pátrací hry došlo k představení knihy široké veřejnosti a zároveň byl napínavý příběh zprostředkován interaktivní formou. Chtěli jsme vytvořit komfortní a inspirativní herní prostředí, díky němuž je návštěvník přímo vtažen do atmosféry a kontextu dějinných událostí, spojených s osudem rodiny žijící v domě až do začátku německé okupace.

Již během prvních debat o podobě hry bylo jasné, že příprava projektu bude finančně náročná. Na podzim roku 2020 jsme proto požádali o dotaci z programu Podpora výchovně vzdělávacích aktivit v muzejnictví, kterou každoročně vypisuje Ministerstvo kultury ČR. Její získání umožnilo plnohodnotnou realizaci našich představ.

Pátrací hra nazvaná *V kůži tajného agenta* předává příběh novou formou – imerzí, tedy úplným ponořením se do příběhu. Během hry se sami návštěvníci stávají detektivy a na vlastní kůži

prožívají pátrání po zmizelém průmyslníkovi. Kromě seznámení s atraktivním příběhem je jim nabídnut autentický zážitek s důrazem na emoční prožívání. Ostatně dojmy ze hry jsou velmi intenzivní už jen z toho důvodu, že účastníci programu spoluprožívají skutečný i románový příběh v atraktivním prostředí secesní vily, v níž pohřešovaný Alfred Löw-Beer strávil podstatnou část svého života.

Během programu je jedním z cílů navodit velmi přátelskou až rodinnou atmosféru. Tomu napomáhá neherní inscenovaný úvod s divadelními prvky, který se odehrává ve schodišťové hale vily. Během něj jsou návštěvníci seznámeni s rodinou Löw-Beer i jejím životem ve vile. Jádro programu pak probíhá ve velkorysem půdním prostoru vily. Díky dochovanému původnímu členění půdy a důmyslnému nasvícení se podařilo vytvořit jednotlivá stanoviště tak, aby návštěvníkům nabídla co nejvhodnější prožitek.

Od počátku realizace projektu provázel tvůrčí tým obava, aby se účastníci v příběhu „neztratili“ a neunikla jim jeho pointa. Proto jsme se rozhodli využít styl film noir – po celou dobu hry je úsilí návštěvníků propojeno s hlasitým sdílením myšlenek samotného detektiva a jeho vnitřní monolog posouvá hráče dále v příběhu. Siru Paulu Dukesovi propůjčil hlas herec činohry brněnského národního divadla Michal

Bumbálek, na hře se podílela i jeho kolegyně Jana Štvrtěcká, která ztvárnila Alfredovu manželku Marianne. Pro potřeby hry byly natočeny i působivé stínochry a připraveno šest audiovizuálních projekcí, které taktéž napomáhají udržet návštěvníkovu pozornost a plynule ho provázejí příběhem.²

Aby byl zážitek plně autentický, bylo třeba vybavit jednotlivá stanoviště věrohodnými rekvizitami. Část z nich byla nakoupena v bazarech, antikvariátech a starožitnostech, část zapůjčily Muzeum ve Šlapanicích a Podhorácké muzeum, sesterské pobočky zu Muzea Brněnska, pomohla také spolupráce s projektem Retro-Use.

Důležitou doprovodnou roli sehrávají tištěné herní materiály. Návštěvníci si po hře mohou odnést jako suvenýr např. imitaci dobových novin a dokumentů a především herní notysek, tzv. zápisník detektiva, do něhož svými autorskými kresbami přispěla externí ilustrátorka Andrea Buchtová. K zakoupení je pro zájemce připraven originální suvenýr – pánský motýlek umístěný na obrázek sira Paula Dukeše, který pro muzeum vytvořila známá brněnská výtvarnice Vendula Chalánková.

Cílem autorského týmu bylo zatraktivnit a rozšířit edukační aktivity nabízené muzeem. Díky přenesení příběhu do podoby imerzivní hry se snažíme posunout hranici toho, jak lze v muzejní

1 České vydání knihy se poprvé dostalo na knižní pulty na podzim 2021, pod názvem *Tanec s gestapem* ji v překladu Milan Pohla vydalo nakladatelství Mapcards. Součástí knihy jsou také texty autorek této zprávy a představované imerzivní hry.

2 Ve videoprojekcích byly využity dobové a tematické fotografie uložené v archivu Muzea města Brna a v archivu Masarykovy univerzity.

činnosti přistupovat k doprovodným programům a ke zprostředkování a prezentaci muzejního obsahu. Po skončení hry mají návštěvníci odcházet se zcela ojedinělým zážitkem, neboť během hodinu a půl dlouhého programu musí postupně zapojit svůj důvtip i manuální zručnost. Za velmi důležité rovněž považujeme naplnění funkce muzea jako místa budování sociálních vztahů. Scénář hry je totiž vystavěn na vzájemné spolupráci. Diskuze uvnitř týmu, sdílení názorů a rozdělení úkolů považujeme za skvělou příležitost k posílení vztahů uvnitř herní skupiny. Hra je proto určena rodinám, skupinám přátel či menším pracovním kolektivům.

Pátrací hru *V kůži tajného agenta* si návštěvníci mohli poprvé zahrát na konci roku 2021. Od té doby hra probíhá zpravidla dvakrát v týdnu v podvečerních hodinách po skončení standardního muzejního provozu. V programové nabídce muzea je s hrou počítáno

až do června roku 2023. Tento termín byl zvolen s ohledem na další aktivity inspirované osobou Paula Dukese, které jsou ve vile Löw-Berger chystané na letošní rok. Jde především o autorskou výstavu o Paulu Dukesovi, připravovanou na konec roku 2022, která bude doplněna speciálními edukačními programy a sérií tematických kulturních pořadů.

S neskrývanou hrdostí můžeme konstatovat, že se hra setkává u návštěvníků s velmi kladným přijetím a nabízené termíny jsou rezervovány téměř ihned po jejich vypsání. O tom, že se podařilo vytvořit plnohodnotnou součást muzejní programové nabídky, která má potenciál zaujmout nejen laickou ale i odbornou veřejnost, svědčí též ocenění pátrací hry ve 20. ročníku prestižní celostátní soutěže Gloria Musaealis – v kategorii Muzejní počin roku získala pátrací hra *V kůži tajného agenta* Zvláštní ocenění.

RECENZE

ČLOVĚK NA DIVADLE SVĚTA. LIDSKÝ ŽIVOT V ZRCADLE BAROKNÍ LITERATURY.

Muzeum Brněnska – Památník písemnictví na Moravě, 30. 6.–31. 10. 2021

Tomáš Jeřábek

Dvojice zkušených kurátorů¹ připravila v rajhradském Památníku písemnictví na Moravě výstavu propojující doklady barokní literatury s předměty materiální kultury 17. a 18. století, pocházejícími především ze sbírek poboček Muzea Brněnska. Mnohé z těchto předmětů zde byly vystaveny poprvé a připravené vydání katalogu k výstavě je tak o to více záslužné. Tento jistě disparát materiál, na nějž by se mohla vztahovat charakteristika profesora Josefa Války „l’art moyen“ (střední umění), se autorům výstavy zdařilo propojit originálním způsobem – zaměřili se na námětovou rovinu a rozčlenili literární i výtvarnou produkci do čtyř oddílů, nazvaných Dětství, Dospívání, Dospělost, Smrt a věčný život. Autoři si byli vědomi, že tyto zdánlivě samozřejmé kategorie, do nichž dnes členíme lidský život, měly v barokní době spíše alegorickou podobu a například rousseauovský obrat k porozumění dětskému věku byl barokním lidem zcela cizí, což lze kromě písemných pramenů doložit i na výtvarných dílech – portréty dětí jako

„malých dospělých“ atd. Vnímání lidského života se jistě v Evropě proměnilo po Velké francouzské revoluci a napoleonských válkách, kdy byl tento alegorický model barokního světa nahrazen střízlivým pojednáním „odkouzlené“ měšťanské společnosti, preferující především praktický náhled na členění lidského života, nemluvě už o „kultuře mládeže“, která se rozvinula ve vyspělých zemích až po druhé světové válce. Zvolené chronologické členění se ukázalo jako velmi šťastné pro literární část, naopak u výtvarných děl bude pro větší srozumitelnost užitečné uvést do katalogu zdůvodnění toho, proč je daný předmět zařazený do příslušného oddílu. U obrazů náboženského charakteru, které patřily v barokním období k nejčastějším námětům, nelze vždy jednoznačně stanovit, do které ze čtyř uvedených částí by mohly nejlépe patřit. Vystavená výtvarná díla jsou převážně anonymní, nacházejí se však mezi nimi nadprůměrné obrazy – bozzetto k oltárnímu obrazu Nanebevzetí Panny Marie z 2. poloviny 18. století, Smrt

¹ Výstavu připravili literární historička Andrea Procházková a historik Jiří David, pracovníci Památníku písemnictví na Moravě v Rajhradě.

Korónidy z konce 17. století nebo Hostina Belsazarova z počátku 18. století. Do připravovaného katalogu je také nutné doplnit autory grafických listů, z nichž některé zobrazují slavnostní okamžiky v dějinách Moravy, např. castrum doloris za císařovnu Marii Eleonoru (1720) od Wenzela Gutweina nebo oslavu svatořečení Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou v roce 1730. Drobná zpřesnění do katalogu se budou jistě týkat i formulací o liturgickém charakteru češtiny v pobělohorském období nejen v německy mluvících zemích, ale i v Uhersku (mezi slovenským obyvatelstvem), „knihovna starobrněnského kláštera“ se původně nacházela v klášterním komplexu augustiniánů u sv. Tomáše atd. Zásadnější doplnění v připravovaném katalogu si vyžadují pouze úvodní texty o etymologii pojmu „baroko“, případně uvedení estetických kategorií, typických pro tuto literární i výtvarnou produkci (rétoričnost, emblematicnost, patos, divadelnost atd.). Právě aplikace těchto estetických kategorií by mohla být dalším klíčem k propojení výtvarných a literárních děl. Návštěvníci výstavy si také mohli povšimnout, že u mnoha barokních děl již můžeme sledovat prvky masové produkce.

Autoři výstavy měli k dispozici nejen nádherné prostory rajhradského kláštera, které výstava o barokní době

skvěle doplnila, ale také rozsáhlé fondy zdejší knihovny rajhradských benediktinů, obsahující skutečně zásadní díla vzniklá v českých zemích od začátku 17. do začátku 19. století – nechybějí česky, německy a latinsky psané práce katolické i nekatolické produkce. Z inventářů moravských barokních zámeckých knihoven je zřejmé, že šlechta se v četbě neomezovala pouze na knižní tituly vytisklé v našich zemích, ale četla zásadní díla světové literatury ve francouzském nebo italském originálu (např. soupis jevišovické knihovny známého obránce Brna Raduita de Souches), rovněž tak vinou zdejší přísnější dobové cenzury se mnoha literárním dílům nedostalo příležitosti k vytisknutí a byly opisovány, případně publikovány, mimo habsburskou monarchii.

Erudice obou autorů výstavy se naplněno projevila ve výběru literárních textů z barokní epochy. Vybrané ukázky skvěle reprezentovaly stanovené postuláty a návštěvníci výstavy tak získali nejen estetický zážitek z výjimečné výstavy, ale také intelektuální obohacení, vedoucí k lepšímu porozumění společnosti a kultuře raného novověku. Autorům slouží ke cti, že imagogulturní i sociokulturní rovinu výzkumu se pokusili prezentovat na tom obrazovém materiálu, který jim byl k dispozici, a s touto výzvou se vypořádali více než zdařile.

IVO DUREC

HISTORICKÁ PEČETIDLA BRNĚNSKA (KATALOG K VÝSTAVĚ)

Vydal Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Brno-venkov se sídlem v Rajhradě v roce 2021.

Miroslava Šudomová

Výstavní katalog s názvem *Historická pečetidla Brněnska* byl sestaven ke stejnojmenné výstavě, zprístupněné veřejnosti v rajhradském Státním okresním archivu Brno-venkov od září 2021 do června 2023, která představila kolekci pečetidel a razítok z Brněnska od 16. století až po 20. století. Převážně se návštěvníci mohli seznámit s pečetními typáři a razítky komunální správy, úřadů, cechů, spolků i soukromých osob, jež působily ve městech a obcích v okolí města Brna. Tematická výstava se zaměřila na kompletní sbírku o více než stech kusech exemplářů, v prvním týdnu zde byla prezentována také faksimile Zlaté buly sicilské zapůjčená z Národního archivu.

Proč byla k výstavnímu počinu zvolena pečetidla? V naší historii zaujímají pečetidla významnou roli již několik tisíciletí. Termín vychází z pojmu pečeť (lat. *sigillum*), což je grafické znamení vytiskné, vytlačené či připevněné na písemnosti nebo předmětu a nesoucí na sobě graficky zpracovaný symbol totožnosti majitele, hlavní funkcí je tedy ověření pravosti. Razidlo, kterým se pečeti dodává její grafická podoba, se označuje pečetidlo nebo pečetní typář. Za typář je považováno např. i kovové razítko. Právě tomuto fenoménu byla věnována výstava i při této příležitosti vydaný výstavní katalog.

Drobná knižní publikace se podrobnejí věnuje výběru 25 exponátů. Na úvodní text *Pět tisíc let s pečetí* navazuji kapitoly věnované vybraným pečetidlům, řazené chronologicky – od 1. poloviny 16. století do 19. století. Autor se v úvodní pasáži věnuje krátkému exkursu do historie – od pečetních válečků až po současný elektronický podpis. Následuje jednotně strukturovaný (bohužel nestránkovaný) katalog s precizně propracovaným vzhledem. Struktura – název obce, podtitul, příběh s popisem, fotografie pečetní desky a signatura fondu je zachována jednotně v celé publikaci. Podtitul (s až poetickým nádechem) přibližuje genezi pečetidla nebo se zaměřuje na jeho určující znaky (např. Ivančice – Stovky let staré stříbrné kouzlo, Vranov – Těžké životy na posvátném místě, Rajhrad – Břevno z Břevnova a svatopetrský klíč, Dolní Kounice – Krajujec, stráže města a vino-hradů aj.). Najdeme zde i praktickou

poznámku upozorňující na zrcadlovou obrácenost pečetních desek (pro snadnější čtení opisů) i upozornění, že opisy pečetí jsou heraldické.

Publikace je velmi zdařilou ukázkou toho, jak by měl katalog menšího rozsahu vizuálně i obsahově vypadat. V přehledné struktuře se seznámíme s osobitostí pečetních obrazů, kde každý zadavatel nebo zhotovitel usiloval o jedinečnost.

Můžeme se zde setkat s různými druhy pečetních obrazů – podle příslušnosti majitele např. typ nápisový, obrazový, portrétní, erbovní a kombinovaný. Figurují zde pečetní obrazy šlechtické, duchovní, městské, obecní, čechovní a další. U pečetí existuje celá řada různých tvarů, od klasických kulatých přes oválné až po vícebohé, pečeť ve tvaru čtyřlistku, hrušky,

štítovité apod. Zde se nejvíce setkáme s prvními dvěma variantami. Postupem času docházelo k zjednodušování. Zejména v 18. století, kdy došlo k prudkému nárůstu diplomatického materiálu a bylo velmi nákladné a zdlouhavé připravovat celý proces pečetění, se místo klasické pečeť používalo pouhé nakreslení kruhu, do něhož byla vepsána písmena L. S. (lat. *locus sigilli* – místo pečeť), poté přišla na řadu razítka. Dnes je využíván elektronický podpis, digitální značka aj., funkce razidel tak upadá.

Pozitivně lze hodnotit kvalitní grafickou úpravu, dobře zvolené fotografie a jazykovou vytříbenost představované publikace. Závěrem lze konstatovat, že katalog má potenciál zaujmout a vzbudit zájem o bližší poznání pečeť a pečetidel.

REDAKČNÍ RADA:

Dušan Uhlíř (předseda), Vladimír Březina, Jiří David, Tomáš Jeřábek,
Petra Pichlová, Marta Sedláková, Radek Slabotínský, Petr Svoboda, Josef Zacpal

Texty v oddílech Studie a Materiály prošly recenzním řízením.

RECENZOVALI:

Pavel Barták, Romana Hrbatová, Petr Kos, Barbora Libřická, Johana Malíšková,
Jaroslav Martínek, Martin Měřinský, Petra Pichlová, Jan Pišna, Miroslav Popelka,
Tomáš Prokůpek, Karel Sklenář, Radek Slabotínský, Petr Svoboda,
Petra Svobodová, Stanislav Štamberg, Jakub Těsnohlídek

Sborník Muzea Brněnska 2022

V roce 2022 vydalo Muzeum Brněnska, příspěvková organizace.

Redakce: Martina Krajíčková

Sazba: Lubomír Janoušek

Obálka: Peter Jelemenský

ISBN 978-80-907655-9-7

ISSN 2570-6349

